

**ПрАТ «ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»**

**ПрАТ «ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ГРЕКУ АНДРІЙ ГЕОРГІЙОВИЧ

УДК 342.9

**ДИСЕРТАЦІЯ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ
ТА ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ**

12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право;
інформаційне право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело _____ А. Г. Греку

Науковий керівник –
Демідов Ігор Іванович,
кандидат юридичних наук

Київ – 2024

АНОТАЦІЯ

Греку А. Г. Адміністративно-правові засади забезпечення цивільного судочинства в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови України. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом». – Київ, 2024.

Дисертацію присвячено науковому аналізу адміністративно-правового регулювання забезпечення цивільного судочинства в Україні в контексті умов воєнного стану та перспективи повоєнної відбудови. Визначено позитивні та негативні аспекти сучасного стану адміністративно-правового регулювання функціонування судів у цивільному судочинстві. Одержані у процесі дослідження наукові результати дають підстави для висновків, які мають як теоретичне, так і практичне значення.

Кожна країна повинна гарантувати на законодавчому рівні основні засади справедливого судочинства. Адже людські права та свободи не повинні порушуватись. Вони потребують особливого захисту та гарантій. Через збройну агресію росії та вторгнення її на територію України, часто зустрічаємо порушення загальних засад справедливості. Воєнний стан не повинен впливати на судовий процес. Законодавство має працювати таким чином, щоб не порушувати людські права та врегулювати роботу судів, не зважаючи на зовнішні фактори та ризики.

Актуальність обраної теми дослідження зумовлена необхідністю дослідження та вирішення цієї нагальної проблеми шляхом розробки на теоретичному рівні підходів до вдосконалення національного законодавства у сфері цивільного судочинства, які б гарантували громадянам доступність і справедливе судочинство відповідно до міжнародних стандартів, а також розробки практичних пропозицій стосовно адміністративно-правових заходів

на національному рівні щодо покращення здійснення цивільного судочинства, зокрема з урахуванням умов воєнного стану.

З'ясовано основні проблеми сьогодення щодо дотримання основних засад справедливого судочинства, серед яких: призупинення діяльності низки судів у зв'язку з повномасштабним вторгненням РФ на територію України; пошкодження та руйнування приміщень судів; деякі суди розграбовані; унеможливлення для багатьох осіб своєчасного подання тих чи інших документів до судових установ через введення воєнного стану; забезпечення доступу до судового засідання кожного учасника, адже через відсутність електроенергії, зв'язку трапляються випадки, коли окремі особи не можуть бути присутніми на судових засіданнях навіть в онлайн режимі; трапляються випадки порушення основних принципів міжнародного та національного законодавства через воєнне вторгнення Росії на територію України; забезпечення безпеки судового процесу тощо.

Запропоновано програму дотримання засад справедливого судочинства в умовах воєнного стану, шляхом пов'язання справедливості з доступністю, демократизмом, моральністю, законністю, та оформлення відповідних наукових підходів; створення спеціальної процедури впровадження засад справедливого судочинства на практиці через анкетування учасників судового процесу з метою узагальнення статистики щодо порушення людських прав; роз'яснення учасникам судового процесу їхніх прав та свобод; підвищення кваліфікації працівників суду щодо справедливого судочинства; удосконалення законодавства.

Сформульовано основні напрями покращення адміністративно-правових засад забезпечення справедливого судочинства та доступності до правосуддя шляхом підвищення прозорості в прийнятті рішень і процедур у сфері правосуддя в Україні.

Показано, що підготовка справи до судового процесу є важливим етапом охорони людських прав та відновлення порушеного права. Проте через воєнні дії Росії на територію нашої держави, процес підготовки справи до судового

розгляду ускладнюється. У дисертації запропоновано низку змін та доповнень до процесуального законодавства України в частині підготовки справи до судового розгляду, що враховують виклики сьогодення, пов'язані з умовами воєнного стану.

У роботі досліджено важливість доказової бази на підготовчому етапі розгляду судової справи, окремі аспекти взаємодії сторін та суду в процесі збирання доказів у цивільних справах. Показано, що в національному законодавстві не вироблено єдиного підходу до трактування терміну «докази». Запропоновано термін «доказова база на підготовчому етапі у цивільних справах» розглядати як сукупність доказів, які потенційно можуть бути надані до суду або витребувані судом або вже надані/зібрані та містяться в матеріалах цивільної справи, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги й заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення цивільної справи, а також відповідають ознакам належності, допустимості, правдивості, достатності. Вказано, що взаємодія сторін та суду в процесі збирання доказів у цивільних справах повинна ґрунтуватись на принципах: поваги один до одного; відповідальності; здійсненні всіх можливих дій, передбачених чинним законодавством, спрямованих на формування належної доказової бази.

У результаті наукового дослідження та теоретико-правового вивчення джерельної бази внесено пропозицію запровадження авторської методики покращення процесуальних аспектів досудового розгляду справ, у період воєнного часу. Вказано на важливість медіації, як процедури досудового вирішення спорів та її необхідності закріплення в процесуальних кодексах; запровадження чітких строків для кожного етапу підготовки справ; попереднього визначення доказів; стандартизації процесуальних документів; спрощення формальних процедур; розширення електронного обміну документами; законодавчої та практичної роботи щодо узгодження досудового розгляду справ з умовами сучасності тощо.

Показано, що в умовах воєнного стану в Україні адміністративно-правові засади забезпечення правосуддя потребують удосконалення для гарантування ефективності та доступності правосуддя, зважаючи на специфічні виклики. Запропоновано наступні основні напрями для таких удосконалень: посилення захисту прав людини в умовах обмежень воєнного часу; вдосконалення дистанційної форми правосуддя; забезпечення адаптивності судової системи для роботи в умовах непередбачених ситуацій шляхом запровадження гнучких процедур під час військових дій; розробка спеціальних адміністративно-правових заходів для захисту суддів, які працюють у прифронтових зонах або в регіонах, де є ризик для їхньої безпеки; спрощення та прискорення процедур розгляду справ, пов'язаних із забезпеченням обороноздатності країни; підвищення прозорості та комунікації, шляхом розширення каналів комунікації між судовою системою та громадськістю, щоб інформувати громадян про зміни в законодавстві та процедурних питаннях; удосконалення механізмів співпраці з міжнародними правозахисними організаціями та судовими інституціями для забезпечення правосуддя в умовах війни.

Проаналізовано розвиток електронного судочинства з акцентом на висвітленні основних переваг, викликів та перспектив подальшої цифровізації судово-правової системи. Дисертація має практичне значення, оскільки розглядає важливі аспекти цифрової трансформації судових систем низки провідних країн світу. Висвітлення викликів, переваг і перспектив цифровізації дозволяє зрозуміти поточні тенденції та потребу у вдосконаленні електронного правосуддя. Результати показують, що основними перевагами електронного правосуддя є зручність, швидкість, доступність, зменшення бюрократичних процесів та корупції (завдяки мінімізації фізичних контактів). Загалом результати дослідження вказують на важливість розвитку функціональних можливостей платформ електронного суду з використанням штучного інтелекту та інтеграції технологій Blockchain.

Розроблено пропозиції до низки законодавчих та нормативно-правових актів стосовно включення до національного законодавства положення щодо вдосконалення адміністративно-правових засад електронного правосуддя в цивільному судочинстві з метою підвищення доступності та ефективності судових процесів: запровадження повноцінної електронної системи подачі документів та електронного документообігу, які б дозволили повну електронну подачу позовних заяв, скарг, доказів тощо; запровадження автоматизованого повідомлення учасників процесу про всі процесуальні дії через автоматизовані системи сповіщення: електронну пошту, SMS-повідомлення; впровадження цифрового архівування всіх судових справ; інтеграції Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи з іншими державними реєстрами; розширення функціоналу електронного кабінету учасників системи «Електронний суд», зокрема, шляхом додавання функції інтерактивного календаря з відображенням дати, часу і місця судових засідань з можливістю автоматичного додавання цих подій до особистого календаря (Google Calendar, Outlook тощо); створення функції автоматизованого відстеження змін у статусі справ, з можливістю отримувати сповіщення про нові процесуальні дії в режимі реального часу; створення функції з аналітики справ, на основі яких користувачі можуть відстежувати історію схожих справ, статистику вирішених питань, середню тривалість процесів тощо; додавання функції автоматизованого консультанта, який надає поради з процедурних питань через чат; розроблення функції для офіційного обміну документами між сторонами справи через електронний кабінет з можливістю відслідковувати доставку й підтвердження отримання документів; створення журналу дій користувача в електронному кабінеті, який зберігає записи про всі дії, здійснені в системі: подача документів, перегляд рішень, зміни в статусі справи тощо, що допоможе користувачам краще відстежувати свою активність і уникати помилок; можливості подачі відеозаписів як доказів; створення інтерфейсу електронного суду для людей з інвалідністю; вдосконалення захисту та можливостей кваліфікованого електронного підпису з

використанням біометричних даних; впровадження можливості онлайн-голосування при колегіальному розгляді справи; запровадження захисту конфіденційних даних через цифрове шифрування документів.

Зазначено, що важливими викликами є формування відповідної цифрової інфраструктури, наявність кіберзагроз, формалізм, відсутність людського фактору тощо. У дослідженні зроблено висновок, що розвиток електронного правосуддя є вкрай необхідним для сучасної правової системи. Водночас важливо розглядати виклики як шанс для вдосконалення, зосереджуючись на інноваціях і кібербезпеці. Одержані результати підкреслюють важливість подальшого розвитку цифрового правосуддя для забезпечення ефективності та доступності судових послуг.

Ключові слова: справедливе судочинство, суд, докази, доказова база, сторони, учасники, позивач, відповідач, цивільні справи, цивільне судочинство, процесуальні аспекти, судові засідання, досудовий розгляд справ, процесуальний кодекс, судовий процес, судовий розгляд справ, судові рішення, процесуальні норми, цифровізація, судова система, електронний суд.

SUMMARY

Hreku A. H. Administrative and legal principles of ensuring civil justice in the conditions of martial law and post-war reconstruction of Ukraine. – *Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.*

The thesis for the degree of Candidate of Juridical Sciences on speciality 12.00.07 “Administrative law and a process; financial law; information law”. – PrJSC «Higher educational institution «Interregional Academy of Personnel Management». – Kyiv, 2024.

The dissertation is devoted to a scientific analysis of the administrative and legal regulation of ensuring civil proceedings in Ukraine in the context of martial law conditions and prospects for post-war reconstruction. Positive and negative aspects of the current state of administrative and legal regulation of the functioning of courts in civil proceedings are identified. The scientific results obtained during the research provide grounds for conclusions that have both theoretical and practical significance.

Every country must guarantee at the legislative level the fundamental principles of fair justice, as human rights and freedoms should not be violated. They require special protection and guarantees. Due to Russia's armed aggression and invasion of Ukraine's territory, violations of general principles of justice are often encountered. Martial law should not affect the judicial process. Legislation should function in such a way as not to violate human rights and regulate the work of courts, regardless of external factors and risks.

The relevance of the chosen research topic is due to the need to study and solve this urgent problem by developing theoretical approaches to improving national legislation in the field of civil proceedings that would guarantee citizens accessibility and fair justice in accordance with international standards, as well as developing practical proposals regarding administrative and legal measures at the national level to improve the implementation of civil proceedings, particularly taking into account the conditions of martial law.

The main current problems regarding adherence to the fundamental principles of fair justice are clarified, including: suspension of the activities of a number of courts due to Russia's full-scale invasion of Ukraine; damage and destruction of court premises; some courts have been looted; the impossibility for many individuals to timely submit certain documents to court institutions due to the introduction of martial law; ensuring access to court hearings for each participant, as due to the lack of electricity and communication, there are cases when some individuals cannot be present at court hearings even online; there are cases of violation of the fundamental principles of international and national legislation due to Russia's military invasion of Ukraine; ensuring the security of the judicial process, etc.

A program for adhering to the principles of fair justice under martial law is proposed by linking justice with accessibility, democracy, morality, legality, and formulating appropriate scientific approaches; creating a special procedure for implementing the principles of fair justice in practice through surveying participants in the judicial process to summarize statistics on human rights violations; explaining to participants in the judicial process their rights and freedoms; improving the qualifications of court employees regarding fair justice; improving legislation.

The main directions for improving the administrative and legal principles of ensuring fair justice and access to justice are formulated by increasing transparency in decision-making and procedures in the field of justice in Ukraine.

It is shown that preparing a case for trial is an important stage in protecting human rights and restoring violated rights. However, due to Russia's military actions on the territory of our state, the process of preparing a case for trial becomes more complicated. The dissertation proposes a number of changes and additions to Ukraine's procedural legislation in terms of preparing a case for trial, taking into account current challenges related to martial law conditions.

The importance of the evidence base at the preparatory stage of court case consideration, certain aspects of the interaction between parties and the court in the process of collecting evidence in civil cases are studied. It is shown that national legislation has not developed a unified approach to interpreting the term "evidence."

The term "evidence base at the preparatory stage in civil cases" is proposed to be considered as a set of evidence that can potentially be submitted to the court or requested by the court or already submitted/collected and contained in the materials of a civil case, on the basis of which the court establishes the presence or absence of circumstances (facts) that substantiate the claims and objections of the parties to the case, and other circumstances that are significant for resolving the civil case, as well as meet the criteria of relevance, admissibility, truthfulness, sufficiency. It is indicated that the interaction between the parties and the court in the process of collecting evidence in civil cases should be based on principles: respect for each other; responsibility; carrying out all possible actions provided by current legislation aimed at forming a proper evidence base.

As a result of scientific research and theoretical and legal study of the source base, a proposal is made to introduce the author's methodology for improving the procedural aspects of pre-trial case consideration during wartime. The importance of mediation as a procedure for pre-trial dispute resolution and its necessity to be enshrined in procedural codes is indicated; the introduction of clear deadlines for each stage of case preparation; preliminary determination of evidence; standardization of procedural documents; simplification of formal procedures; expansion of electronic document exchange; legislative and practical work to align pre-trial case consideration with modern conditions, etc.

It is shown that under martial law in Ukraine, the administrative and legal principles of ensuring justice need improvement to guarantee the effectiveness and accessibility of justice, considering specific challenges. The following main directions for such improvements are proposed: strengthening the protection of human rights under wartime restrictions; improving the remote form of justice; ensuring the adaptability of the judicial system to work in unforeseen situations by introducing flexible procedures during military actions; developing special administrative and legal measures to protect judges working in frontline zones or regions where there is a risk to their safety; simplifying and accelerating procedures for considering cases related to ensuring the country's defense capability; increasing

transparency and communication by expanding communication channels between the judicial system and the public to inform citizens about changes in legislation and procedural issues; improving mechanisms of cooperation with international human rights organizations and judicial institutions to ensure justice during war.

The development of electronic justice is analyzed with an emphasis on highlighting the main advantages, challenges, and prospects for further digitalization of the judicial and legal system. The dissertation has practical significance as it considers important aspects of the digital transformation of judicial systems in a number of leading countries worldwide. Highlighting challenges, advantages, and prospects of digitalization allows understanding current trends and the need to improve electronic justice. The results show that the main advantages of electronic justice are convenience, speed, accessibility, reduction of bureaucratic processes, and corruption (due to minimizing physical contacts). Overall, the research results indicate the importance of developing the functional capabilities of electronic court platforms using artificial intelligence and integrating Blockchain technologies.

Proposals have been developed for several legislative and regulatory acts regarding the inclusion in national legislation of provisions to improve the administrative and legal foundations of electronic justice in civil proceedings to enhance the accessibility and efficiency of judicial processes. These proposals include the introduction of a comprehensive electronic system for document submission and electronic document circulation, allowing for the full electronic submission of claims, complaints, evidence, and more. Additionally, the implementation of automated notifications for process participants about all procedural actions through systems such as email and SMS notifications is suggested. The digital archiving of all court cases, integration of the Unified Judicial Information and Telecommunication System with other state registers, and expansion of the functionality of the electronic cabinet for participants in the "Electronic Court" system are also proposed. This includes adding features like an interactive calendar displaying the date, time, and place of court hearings with the ability to automatically add these events to personal calendars (e.g., Google

Calendar, Outlook). Furthermore, creating a function for automated tracking of changes in case status, with the option to receive real-time notifications about new procedural actions, is recommended. Developing an analytics function for cases, allowing users to track the history of similar cases, statistics on resolved issues, average process durations, and more, is also proposed. The addition of an automated consultant function to provide procedural advice through chat, the development of a function for official document exchange between case parties through the electronic cabinet with delivery tracking and receipt confirmation, and the creation of a user action log in the electronic cabinet to record all actions performed in the system are further suggestions. This log would help users better monitor their activity and avoid errors. The possibility of submitting video recordings as evidence, creating an interface for electronic court access for people with disabilities, improving the protection and capabilities of qualified electronic signatures using biometric data, implementing the possibility of online voting during collegial case consideration, and introducing the protection of confidential data through digital document encryption are also recommended.

It is noted that significant challenges include the formation of appropriate digital infrastructure, the presence of cyber threats, formalism, and the lack of a human factor. The study concludes that the development of electronic justice is extremely necessary for the modern legal system. At the same time, it is important to view challenges as opportunities for improvement, focusing on innovation and cybersecurity. The obtained results highlight the importance of further developing digital justice to ensure the effectiveness and accessibility of judicial services.

Keywords: fair justice, court, evidence, evidence base, parties, participants, plaintiff, defendant, civil cases, civil proceedings, procedural aspects, court hearing, pre-trial case consideration, procedural code, judicial process, case consideration, court decisions, procedural norms, digitalization, judicial system, electronic court.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*Праці, які відображають основні наукові результати дисертації
Статті у наукових фахових виданнях України та в наукових періодичних
виданнях інших держав, у тому числі проіндексованих наукометричними
базами даних Scopus, Web of Science:*

1. Греку А. Процесуальні аспекти підготовки справи до судового розгляду. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Юридичні науки*. 2022. № 3 (63). С. 26–30. DOI: <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2022.3.5>.
2. Греку А. Засади справедливості у судочинстві. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Юридичні науки*. 2023. № 3 (66). С. 39–43. DOI: <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2023.3.6>.
3. Греку А. Етапи судового процесу: розгляд справи в суді. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Юридичні науки*. 2023. № 4 (67). С. 12–17. DOI: <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2023.4.2>.
4. Греку А. Важливість доказової бази на підготовчому етапі: взаємодія сторін та суду в процесі збирання доказів у цивільних справах. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Юридичні науки*. 2023. № 5 (68). С. 25–30. DOI: <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2023.5.4>.
5. Pyrohovska V., Holota N., Kolotilova T., **Hreku A.**, Kroitor V. E-JUSTICE AND THE DEVELOPMENT OF JUSTICE: STRENGTHS, CHALLENGES AND PROSPECTS. *Lex Humana*. 2024. v. 16, n. 1. С. 426–442. URL: <https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2932>.
6. Греку А. Особливості правового регулювання підготовки справи до судового розгляду в цивільному судочинстві. *KELM*. 2024. № 3 (63). С. 196–201 (Республіка Польща). URL: <https://kelmczasopisma.com/public/ua/viewpdf/12413>.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

(Матеріали наукових конференцій):

7. Греку А. Г. Сучасний стан електронного судочинства. *Проблеми модернізації України: матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції «Розбудова інноваційних економіки, менеджменту та освіти в умовах нової соціальної реальності»* (м. Київ, 23–24 травня 2024 р.). Київ, 2024. Випуск 17. С. 376–378. URL: <https://research.maup.com.ua/assets/files/conferency/17-problemi-modernizacii.pdf>.

8. Греку А. Електронне судочинство: виклики, переваги та перспективи розвитку. *Інновації та їхній вплив на економіку та суспільство: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Суми, 25 жовтня 2024 р.). Суми, 2024. С. 144–146. URL: <https://researcheurope.org/wp-content/uploads/2024/11/re-25.10.24.pdf>.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРИНЦИПУ СПРАВЕДЛИВОСТІ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	28
1.1 Зародження та еволюція засад справедливості у цивільному судочинстві	28
1.2 Нормативно-правове регулювання адміністративно-правового забезпечення дотримання принципу справедливості та його значення в процесі побудови правової держави в Україні.....	35
1.3 Основні проблеми дотримання засад справедливого судочинства в умовах воєнного стану	56
Висновки до Розділу 1.....	81
РОЗДІЛ 2 ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ ЕЛЕМЕНТІВ ПІДГОТОВКИ СПРАВИ ДО СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ	84
2.1 Взаємодія сторін та суду у процесі збирання доказів у цивільних справах	84
2.2 Процесуальні аспекти підготовки цивільної справи до судового розгляду	93
Висновки до Розділу 2.....	106
РОЗДІЛ 3 АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВОСУДДЯ	109
3.1 Напрями вдосконалення адміністративно-правових засад забезпечення правосуддя в умовах воєнного стану	109
3.2 Іноземний досвід запровадження електронного правосуддя в цивільному судочинстві.....	119
3.3 Перспективні напрями вдосконалення адміністративно-правових засад електронного правосуддя в цивільному судочинстві.....	156

Висновки до Розділу 3..... 185

ВИСНОВКИ 189

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 195

ДОДАТКИ..... 221

ВСТУП

Актуальність теми. Забезпечення справедливого судочинства є одним із основних принципів правової держави, і має вирішальне значення для захисту прав і свобод громадян. У контексті України, що переживає збройну агресію з боку російської федерації, питання забезпечення ефективного цивільного судочинства набуває особливої актуальності. Воєнний стан, що триває на території України, створює надзвичайні умови для функціонування правової системи, в тому числі для здійснення судочинства у цивільних справах. Ситуація, в якій перебуває країна, вимагає розробки та впровадження спеціальних адміністративно-правових заходів для забезпечення безперервності правосуддя, незважаючи на зовнішні загрози та військові дії.

Воєнний стан, безперечно, впливає на всі аспекти життя держави, і судова система не є винятком. Призупинення діяльності судів, руйнування судових приміщень, обмеження доступу до судових засідань через проблеми з електропостачанням та зв'язком, а також численні труднощі, пов'язані з переміщенням населення та дотриманням правосуддя в умовах обмеженого доступу до інформації, створюють додаткові виклики для ефективного здійснення цивільного судочинства.

Актуальність обраної теми дослідження визначається потребою в розробці адміністративно-правових засад, які б дозволяли адаптувати законодавство до умов воєнного стану та повоєнної відбудови. Це включає забезпечення безперервності функціонування судової системи, надання доступу до правосуддя в умовах збройного конфлікту, а також удосконалення правового регулювання для захисту прав і свобод громадян, що є основою демократичного суспільства.

Нагальною є необхідність розробки концептуальних підходів до організації цивільного судочинства під час воєнного стану, враховуючи особливості судових процесів в умовах обмежень, а також підготовку конкретних пропозицій для вдосконалення правового регулювання з метою

запобігання затягуванню процесів, порушення прав учасників процесу та забезпечення справедливості судових рішень.

Дослідження адміністративно-правових засад цивільного судочинства в умовах воєнного стану також є важливим для оцінки ефективності національного законодавства в кризових ситуаціях і пошуку механізмів, які забезпечують гнучкість судової системи, не порушуючи основних принципів правосуддя. Зокрема, особливо важливою є адаптація судових процедур, розвиток електронного правосуддя та застосування новітніх технологій для забезпечення доступу до суду в умовах обмежень.

Тематика адміністративно-правового забезпечення цивільного судочинства фрагментарно досліджена у працях зокрема таких учених як: М. І. Ануфрієв, Т. Б. Аріфходжаєва, В. О. Балинська, О. О. Бандурка, Ю. В. Білоусов, Я. В. Геращенко, О. В. Гетманцев, О. В. Горецький, Х. А. Джавадов, І. О. Ізарова, О. І. Карплюк, В. О. Котюк, О. А. Кучинська, Г. М. Мамка, Н. М. Оніщенко, Н. В. Поліщук, Б. П. Ратушна, Т. Б. Сеник, О. В. Скрипник, І. В. Солончук, Д. О. Терещук, В. П. Феннич, С. А. Чванкін, Д. А. Чижов та ін. Однак питання адміністративно-правових засад забезпечення цивільного судочинства в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови України не розглядалось в жодній з наукових праць, що зумовлює актуальність дослідження у сучасній науці.

Таким чином актуальність теми дослідження полягає в необхідності теоретичного та практичного вирішення завдання забезпечення цивільного судочинства в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови України, що є важливим для стабільності правової системи країни та гарантування прав і свобод її громадян у період кризових явищ.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обрана тема дослідження належить до пріоритетних у галузі адміністративного права. Напрям дисертаційного дослідження обрано на основі Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, підтриманих Указом Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722, проголошених резолюцією Генеральної Асамблеї

Організації Об'єднаних Націй від 25 вересня 2015 р. № 70/1; положень Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 р. № 231; Стратегії Національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392; Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 119; Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки, затвердженої Указом Президента України від 7 вересня 2021 р. № 487; Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 366. Дисертаційне дослідження виконано в межах Загального плану науково-дослідної роботи ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» на 2014–2018 рр.: «Теоретико-методологічні засади становлення української державності і соціальна практика: політичні, юридичні, економічні та психологічні проблеми» (ДР № 0113U07698) та Загального плану науково-дослідної роботи ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» на 2019–2024 рр.: «Дослідження теоретико-методологічних основ розвитку української державності в контексті світових модернізаційних процесів формування національних громадянських суспільств: політичний, юридичний, економічний, соціальний, психологічний та управлінський аспекти» (ДР № 0119U100492). Дисертація відповідає основним науковим напрямам діяльності ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом»: «Судова влада в Україні: проблеми та шляхи реформування» (ДР № 0122U201534), «Актуальні питання державотворення та захисту прав людини в Україні» (ДР № 0123U104042) та «Актуальні питання юридичної науки та практики» (ДР № 0123U104485).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягає у визначенні особливостей адміністративно-правових засад

забезпечення цивільного судочинства в Україні, аналізі проблем ефективного функціонування судів у цивільному судочинстві, що виникли в умовах воєнного стану та викликів повоєнної відбудови, а також виявленні недоліків і прогалин у нормативно-правових актах, які регулюють адміністративно-правові засади функціонування судів. На основі цього пропонуються шляхи їх усунення.

Для реалізації зазначеної мети необхідно виконати такі *завдання*:

- визначити поняття, сутність та ознаки адміністративно-правових засад справедливості у цивільному судочинстві та розробити програму щодо дотримання засад справедливого судочинства в умовах воєнного стану;
- установити сутність та зміст проблем адміністративно-правового регулювання функціонування судів у цивільному судочинстві та окреслити шляхи їх вирішення;
- з'ясувати засади незалежності правосуддя як чинника ефективного захисту прав та свобод людини і громадянина в Україні;
- з'ясувати основні проблеми і розробити пропозиції та рекомендації щодо покращення ефективності адміністративно-правового регулювання окремих елементів підготовки справи до судового розгляду в цивільному судочинстві в сучасних умовах;
- розробити науково обґрунтовані пропозиції стосовно запровадження програми удосконалення обізнаності населення щодо судового захисту своїх порушених прав в умовах воєнного стану;
- розкрити засади інструментарію публічного адміністрування громадянського суспільства щодо забезпечення цивільного правосуддя в Україні;
- виявити механізми розвитку електронного правосуддя на прикладі окремих країн і дослідити іноземний досвід його адміністративно-правового регулювання;
- окреслити перспективні напрями подальшого впровадження та використання цифрових технологій у системі цивільного правосуддя в Україні

та розробити науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення його адміністративно-правового забезпечення.

Об'єктом дослідження є адміністративно-правові відносини, які виникають у сфері здійснення правосуддя та функціонування судів у цивільному судочинстві.

Предмет дослідження – адміністративно-правові засади забезпечення цивільного судочинства в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови України.

Методи дослідження. Методологічна основа дисертаційної роботи представлена сучасними загальними та спеціальними методами наукового пізнання, вибір яких був обумовлений предметом, метою і завданнями дослідження. За допомогою *формально-логічного* та *системного методу* були визначені поняття справедливості та доступності правосуддя і здійснено класифікацію основних засад справедливого судочинства (підрозділ 1.2). *Логіко-семантичний метод* дозволив сформулювати авторське поняття «доказової бази на підготовчому етапі у цивільних справах» (підрозділ 2.1). *Історико-правовий метод* був застосований при дослідженні зародження та еволюції засад справедливості в цивільному судочинстві (підрозділ 1.1). *Системно-структурний метод* використано під час дослідження сучасного стану правового регулювання забезпечення засад справедливості в цивільному судочинстві, адміністративно-правових засад здійснення правосуддя в умовах воєнного стану та при формуванні рекомендацій щодо вдосконалення національного законодавства (підрозділи 1.2, 1.3, 2.1, 2.2, 3.1). Формально-догматичний метод сприяв виявленню недосконалостей правового регулювання сфер дослідження та розробленню пропозицій щодо внесення змін до національного законодавства (підрозділи 1.3, 2.1, 2.2, 3.1, 3.3). *Порівняльно-правовий метод* дозволив виявити спільні та відмінні риси цивільного процесуального законодавства України, Сполучених Штатів Америки, Канади, Великобританії, Польщі, Німеччини, Франції, Іспанії, Італії, Чехії, Австралії, КНР і Республіки Сінгапур (підрозділи 3.2, 3.3).

Особливе місце відведено юридичному методу наукового пізнання. При вивченні наукової літератури застосовано *метод аналізу*. Також зустрічається структурно-функціональний метод та прогнозування. Використано статистичний метод, структурно-функціональний метод, історичний метод, метод порівняння, узагальнення, опису.

Метод контент-аналізу використано для систематичного та об'єктивного дослідження вмісту документів, законів, веб-ресурсів та інших джерел, пов'язаних з електронними відкриттями.

Дані були зібрані шляхом систематичного аналізу нормативно-правових документів і публікацій, спостереження за судовими системами та їх інформаційними ресурсами, а також через взаємодію з експертами та представниками правозахисних організацій для отримання додаткових висновків і оцінок щодо електронного правосуддя.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є одним із перших в Україні комплексним дослідженням, спрямованим на аналіз адміністративно-правового забезпечення цивільного судочинства в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови України. У результаті дослідження сформульовано нові науково-обґрунтовані теоретичні положення та пропозиції щодо вдосконалення національного законодавства, яке здійснює адміністративно-правове забезпечення цивільного судочинства, зокрема:

вперше:

– розроблено авторську програму дотримання засад справедливого судочинства в умовах воєнного стану, шляхом: пов'язання справедливості з доступністю, демократизмом, моральністю, законністю та вироблення відповідних наукових підходів; створення спеціальної процедури впровадження засад справедливого судочинства на практиці через анкетування учасників судового процесу з метою узагальнення статистики щодо порушення людських прав; роз'яснення учасникам судового процесу

їхніх прав та свобод; підвищення кваліфікації працівників суду щодо справедливого судочинства; удосконалення законодавства;

- сформульовано основні напрями покращення адміністративно-правових засад забезпечення справедливого судочинства та доступності до правосуддя, шляхом підвищення прозорості у прийнятті рішень і процедур у сфері правосуддя в Україні;

- запропоновано термін «доказова база на підготовчому етапі у цивільних справах», що повинен визначати сукупність доказів, які потенційно можуть бути надані до суду або витребувані судом або вже надані/зібрані та містяться в матеріалах цивільної справи, на підставі яких суд установлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги й заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення цивільної справи, а також відповідають ознакам належності; допустимості; достовірності; достатності;

- рекомендовано включити до національного законодавства низку положень з метою подальшого розвитку системи електронного судочинства, зокрема щодо: запровадження повноцінної системи електронної подачі документів, автоматизованого повідомлення учасників процесу про процесуальні дії (електронна пошта, SMS-повідомлення), цифрового архівування справ; інтеграції Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи з державними реєстрами; розширення функціоналу електронного кабінету (інтерактивний календар, автоматизоване відстеження статусу справ, аналітика, автоматизований консультант, обмін документами, журнал дій); забезпечення доступності для людей з інвалідністю; удосконалення електронного підпису з біометрією; впровадження онлайн-голосування при колегіальному розгляді справ; захисту конфіденційних даних через шифрування та можливості подачі відеозаписів як доказів;

удосконалено:

- класифікацію основних засад справедливого судочинства, а саме: доступності, демократизму, моральності, законності;

– систематизацію принципів процесуального права у підготовці справи до судового розгляду, зокрема, запропоновано виокремити наступні принципи: рівність, законність, верховенство права, відкритість, свобода, гласність, справедливість, гарантованість;

– адміністративно-правові засади досудового розгляду справ у період воєнного часу, зокрема вказано на важливість медіації, як процедури досудового вирішення спорів та її необхідності закріплення в процесуальних кодексах; запровадження чітких строків для кожного етапу підготовки справ; попереднього визначення доказів; стандартизації процесуальних документів; спрощення формальних процедур; розширення електронного обміну документами, що значно спростить документообіг та зменшить залежність від паперових носіїв; ведення статистичної роботи щодо відмови від позову на стадії підготовки; законодавчої та практичної роботи щодо узгодження досудового розгляду справ з умовами сучасності; запозичення та обміну міжнародним досвідом; проведення анкетування учасників до судового процесу щодо ефективності та доброчесності судових працівників; здійснення аналізу недоліків досудового розгляду справ та знаходження шляхів їх вирішення через проведення анкетування працівників суду на предмет виявлення переваг та недоліків у роботі щодо підготовчого провадження;

– адміністративно-правові засади, що регулюють на сьогодні розподіл справ у судах;

– адміністративно-правові засади забезпечення правосуддя в умовах воєнного стану в Україні, шляхом: посилення захисту прав людини в умовах обмежень воєнного часу; удосконалення дистанційної форми правосуддя; забезпечення адаптивності судової системи для роботи в умовах непередбачуваних ситуацій через запровадження гнучких процедур під час військових дій; розробки спеціальних адміністративно-правових заходів для захисту суддів, які працюють у прифронтових зонах або в регіонах, де є ризик для їхньої безпеки; спрощення та прискорення процедур розгляду справ, пов'язаних із забезпеченням обороноздатності країни; підвищення прозорості та

комунікації шляхом розширення каналів комунікації між судовою системою та громадськістю, щоб інформувати громадян про зміни в законодавстві та процедурних питаннях; удосконалення механізмів співпраці з міжнародними правозахисними організаціями та судовими інституціями для забезпечення правосуддя в умовах війни;

дістали подальшого розвитку:

- періодизація процесу розвитку адміністративно-правових засад принципу справедливості в цивільному судочинстві;
- нормативне визначення прав та обов'язків сторін та процесуального урегулювання судового розгляду справ для уникнення затягування процесу, що є величезною проблемою сьогодні.

Практичне значення одержаних результатів. Викладені у дисертації висновки та пропозиції надалі можуть бути використані у:

– *науково-дослідній сфері* – для дослідження теоретично-практичних проблем адміністративно-правового регулювання цивільного судочинства в Україні як в умовах воєнного стану, так і повоєнної відбудови (*Довідка про використання результатів дослідження у науково-дослідній роботі ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом» від 24 вересня 2024 р. № 4064/1*);

– *правотворчості* – для доповнення та внесення змін до нормативно-правових актів, адміністративно-правових засад забезпечення цивільного судочинства (*Довідка щодо впровадження результатів дисертаційного дослідження у діяльність Печерського районного суду м. Києва від 14 липня 2024 р.*);

– *правозастосовній діяльності* – одержані результати дослідження сприятимуть удосконаленню практики застосування положень національного законодавства з питань адміністративно-правового регулювання цивільного судочинства в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови України (*Довідка щодо впровадження результатів дисертаційного дослідження в практичну діяльність Адвокатського об'єднання «Міжнародний адвокатський альянс»*;

– *освітньому процесі* – тези, положення та висновки, наведені у дисертації, можуть використовуватись у навчальному процесі закладів вищої освіти при викладанні, підготовці до лекційних та практичних занять, написанні навчальних посібників та науково-дослідницькій роботі студентів з навчальних дисциплін: «Теорія держави і права», «Цивільне право», «Адміністративне право» і «Міжнародно-правовий механізм захисту прав людини».

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана здобувачем самостійно, з використанням останніх досягнень порівняльного правознавства, теорії права, міжнародного права, адміністративного права та цивільного і процесуального права. Основні положення та висновки сформовано на основі особистих досліджень автора. Більшість публікацій здійснені без співавторства. У роботі [5], виконаній спільно із співавторами, здобувачу належить участь у постановці завдань, проведенні науково-теоретичного дослідження адміністративно-правових засад функціонування електронного судочинства в низці країн та формулюванні висновків.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, одержані узагальнення та висновки дисертаційної роботи були представлені дисертантом на засіданнях кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної Академії управління персоналом та оприлюднено на: IX Міжнародній науково-практичній конференції «Розбудова інноваційних економіки, менеджменту та освіти в умовах нової соціальної реальності» (м. Київ, 23–24 травня 2024 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Інновації та їхній вплив на економіку та суспільство» (м. Суми, 25 жовтня 2024 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи висвітлено у 8 наукових працях, з-поміж яких: чотири наукових статті, опублікованих у наукових фахових виданнях України; дві статті – у міжнародних журналах, у тому числі індексованих в наукометричній базі Web of Science Core Collection, а також двоє тез доповідей на міжнародних науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, які логічно поєднані у вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 241 сторінка, з них основного тексту – 178 сторінок. Список використаних джерел становить 246 найменувань і займає 26 сторінок. Додатки розміщено на 21 сторінці.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРИНЦИПУ СПРАВЕДЛИВОСТІ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

1.1 Зародження та еволюція засад справедливості у цивільному судочинстві

Однією з фундаментальних адміністративно-правових засад регулювання цивільного судочинства і судових процедур є право на справедливий судовий розгляд.

Термін «правомірність» (*justitia*) своїм походженням сягає поняття закону (*jus*) і виконує роль юридичної засади, що встановлює концепцію узагальненої офіційної рівноправності та особистої автономії. Проте рівноправність та автономія не є тотожними безконтрольності, оскільки їхнім обмежувачем виступають соціальні взаємозв'язки. Вони, регламентовані суспільними приписами, набувають статусу обов'язкових правил людської поведінки та діяльності, мають універсальний характер, забезпечуються заходами громадського контролю або державного регулювання і спрямовані на впорядкування та захист соціальних взаємин і морально-етичних цінностей. Однією з форм суспільних норм є моральний канон, що знаходить відображення в таких поняттях, як «етичність», «аморальність», «чесність» і «неправомірність» [59, с. 20]. Очевидним є той факт, що всі індивіди різняться між собою з погляду моральних, фізичних та інтелектуальних характеристик, однак вони залишаються рівноправними перед правовою системою. Відповідно до статті 21 Основного Закону України, громадянські права та індивідуальні свободи є невід'ємними й недоторканими [57].

У правовій енциклопедії вказано: «справедливість (лат. *justitia*) є соціально-етичною та морально-юридичною концепцією, що виступає одним

із ключових засадничих принципів права. Термін «справедливість» відображає існування у суспільстві правових основ та передає їхню правильність, обов'язковість і значущість... Справедливість виконує роль визначального критерію та невід'ємного інструмента регулювання суспільних зв'язків, які стосуються влади, підлеглості, забезпечення взаємної поваги серед людей, а також необхідності узгодження різноманітних, зокрема суперечливих (конфліктуючих) інтересів...» [150, с. 604].

Ідеї про справедливість простежуються вже в міфології Давнього Єгипту, де вона персоніфікується через божеств (Осіріс, Гор, Маат). Відповідно до концепції природно-божественної справедливості (Маат), яка є основою суспільно-політичного устрою на землі, усі люди є природно рівними і наділені богами однаковими правами, а влада та головні джерела права того часу (традиції, правові норми) повинні відповідати цим принципам [25]. У «Настановах Птахотепа» (XXVIII ст. до н. е.) наголошується на рівності всіх вільних осіб і обґрунтовується важливість узгодження людської поведінки з принципом «ка», який виступає критерієм морально правильних і справедливих вчинків [88].

Термін «принцип» має латинське походження від слова *princīpium*, що перекладається як фундаментальне, початкове положення або першооснова. Вислів «*Princīpium est potissima pars cujusque rei*» підкреслює, що принцип є найсуттєвішою складовою будь-якого явища [88].

Важливість принципів полягає, зокрема, в тому, що вони виступають основними орієнтирами для цивільно-правового регулювання суспільних взаємовідносин. У них відображені ключові особливості та загальна спрямованість цивільного права і його структурних елементів. Завдяки цьому принципи дозволяють зрозуміти сутність цивільного права як правової галузі, його соціальне значення загалом, а також особливості окремих правових інститутів. Принципи сприяють точному розумінню та ефективному застосуванню норм цивільного законодавства, слугують підґрунтям для правотворчої діяльності, розробки і прийняття правових положень, які

відповідають цим принципам, а також для вдосконалення чинного законодавства [23].

Принцип справедливості в цивільному праві полягає в тому, що судові рішення та дії мають бути неупередженими та справедливими для всіх сторін, залучених у цивільний спір. Цей принцип забезпечує людям рівний доступ до правосуддя, захист їх прав і справедливе вирішення спорів. У цивільному праві принцип справедливості є фундаментальним для підтримки довіри до правової системи та забезпечення верховенства права.

О. І. Карплюк [48] класифікує основні етапи зародження та розвитку засад справедливості наступним чином.

Початковий етап – давній – характеризується становленням основ справедливості в правовій системі як складової її морально-етичного підґрунтя.

Для цього етапу показовим є приклад древніх шумерів. З історії права та правосуддя цього народу бачимо, що поняттю справедливості уже в ті часи надавалось великого як теоретичне, так і практичне значення. На цьому етапі відбулося розуміння того, що справедливості є основою їх укладу судочинства. Так, у § 5 Кодексу законів Хаммурапі царя Вавилону (XVIII ст. до н. е.) було зазначено, що «якщо суддя розгляне справу, винесе рішення, оформить документи з печаткою, а потім змінить своє рішення, такого суддю слід викрити у зміні вироку. Він зобов'язаний сплатити суму позову у дванадцятикратному розмірі, а також має бути усунений зі свого суддівського місця під час зборів і більше не повертатися до участі в судових засіданнях разом з іншими суддями» [196]. Таким чином, вже в давнину принцип справедливості в судочинстві вперше був закріплений у правових актах. С. Н. Крамер документально підтверджує, що у Вавилонській державі закон і правосуддя були фундаментальними поняттями для стародавніх шумерів як на теоретичному рівні, так і в практичній діяльності [196].

Ще один приклад можна знайти, звернувшись до витоків розвитку та практики застосування римського права. Зокрема, Марк Тулій Цицерон (106–

43 pp. до н. е.) наголошував, що справедливість проявляється тоді, коли вчинки людини не завдають шкоди іншим [19]. Він також акцентував увагу на тому, що справедливість є вічною, незмінною та невід'ємною характеристикою як природи, так і людської сутності [139]. Отже, у стародавньому Римі справедливість розглядалася як ідеал правової системи, а саме право тлумачилося як засіб для досягнення справедливості.

Видатний правознавець античної епохи Доміцій Ульпіан у Дигестах у розділі «Про справедливість і право» стверджував, що «право – це мистецтво добродісного і справедливого» [140].

Марк Тулій Цицерон також зазначав: «Яку вигоду матимеш ти від придбаного, якщо не матимеш впевненості, що зможеш зберегти це на підставі права власності» [45].

Таким чином, для римських правознавців трактування справедливості в контексті правового регулювання було тісно пов'язане передусім із правом власності, яке виступало фундаментом економічного життя римського суспільства, і зводилося до сумлінності в набутті цього права на майно.

Безперечно, зразком справедливості в античну добу вважаються Закони XII таблиць (451–480 pp.) Римської імперії. Хоча ці нормативні акти відображали специфіку соціальних взаємовідносин, характерних для римського суспільства того часу, вони також однозначно забезпечували захист прав власників на їхнє майно.

Уже в той час держава відмовилася від дозволу особистого застосування фізичної сили для захисту порушених прав. Відтоді охорона прав людини здійснювалася через створену державою судову систему. Таким чином, держава взяла на себе відповідальність за забезпечення справедливості в судочинстві. Зокрема, у § 3 Таблиці IX, що стосувався злочинів проти Римської держави, зазначалося: «Хіба ти вважатимеш надмірно суворим закон, що передбачає смертну кару для судді або посередника, яких було призначено для розгляду справи і викрито в отриманні грошової винагороди за цю справу?» [39].

Розмірковуючи про справедливість, видатний правознавець античності Доміцій Ульпіан підкреслював, що у випадках, коли норма права вступає в конфлікт зі справедливістю, слід надавати перевагу останній, тобто справедливість має домінувати над формальним тлумаченням закону.

Тлумачення законів з позиції їх відповідності справедливості в той період було покладено на преторів. Саме преторське право стало фундаментом для розвитку римської класичної юриспруденції, зокрема судової процедури. Для преторів ідея справедливості слугувала орієнтиром у правотворчій діяльності. Ще з часів римського права збереглися вислови, що підкреслюють цю роль: *in omnibus, maxime tamen in jure aequitas spectanda est* – у всіх справах, а особливо в праві, слід зважати на справедливість (Paul. D. 50.17.90); *ubi aequitas evidens poscit, subveniendum est* – там, де цього вимагає справедливість, слід надати допомогу (Marcell. D. 4.1.7); *licet hoc jure contingat, tamen aequitas dictat* – хоча це й відповідає закону, однак справедливість вимагає інакшого (Ulp. D. 15.1.32. pr.); *haec aequitas suggerit, etsi jure deficiamus* – так підказує справедливість, навіть якщо відсутня чітка правова норма (Paul. D. 39.3.2.5) [3].

І. Г. Козуб та М. І. Боднарук підкреслювали, що принцип справедливості вимагав від римських юристів-практиків дотримання чесності у своїх працях. Вони не повинні були спотворювати ідеї, закладені законодавцем, а мали керуватися виключно міркуваннями загального добра. При тлумаченні правових норм юристи прагнули з'ясувати, яка саме думка лежить в основі кожного правового положення, тобто орієнтувалися не лише на буквальне тлумачення закону, а на його зміст. Вони намагалися застосовувати правові норми в тому дусі, в якому вони були створені законодавцем, відповідно до принципу *aequitas* [53].

Крім того, варто навести висновок, до якого дійшов Ю. А. Тобот у своїй праці: «Аналізуючи поняття справедливості в римському праві, слід враховувати, що, хоча ця категорія і набула там свого розвитку, тогочасні

правознавці не сприймали її як єдиний принцип, на основі якого здійснювалося врегулювання відповідних суспільних відносин» [88].

Отже, хоча в римському праві категорії справедливості, добросовісності та розумності не були закріплені як єдиний принцип, правова доктрина розглядала ці поняття крізь призму необхідності врахування їх у людській діяльності. Вони сприймалися як взаємопов'язані складові. Взаємовідносини між людьми та їхні вчинки мали відповідати критеріям справедливості й розумності, а виконання взаємних обов'язків здійснювалося на засадах добросовісності. Таким чином, у своїй сукупності справедливість, добросовісність і розумність відображали сутність взаємовідносин між членами римського суспільства [88].

Проблематика справедливості в судочинстві знайшла своє відображення і в період дії Руської Правди на території Київської Русі.

Другий етап – середньовічний – характеризується, поряд із теологічним осмисленням справедливості, формуванням її нормативного аспекту, де справедливість починає тлумачитися крізь призму дотримання норм позитивного права.

Так, Святий Августин тлумачив справедливість із двох позицій: як рівність усіх людей перед Богом і водночас як нерівність між людьми в їхніх земних стосунках [88]. Подібною точки зору дотримувався і Фома Аквінський, який стверджував, що справедливість є, так би мовити, повністю «відокремленою» від земного буття і властива лише Божому порядку [88].

Однак, попри прагнення середньовічних філософів надати справедливості теологічного підґрунтя, ця категорія поступово набувала більш конкретного змісту, дедалі більше ототожнюючись із добросовісністю. Обидві ці концепції стали фундаментальними принципами регулювання договірних відносин.

На думку Д. Павленка, середньовічне розуміння справедливості та добросовісності полягало в обов'язку кожної сторони угоди дотримуватися своїх обіцянок, утримуватися від отримання переваг за рахунок іншої сторони

через шахрайство або примус, а також виконувати зобов'язання, які визнаються справедливими будь-якою порядною людиною, навіть якщо ці обов'язки не закріплені письмово в договорі [79].

Ю. А. Тобот у своїй науковій праці доходить висновку, що терміни «справедливість» і «добросовісність» сприймалися правознавцями середньовіччя як схожі за змістовим наповненням категорії. Зокрема, добросовісність трактувалася ними як відсутність шахрайства, а також як поведінка учасників правовідносин, що відповідає принципам природної справедливості та нормам чинного законодавства (позитивного права) [88].

Третій етап – період Нового часу – вирізняється становленням концепції природного права у тлумаченні поняття справедливості; справедливість розглядається як необхідна передумова діяльності державних і правових інститутів, що формує одну з ключових її характеристик.

На цьому етапі поняття справедливості набуло нового тлумачення в рамках філософських і юридичних теорій Нового часу, коли прогрес у науці та досягнення в галузі природничих дисциплін сприяли поширенню раціоналістичних підходів у філософській думці. Це проявлялося в орієнтації на практичний досвід і емпіричні дані, що, натомість, означало певну опозицію до теологічних догматів, які домінували в епоху Середньовіччя. У зв'язку з цим мислителі наповнювали ці поняття логічним змістом, а їх застосування мало прикладний характер.

На думку І. Канта та Ф. Бекона, справедливість базувалася на шанобливому ставленні до інших людей та врахуванні їхніх інтересів. Саме в цьому полягає основна ідея категоричного імперативу І. Канта, що закликає діяти таким чином, як би ви бажали, щоб діяли стосовно вас [47; 207].

Четвертий, сучасний етап характеризується утвердженням справедливості як найвищої цінності та універсального принципу державного і правового устрою. Справедливість знаходить своє відображення у національному законодавстві та міжнародних документах, виступаючи фундаментальною основою цивільного судочинства.

1.2 Нормативно-правове регулювання адміністративно-правового забезпечення дотримання принципу справедливості та його значення в процесі побудови правової держави в Україні

Найважливішою подією на цьому етапі для України варто вважати прийняття 16 січня 2003 року Цивільного кодексу України, який істотно відрізняється від раніше чинного цивільного законодавства.

Ю. А. Тобот підкреслює, що однією з характерних рис Цивільного кодексу України є активне впровадження оціночних термінів і понять, таких як справедливість, добросовісність та розумність. Ці концепти широко використовуються українським законодавцем. Присутність зазначених понять у тексті нового Цивільного кодексу України зовсім не свідчить про їхню повну новизну. Навпаки, це вказує на те, що їх застосування, ймовірно, зумовлено тим, що ці категорії вже давно відомі юридичній науці та традиційно мають широке застосування в правовій сфері [88].

У своїй праці «Теорія справедливості» Дж. Ролз виокремлює три типи справедливості: структурну, субстантивну та процедурну. Концепція структурної справедливості базується на принципі однакового підходу до подібних випадків. У цьому контексті головна увага приділяється неупередженості та логічній узгодженості в процесі впровадження норм, тоді як питання щодо фундаментальних засад цих норм залишаються поза розглядом [126, с. 99].

Згідно з Дж. Ллойдом поняття формальної справедливості включає три тісно пов'язані між собою ідеї:

- 1) повинні бути встановлені правила, які визначають, яким чином необхідно взаємодіяти з людьми в окремих ситуаціях;
- 2) ці правила повинні мати універсальний характер, тобто вимагати, щоб кожна людина їх дотримувалася;
- 3) зазначені правила мають впроваджуватись об'єктивно – без упередженості, необґрунтованих привілеїв чи винятків [205, с. 138].

У Рішенні від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 Конституційний Суд України наголошує, що об'єктивне впровадження правових норм передбачає, передусім, відсутність упередженості [115].

Так, концепція формальної справедливості закріплена в положеннях статті 633 (публічний договір) Цивільного кодексу України, згідно з якою:

1) одна сторона (підприємець) приймає на себе обов'язок здійснювати продаж товарів, виконання робіт або надання послуг кожному, хто до неї звернеться (частина перша статті 633);

2) умови такого договору, за загальним правилом, встановлюються однаковими для всіх споживачів (частина друга статті 633);

3) підприємець не має права надавати переваги одному споживачеві перед іншими щодо укладення договору;

4) підприємець не має права відмовитися від укладення публічного договору за наявності у нього такої можливості (частина четверта статті 633) [144].

Таким чином, норми статті 633 Цивільного кодексу України орієнтовані на забезпечення рівного підходу до всіх учасників цивільно-правових відносин, де кожна особа, що звертається із відповідною пропозицією, має право укласти договір за умови наявності такої можливості у підприємця на однакових умовах для всіх споживачів.

Іншим прикладом правових положень, що відображають принцип формальної справедливості, є частина перша статті 357 Цивільного кодексу України, де встановлено, що частки у праві спільної часткової власності, як загальне правило, визнаються рівними. Під час виділення частки з майна, яке перебуває у спільній сумісній власності, а також при поділі такого майна передбачається, що частки кожного із співвласників, за загальним правилом, є однаковими (частина друга статті 370, частина друга статті 372 Цивільного кодексу України) [144].

Відповідно до статті 63 Сімейного кодексу України дружина, чоловік мають рівні права на володіння, користування і розпорядження майном, яке

належить їм на праві спільної сумісної власності. Згідно з частиною першою статті 70 Сімейного кодексу України, у випадку поділу майна, яке є об'єктом спільної сумісної власності подружжя, частки майна чоловіка і жінки є, за загальним правилом, рівними [129].

Ідея формальної справедливості також знаходить відображення в частині першій статті 62 Сімейного кодексу України, де передбачено, що суд може прийняти рішення про визнання майна чоловіка або дружини, яке під час шлюбу суттєво зросло у вартості завдяки спільним трудовим або фінансовим внескам чи внескам іншого з подружжя, спільною сумісною власністю подружжя [129]. Це фактично означає урівнювання їхніх часток у такому майні.

Так, Апеляційний суд Хмельницької області у Рішенні від 7 червня 2006 року у справі № 22-925/3 за позовом Особи-1 до Особи-2 щодо визнання права власності на $\frac{1}{2}$ частину домоволодіння та $\frac{1}{2}$ земельної ділянки скасував рішення суду першої інстанції та ухвалив нове, задовольнивши позовні вимоги. Підставою для такого рішення стало те, що під час перебування у зареєстрованому шлюбі сторони придбали житловий будинок і земельну ділянку шляхом обміну квартири, яка належала відповідачу, з доплатою позивачем 5000 доларів США особистих коштів. У шлюбі був проведений капітальний ремонт будинку, що суттєво підвищило його вартість. Крім того, позивач утримував двох неповнолітніх дітей [111]. Суд апеляційної інстанції підкреслив, що суд першої інстанції не врахував важливий аспект – істотне зростання вартості будинку внаслідок капітального ремонту, проведеного під час шлюбу.

Водночас, тут варто звернути увагу, що справедливість не завжди має на увазі рівність, а при певних обставинах і нерівність.

Згідно з пунктом другим статті 633 Цивільного кодексу України, положення публічного договору визначаються ідентичними для всіх користувачів, за винятком осіб, яким згідно з законодавством передбачені спеціальні привілеї [144]. Наприклад, інваліди, учасники бойових дій тощо.

Відповідно до ч. 3 ст. 70 Сімейного кодексу України суд має право ухвалити рішення про збільшення частки майна одного з подружжя, якщо разом із ним проживають діти або повнолітні непрацездатні син чи донька, за умови, що отримувані аліменти не покривають їхніх потреб для належного фізичного, морального розвитку чи медичного догляду [129]. Це свідчить про можливість нерівного поділу спільного майна подружжя. Під час розподілу спільної власності суд може відійти від принципу рівності часток, якщо наявні підстави, передбачені зазначеною статтею Сімейного кодексу України.

Відповідним прикладом із судової практики є Постанова Апеляційного суду Миколаївської області від 8 листопада 2006 року у справі № 22-1827/2006р. Цим рішенням було змінено вердикт суду першої інстанції щодо позову Особи-2 до Особи-1 про розподіл спільної власності подружжя. Суд першої інстанції встановив, що сторони володіють на правах спільної сумісної власності трикімнатною та двокімнатною квартирами, придбаними під час шлюбу. Позивач звернувся до суду з проханням припинити право спільної власності на трикімнатну квартиру та визнати за ним право особистої власності на це житло. Суд першої інстанції задовольнив його вимоги. Однак Особа-1 подала апеляційну скаргу, в якій просила суд визнати за нею часткове право власності на обидві квартири, аргументуючи це тим, що дитина залишилася на її утриманні. Апеляційний суд підтримав вимоги Особи-1 і ухвалив змінити рішення суду першої інстанції. Згідно з новим рішенням, Особі-1 було надано право власності на 3/5 часток у кожній із квартир, тоді як Особі-2 залишилось 2/5 часток [110].

Ю. А. Тобот доходить висновку, який є цілком прийнятним, що справедливість може проявлятися не лише через рівний поділ майна, коли кожна сторона отримує право власності на житло, але й через нерівномірний розподіл, коли одна зі сторін, з огляду на певні вагомні обставини, має право на більшу частку спірного майна. Розглядаючи нерівність як одну з форм справедливості, можна зазначити її тісний зв'язок із принципом розумності: суд повинен враховувати інтереси сторін, зважаючи на наявність суттєвих

причин, та може ухвалити рішення про збільшення частки однієї зі сторін. Водночас таке рішення має дотримуватись розумного і справедливого співвідношення майнових прав та інтересів усіх учасників відповідних правовідносин [88].

Конституційний Суд України підкреслює, що справедливість є однією з ключових засад правової системи, відіграючи визначальну роль у її функціонуванні як інструмента регулювання суспільних взаємин та виступаючи одним із загальнолюдських критеріїв права. Зазвичай справедливість трактують як характеристику права, що проявляється, зокрема, у забезпеченні рівних правових стандартів поведінки та відповідності міри юридичної відповідальності тяжкості скоєного правопорушення. У процесі реалізації правових норм справедливість відображається в рівності всіх громадян перед законом, співвідношенні між злочином і призначеним покаранням, а також у гармонії між цілями законодавчої діяльності та методами, обраними для їх досягнення [115].

У постанові Конституційного Суду України від 24 березня 2005 року № 2-рп/2005 зазначено, що складові права, зокрема пропорційність, рівноправність і моральність, поєднуються спільною характеристикою, що відображає ідею справедливості та правової сутності [105].

Об'єктивне вираження принципу справедливості можна побачити в частині першій статті 627 Цивільного кодексу України, яка закріплює свободу сторін у виборі контрагента, укладенні договору та визначенні його умов. При цьому враховуються положення цього Кодексу, інші акти цивільного законодавства, звичаї ділового обороту, а також вимоги розумності та справедливості [144]. У Рішенні Конституційного Суду України від 10 листопада 2011 року № 15-рп/2011 роз'яснюється, що закріплення законодавцем принципів свободи підприємницької діяльності та свободи договору надає учасникам цивільних відносин право самостійно приймати рішення у сфері підприємництва, укладати договори, обирати контрагентів та визначати умови цивільно-правових угод. Водночас, з метою запобігання

порушенню прав та інтересів інших осіб, законодавство встановлює певні вимоги до поведінки учасників цивільного обороту, яких вони мають дотримуватися. До таких вимог належить дотримання принципів справедливості, добросовісності та розумності, оскільки саме вони є ключовими елементами правової поведінки суб'єктів цивільних відносин. Конституційний Суд України наголошує, що одним із фундаментальних принципів приватноправового регулювання є принцип свободи договору, проте його реалізація обмежується критеріями справедливості, добросовісності та розумності [98]. Таким чином, у межах цієї норми законодавець визначає категорію «справедливість» як чинник, що обмежує договірну свободу, запобігаючи її зловживанню. Встановлення таких обмежень відбувається не лише через пряме посилення на «справедливість» як морально-етичну категорію, а й шляхом визначення умов договору, які з правової точки зору вважаються «несправедливими».

Щодо визначення поняття «несправедливі умови договору», відповідно до частини першої статті 3 Директиви Ради Європейського Союзу 93/13/ЄЕС від 5 квітня 1993 року «Про несправедливі умови споживчих договорів», договірну умову, яку не було обговорено в індивідуальному порядку, вважають несправедливою, якщо вона всупереч вимозі щодо добросовісності істотно порушує баланс між правами та обов'язками сторін, що виникають із договору, на шкоду споживачу [29].

Одним із прикладів судової практики, де нерівновага між правами та зобов'язаннями сторін договору на шкоду споживачу була визнана порушенням принципу справедливості, є Постанова Конституційного Суду України від 11 липня 2013 року № 7-рп/2013. У своїх висновках Конституційний Суд України зазначив, що вимога щодо обчислення та стягнення пені за договором споживчого кредитування, якщо її розмір явно перевищує розумні межі, суперечить положенням пункту 6 статті 3, частини третьої статті 509 та частин першої і другої статті 627 Цивільного кодексу України, що закріплюють принципи справедливості, чесності та розсудливості

як ключові складові загального конституційного принципу верховенства права. Надання кредитору права вимагати від споживача надмірні суми як пені спотворює її істинну правову природу, оскільки з інструменту раціонального стимулювання боржника до виконання основного фінансового зобов'язання пеня перетворюється на несправедливий надмірний тягар для споживача та джерело необґрунтованого прибутку для кредитора [118].

У Постанові Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005 наголошується, що із конституційних засад рівноправності та справедливості випливає необхідність чіткої, зрозумілої та однозначної правової норми, оскільки відсутність цих характеристик унеможлиблює її однакове застосування, не виключає довільних тлумачень у правозастосовній діяльності та неминує веде до зловживань [119].

Матеріальну справедливість варто тлумачити як дотримання визначених норм, що дозволяють встановити, що саме має належати кожному учасникові соціальних взаємодій. У той час як формальна справедливість ототожнюється з принципом формальної рівності, матеріальна справедливість виражається через принцип співмірності або відповідності. Вона передбачає, зокрема, відповідність правової відповідальності характеру правопорушення. Саме тому покарання повинно бути адекватним ступеню серйозності правопорушення, обставинам його вчинення та особистості правопорушника [62].

Особа, що є відповідальною за здійснення цивільного правопорушення, повинна нести цивільно-правову відповідальність, метою якої є відновлення попереднього стану рівноваги, що існував до моменту порушення. У цьому контексті справедливість полягає не так у притягненні особи до відповідальності, як у встановленні відповідної пропорції між характером правопорушення та рівнем відповідальності порушника. Тобто справедливість полягає в тому, щоб правопорушник ніс відповідальність такою мірою, якою було порушено права чи інтереси.

Згідно з пунктом 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 березня 1992 року № 6 «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» (у редакції Постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 року № 9), збитки, спричинені кількома особами, компенсуються кожною з них у тій частині, яка була завдана її діями (на підставі часткової відповідальності) [40].

Відповідно до частини першої статті 1181 Цивільного кодексу України, збитки, завдані спільними діями кількох неповнолітніх осіб, компенсуються їхніми батьками (усиновлювачами) або опікунами у частках, що встановлюються за взаємною згодою між ними або визначаються судовим рішенням [144].

Таким чином, відповідність (співмірність) заходів цивільно-правової відповідальності характеру вчиненого цивільного правопорушення та особі правопорушника підтверджує їх узгодженість із принципами розумності та справедливості згідно з частиною третьою статті 23 Цивільного кодексу України.

Крім того, відповідно до частини третьої статті 551 Цивільного кодексу України, суд має право зменшити розмір неустойки, якщо він значно перевищує розмір завданих збитків, а також за наявності інших обставин, що мають істотне значення [144]. У таких випадках суд повинен забезпечити співмірність (пропорційність) між заподіяною шкодою внаслідок порушення зобов'язання та розміром неустойки, встановленої за таке порушення. Отже, встановлення справедливого та обґрунтованого розміру зменшення неустойки сприяє дотриманню балансу інтересів обох сторін зобов'язальних правовідносин. З одного боку, особа, яка порушила зобов'язання та завдала шкоди контрагенту, несе відповідальність у вигляді зменшеної суми неустойки. З іншого боку, потерпіла сторона, хоча й отримує неустойку в меншому розмірі, ніж передбачено договором, все ж компенсує свої втрати. Таким чином, забезпечується справедливий та розумний баланс прав і законних інтересів учасників цивільних правовідносин.

Відповідно, за певних умов змістовна справедливість може проявлятися не лише у визначенні часток відповідальності осіб, чиїми діями завдано шкоду, а й у забезпеченні захисту інтересів того учасника цивільних правовідносин, який заподіяв цю шкоду.

Інтеграція принципу справедливості в сферу цивільно-правових відносин була зумовлена низкою соціальних і юридичних факторів:

1) розвитком суспільства та еволюцією людської цивілізації (про це вже йшлося вище);

2) потребою забезпечення правової рівності сторін у цивільному обороті. Правова рівність є однією з ключових ознак справедливості в цивільному праві й передбачає таке становище учасників, за якого волевиявлення однієї сторони не підпорядковується волі іншої, оскільки всі учасники мають свободу у прийнятті власних рішень [143].

Ю. А. Тобот підкреслює, що для забезпечення подібної рівноправності необхідно, щоб кожен із суб'єктів цивільно-правових відносин діяв чесно та розважливо (тобто відповідально виконував свої зобов'язання в межах цивільного права, уважно та обережно ставився до власних прав і інтересів, а також до прав та інтересів інших учасників, усвідомлюючи ризик завдання їм шкоди, і розглядав би права та інтереси інших осіб як рівнозначні своїм). У такому випадку через поєднання добросовісної та розумної поведінки забезпечується досягнення справедливості [88].

Таким чином, правова рівноправність (що, по суті, ототожнюється зі справедливістю) наявна тоді, коли особа діє чесно та обдуманно, однаково зважаючи як на власні права та інтереси, так і на права та інтереси інших. І навпаки, якщо особа надає пріоритет своїм правам та інтересам, не ставлячи їх на один рівень із правами та інтересами інших осіб, про правову рівність не йдеться [88];

3) потребою у встановленні меж договірної свободи та підприємницької діяльності для забезпечення захисту прав і інтересів інших суб'єктів цивільних правовідносин.

Водночас втілення засади справедливості зумовлюється потребою:

1) формування майнових і особистісних немайнових відносин на основі універсальних засад і моральних орієнтирів громадянського суспільства.

Ю. А. Тобот доходить висновку, що розглянутий принцип виконує роль своєрідного орієнтира, який дозволяє гармонізувати систему взаємодії між суб'єктами цивільного обороту, забезпечуючи відповідність їхньої поведінки критеріям добросовісності, розумності та справедливості. Можливо, саме з цієї причини законодавець виокремив його в окремий пункт, прагнучи наголосити на необхідності дотримання цього принципу всіма учасниками цивільних правовідносин [88];

2) гарантування всебічного та повного аналізу під час розгляду окремої справи судовою інстанцією. Слушною є думка Н. С. Кузнецової, яка зазначає, що «включення до правових засобів категорій оціночного змісту, таких як «належні звичаї», «чесність», «правомірність», розширює можливості судових установ для детального з'ясування фактичних даних справи, характеру дій учасників процесу і, зрештою, сприяє встановленню неупередженої істини у вирішенні спору» [61];

3) упорядкування правових можливостей і зобов'язань сторін цивільно-правових відносин у ситуаціях, коли відсутнє відповідне нормативне чи договірне регулювання цих відносин. У такій ситуації йдеться про ймовірність його безпосереднього застосування, коли цей принцип виступає єдиним правовим інструментом. У подібних обставинах судова інстанція може, наприклад, у разі суперечності між двома нормами цивільного законодавства, що не узгоджуються між собою, використати цей принцип для належного вирішення конкретної справи [7];

4) використання в окремих ситуаціях правової аналогії. Згідно з частиною другою статті 8 Цивільного кодексу України, якщо немає можливості застосувати аналогію закону для врегулювання цивільно-правових відносин, такі відносини підпадають під регулювання на основі загальних принципів цивільного права [144];

5) інтеграція в цивільно-правові відносини певного стандарту оцінювання поведінки сторін угоди, можливість укладення якої безпосередньо не регламентується цивільним законодавством. Усі вчинки учасників цивільно-правових відносин мають бути чесними, сумлінними та раціональними; це правило поширюється і на поведінку сторін договірних зобов'язань при укладенні та виконанні договорів. Водночас у цивільному праві, окрім визначених законом договорів, існують і такі, що не мають чіткого нормативного закріплення. Саме тому законодавець у частині першій статті 6 Цивільного кодексу України встановлює норму, згідно з якою сторони можуть укласти договір, не передбачений цивільним законодавством, якщо він відповідає його основним принципам. Це свідчить про те, що принцип свободи договору полягає в можливості сторін створювати угоди, не прямо передбачені законом, за умови, що їхня поведінка відповідає, зокрема, принципу справедливості [88].

Категорію справедливості законодавець застосовує в багатьох нормах цивільного законодавства.

Так, термін «справедливість» закріплено у нормах щодо:

- визначення розміру відшкодування моральної шкоди (стаття 23 Цивільного кодексу України);
- одержання винагороди в контексті реалізації прав на об'єкти інтелектуальної власності (статті 445, 448 Цивільного кодексу України);
- зобов'язального права (статті 509, 627, 652, 749 Цивільного кодексу України).

У деяких ситуаціях принцип справедливості набуває такого важливого значення, що стає єдиною основою для вирішення спору. Зокрема, відповідно до частини третьої статті 652 Цивільного кодексу України, у випадку розірвання договору через істотні зміни обставин, суд за клопотанням будь-якої зі сторін визначає наслідки такого розірвання, керуючись необхідністю справедливого розподілу витрат, понесених сторонами під час виконання договору [144]. У випадках, коли обставини зобов'язання склалися так, що

його подальше виконання буде не лише економічно не вигідним для однієї зі сторін, але й несправедливим, таке зобов'язання підлягає припиненню. При цьому, якщо жодна зі сторін не є винною у зміні обставин, понесені витрати повинні бути розподілені між ними на засадах справедливості [145].

Принцип справедливості відіграє ключову роль також у процесі врегулювання суперечок щодо коригування умов договірних зобов'язань. Так, згідно з частиною другою статті 749 Цивільного кодексу України, у випадках, коли обов'язки набувача не були чітко окреслені або виникла необхідність забезпечення відчужувача іншими формами матеріальної підтримки та опіки, вирішення спору має ґрунтуватися на принципах справедливості та розумності [144].

Відповідно до статті 18 Закону України «Про захист прав споживачів» від 12 травня 1991 року № 1023-XII, договірні умови вважаються несправедливими, якщо вони порушують вимогу добросовісності, призводячи до значного дисбалансу у правах та обов'язках сторін, що ставить споживача в не вигідне становище [97].

Частиною дев'ятою статті 7 Сімейного кодексу України встановлено, що сімейні відносини регулюються на засадах справедливості, добросовісності та розумності [129].

Статтею 1 Житлового кодексу України передбачено критерій справедливості при розподілі жилої площі [31].

Статтею 330 Кодексу торговельного мореплавства України передбачено право рятувальника на справедливую частку за врятування судна або іншого майна чи відвернення або зменшення шкоди навколишньому природному середовищу [52].

Категорію справедливості закріплено як одну із засад виконавчого провадження (пункт 5 частини першої статті 2 Закону України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 року № 1404-VIII) [90].

Частиною першою статті 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 1402-VIII від 2 червня 2016 року кожному гарантується захист його

прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом [107].

Категорія справедливості використовується і в актах міжнародного права.

Так, ст. 23 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 року гарантує кожній особі право на належні та безпечні умови праці, а також на гідну оплату, що забезпечує достойний рівень життя як для неї, так і для її сім'ї, з можливістю додаткової соціальної підтримки у разі потреби [33].

Бернська конвенція про захист літературних та мистецьких творів від 24 липня 1971 року включає термін «чесна винагорода» для творців робіт [5].

У другій частині статті V Всесвітньої конвенції про авторське право зазначається про належну компенсацію для власника права на переклад [144].

Згідно з Віденською конвенцією про право міжнародних договорів спори, які стосуються договорів, як і інші міжнародні спори, повинні розв'язуватися тільки мирними засобами і відповідно до принципів справедливості [15].

У статті 23 Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів від 24 липня 1971 року та в §§ 2 і 5 статті 15 Конвенції про міжнародні залізничні перевезення від 9 травня 1980 року йдеться про «справедливий географічний розподіл» [5; 55].

Принцип справедливості закріплено також у Принципах міжнародних комерційних договорів (UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts). Зокрема, відповідно до статті 7.1.6 застереження, яке обмежує чи виключає відповідальність однієї зі сторін за невиконання, або яке дозволяє одній зі сторін здійснити виконання в суттєво відмінний спосіб від того, який інша сторона розумно очікує, не може застосовуватися, якщо воно є значною мірою несправедливим, зважаючи на мету договору [89].

Закріплення принципу справедливості в Цивільному кодексі України є важливим кроком на шляху до гармонізації вітчизняної правової системи з європейськими та міжнародними стандартами. Як було зазначено раніше,

після тривалого історичного розвитку принцип справедливості знайшов своє закріплення в законодавствах таких країн, як Франція, Німеччина, Італія, Нідерланди та інших європейських держав. Зокрема, у цивільному праві Нідерландів для визначення того, що вимагає справедливість, необхідно звертатися до загальновизнаних правових принципів, сучасних правових поглядів, а також враховувати соціальні та приватні інтереси. Крім того, справедливість відіграє важливу роль у зобов'язальному праві, оскільки вона вказує на добросовісність і служить додатковим джерелом контрактних зобов'язань, коли прогалини в договорі не можуть бути заповнені через застосування законодавчих чи звичаєвих норм. Водночас норми, які обов'язкові для сторін згідно з законом, звичаєм чи юридичним актом, не застосовуються, якщо вони суперечать принципу справедливості [87].

Перейшовши до практичного аспекту, слід зазначити, що загальним інструментом, який забезпечує справедливе вирішення спору, є гнучкість норм. Ця гнучкість дає змогу суддям застосовувати право, адаптуючи його відповідно до конкретної ситуації, з урахуванням меж дискреційної поведінки, визначених законодавством. Прикладами такої гнучкості є повноваження судді на зменшення розміру неустойки, вибір ефективного способу захисту, а також можливість відстрочити або розстрочити виконання судового рішення. Однак, усі ці можливості чітко впливають з тексту закону і не завжди сприймаються учасниками процесу як вираження ідей справедливості в правозастосовній практиці.

Так, у Рішенні від 18 листопада 2009 року у справі № 6-12041св09 Верховний Суд України сформулював правову позицію щодо неприпустимості порушення принципу справедливості при визначенні розміру грошового відшкодування моральної шкоди. Суд зазначив, що розмір відшкодування має бути достатнім для розумного задоволення потреб потерпілого, але не призводити до його збагачення. З огляду на принципи розумності, поміркованості та справедливості, розмір компенсації моральної шкоди, завданої незаконними діями органів дізнання та досудового слідства,

був зменшений [112]. Таким чином, у зобов'язаннях з компенсації душевних збитків принцип справедливості у відповідності претензій постраждалої сторони до природи й масштабу її переживань, що унеможлиблює її безпричинне матеріальне збагачення.

У більш складних випадках доцільно наполягати на застосуванні принципу справедливості, а не закону (*praeter legem*) чи навіть всупереч закону (*adversus legem*), хоча на перший погляд це може виглядати як програшна та протиправна позиція. Однак трапляються ситуації, коли несправедливі нормативно-правові акти є наслідком «помилки» законодавця. Існують також випадки, коли застосування нормативно-правового акта в конкретній справі в поєднанні з іншими суттєвими обставинами стає настільки суперечливим до принципів справедливості, що його застосування втрачає логічний сенс і не може бути виправданим здоровим глуздом.

Наприклад, слід звернути увагу на Постанову Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 16 січня 2019 року у справі № 521/17654/15-ц. У цій справі позивач, бажаючи уникнути можливості примусового виконання судового рішення щодо стягнення кредитної заборгованості, вирішив оформити договір купівлі-продажу житла на ім'я свого товариша (який, зрозуміло, не повернув квартиру і не визнав позов). Касаційний суд, розглянувши всі обставини справи та дійшовши формального висновку про удаваність договору, все-таки відмовив у задоволенні позову, підкресливши, що Верховний Суд, переглядаючи справу, враховує конкретні обставини та застосовує загальні принципи цивільного права – справедливість, добросовісність і розумність. Суд керується однією з аксіом цивільного судочинства: «*Placuit in omnibus rebus praecipuarum esse iustitiae aequitatisque quam stricti iuris rationem*», що означає, що в усіх юридичних справах правосуддя та справедливість мають перевагу над суворим розумінням закону [83].

Аналізуючи цю Постанову, можна зробити висновок, що Верховний Суд показує, як принцип справедливості співвідноситься з принципом добросовісності та заборобою зловживання правом.

Ще одним чітким прикладом застосування принципу справедливості Верховним Судом є Постанова Великої Палати Верховного Суду від 25 березня 2019 року у справі № 607/4316/17-ц. У цій Постанові, незважаючи на наявність формальних підстав для відхилення позову, суд взяв до уваги конкретні обставини справи та врешті задовольнив позов. Важливо підкреслити, що справедливе застосування норм права проявляється через недискримінаційний та неупереджений підхід, як зазначено в Рішенні Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004. Обставини справи полягали в тому, що студент з Нігерії, що навчається в Україні, не вчасно здійснив платіж за навчання через затримку платіжної системи в його країні, через що був відрахований. Хоча договір передбачав відрахування студента за несвоєчасну оплату, Верховний Суд врахував, що затримка була спричинена обставинами, які не залежали від позивача, і дійшов висновку, що студента потрібно поновити на навчанні. Суд зазначив, що однією з ознак верховенства права є те, що право не обмежується лише законом, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема мораль, традиції та звичаї, що відображаються в Конституції України, а справедливість у праві проявляється через рівність усіх перед законом і недискримінаційний підхід [82].

Іншим прикладом є рішення Касаційного цивільного суду Верховного Суду, де була застосована доктрина *Contra proferentem* (лат. *verba chartarum fortius accipiuntur contra proferentem* – слова договору повинні тлумачитися проти того, хто їх склав), у контексті договірної спору щодо тлумачення умов договору. Згідно зі змістом справи сторони вказали в пунктах 4 і 5 договору купівлі-продажу, що продаж квартири здійснюється за 22 277,00 грн, що на момент укладання договору еквівалентно 11 763 доларів США за курсом НБУ, які покупець мав сплатити продавцю протягом п'ятнадцяти років. Проте

існувала невизначеність щодо обсягу виконання зобов'язання (22 277,00 грн чи гривневий еквівалент 11 763 доларів на момент виплати). У Постанові Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 18 квітня 2018 року у справі № 753/11000/14-ц зазначено, що якщо встановлені правила не дають змоги чітко визначити зміст умови договору, слід застосовувати тлумачення за доктриною *contra proferentem*, що означає, що умови договору повинні тлумачитися проти того, хто їх сформулював [82]. Проте, розглядаючи порядок розрахунків, визначений зазначеними пунктами договору, суд прийшов до висновку, що аналіз умов договору купівлі-продажу показав, що норми статті 213 Цивільного кодексу України не дозволяють чітко визначити зміст відповідної умови договору стосовно способу проведення розрахунків. Тому, відмовивши у задоволенні позову, суд зазначив, що особа, яка включила ту чи іншу умову в договір, повинна нести ризик, пов'язаний з її неясністю. Це правило застосовується не лише тоді, коли сторона сама формулює умову, але й коли вона використовує стандартну умову, розроблену третьою стороною. Воно стосується не лише умов, що «не були індивідуально узгоджені», а й тих, що, хоча й були погоджені індивідуально, однак були включені в договір «під значним впливом однієї зі сторін» [84]. Хоча у судовому рішенні принцип справедливості не згадується безпосередньо, сама доктрина «*Contra proferentem*» базується на принципах справедливості.

Прийнятною є позиція С. В. Здоровця, згідно з якою впровадження стандартів змістовної справедливості, з одного боку, вимагає від суддів активної і креативної участі в процесі правозастосування. Однак надмірна активність суду та безпідставне ігнорування норм права можуть призвести до суддівського свавілля, що суперечить ідеї формальної справедливості. Тому при вирішенні кожної справи важливо постійно шукати оптимальний баланс між точним тлумаченням правових норм і принципами справедливості, як з боку суду, так і інших учасників процесу [41].

Процедурна справедливість виявляється у дотриманні правил процедур, що мають за мету забезпечити справедливість результату певної дії,

незважаючи на інші фактори. Тобто справедливість полягає у самих процедурах, і не існує окремого критерію для оцінки справедливості результату поза межами процедур. У такому контексті справедливим є будь-який результат, якого досягнуто в межах правильно виконаної процедури [62].

О. А. Кучинська зазначає, що різні форми справедливості взаємопов'язані між собою. Де є формальна справедливість, часто можна очікувати й наявність змістовної, оскільки ці два аспекти зазвичай розвиваються паралельно. Крім того, процедурна справедливість підтримує реалізацію формальної справедливості: точність і деталізація процедурних норм, чіткість вимог і визначеність правил забезпечують рівні умови для всіх учасників процесу та об'єктивність при ухваленні рішення [62].

Аналогічну позицію підтримує й науковець Ю. М. Тобот, який доводить, що вказані критерії взаємозалежні і недотримання будь-якого з них призведе до порушення справедливості загалом [88].

Згідно з аналізом категорії справедливості, проведеним Ю. М. Тоботом, справедливість у цивільному праві визначається як властивість, що зумовлена добросовісністю та розумністю учасників цивільних відносин. Ця властивість визначає характер взаємодії учасників у цивільному обороті та взаємозв'язок різних явищ у межах цивільного права, зокрема прав і обов'язків. Вона також пов'язана з можливістю застосування цивільно-правової відповідальності до особи, винної в цивільному правопорушенні, відповідно до тяжкості вчиненого правопорушення [88].

О. Хеффе у своїй роботі «Справедливість: філософський вступ» підкреслює, що коли йдеться про втілення справедливості в таких соціальних інститутах, як право і держава, об'єктивна (інституційна) справедливість набуває політичного характеру [188, с. 41]. У сучасній науці інституційну справедливість зазвичай називають соціальною. О. А. Кучинська зазначає, що соціальна справедливість є вираженням моральної поведінки як суспільства загалом, так і його окремих членів [62].

На думку О. Ф. Скакун, справедливість є мірою морально-правової відповідності між тим, що вкладено, і тим, що отримано, у всіх аспектах життєдіяльності людини та її правового забезпечення [130, с. 234].

Точку зору, викладену вище, частково підтверджує погляд Є. Столярова, який стверджує, що сутність соціальної справедливості полягає не лише в рівності людей у доступі до засобів виробництва, але й у забезпеченні рівних політичних та юридичних прав для всіх [26, с. 112].

В. Корж підкреслює, що справедливість є не абстрактною філософською категорією, а конкретним і практичним поняттям у системі державного управління. Вона представляє собою головний принцип життя добрих людей, які вірять, що справжня любов до ближнього повинна виражатися не лише у словах, а й у реальних діях та вчинках [58, с. 17]. Справедлива людина в своїх діях орієнтується на принципи об'єктивної (інституційної) справедливості, навіть коли чинне право містить прогалини, протиріччя чи інші недоліки, які залишають вирішення питання на власний розсуд особи, що має право. Безсумнівно, індивідуальна справедливість громадян є важливим чинником для нормального функціонування правової системи та запобігає перетворенню правопорядку на безправ'я. Несправедливість, вчинена від імені закону, викликає значно сильніше обурення серед людей, ніж та, що скоєна конкретною особою. Тому закон вимагає від професіоналів дотримуватися вимог справедливості. У тексті суддівської присяги виокремлено зобов'язання діяти справедливо [107]. Основою правової системи будь-якої країни має бути принцип справедливості, і вона повинна працювати на забезпечення цього принципу [62].

На думку Д. Ясинка, принцип справедливості в судовому процесі, зокрема в цивільному судочинстві, завжди включав моральні та правові аспекти. Це обумовлено тим, що справедливість традиційно розглядається як морально-правова категорія, з урахуванням її унікальної природи та ролі серед інших процесуальних принципів [152].

О. І. Карплюк зазначає, що розвиток концепції справедливості тісно пов'язаний із формуванням правосуддя у цивільних справах. З часом правосуддя перетворюється на основний прояв справедливості в державному суспільстві, а судочинство стає основним інструментом її досягнення. Ключовими аспектами взаємозв'язку між цивільним судочинством та справедливістю є:

- історичний, що виявляється у паралельному розвитку в певних конкретно-історичних умовах під впливом спільних факторів;
- генетичний, що проявляється в єдності мети, орієнтованої на впровадження суспільних ідеалів;
- функціональний, що полягає у взаємному впливі: справедливість впливає на розвиток цивільного судочинства, а цивільне судочинство є інструментом реалізації справедливості [48].

Згідно з М. Яковенком поняття «справедливість» слід трактувати як індикатор ефективності права, зокрема як критерій правильності його застосування та можливості інтеграції в різні правові концепції суспільних систем. Тобто справедливість виступає як мірило для оцінки права. Необхідно зауважити, що якщо право існує в незалежній формі без урахування принципу справедливості, воно може перетворитися на інструмент для задоволення лобістських інтересів окремих соціальних груп, що іноді може бути небезпечним не лише для цих груп, але й для суспільства загалом [151].

О. І. Карплюк також зазначає, що сучасне міжнародне розуміння справедливості знаходить своє відображення в практиці Європейського суду з прав людини. Його діяльність є результатом постійного пошуку найбільш ефективних правових регуляторів у сучасному суспільстві, яке відзначається швидкими змінами, численними конфліктами інтересів, новими викликами та прихованими ризиками. Європейський суд з прав людини, як наднаціональний орган, розвиває правову практику, яка позбавлена проблем і недоліків національних правових систем, таких як політичні впливи чи історичні дефекти. У контексті справедливості його практика має подвійне значення: з

одного боку, суд реалізує ідеї, які визнані справедливими у найрозвинутіших демократіях Європи, а з іншого – він виступає арбітром не між сторонами, як це відбувається в національному цивільному судочинстві, а між особою і державою, яка є автором і виконавцем правових норм [48].

О. І. Карплюк стверджує, що стандарти цивільного судочинства, які формуються Європейським судом з прав людини, виникають як результат аналізу взаємодії між державою, суспільством і громадянами. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод є сучасним стандартом державних зобов'язань перед своїми громадянами. Тривала практика застосування цієї Конвенції показує, що цивільне судочинство є ключовою функцією держави, що здійснює реалізацію сучасних стандартів прав людини. Таким чином, право на справедливий суд виходить за межі приватних відносин, в яких виникає спір, і має ширший глобальний контекст у своєму дослідженні та реалізації [48].

О. І. Карплюк підкреслює, що з процесуальної точки зору забезпечення справедливості в судовому розгляді цивільних справ, відповідно до практики Європейського суду з прав людини, включає такі ключові елементи: доступність до судового процесу; забезпечення виконання судових рішень; обґрунтування рішень суду; дотримання розумних строків розгляду справ; забезпечення незалежності та неупередженості суддів [48].

Згідно з частиною першою статті 2 Цивільного процесуального кодексу України [147], завданням цивільного судочинства є здійснення справедливого, об'єктивного та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ, спрямованих на ефективний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод і інтересів фізичних осіб, а також прав та інтересів юридичних осіб і держави.

Частина третя статті 2 Цивільного процесуального кодексу України [147] встановлює такі основні принципи (засади) цивільного судочинства: верховенство права; повага до честі та гідності, рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; гласність і прозорість судового

процесу, а також його повне фіксування технічними засобами; змагальність сторін; диспозитивність; пропорційність; обов'язковість виконання судових рішень; право на апеляційне оскарження справи; можливість касаційного оскарження судових рішень у випадках, передбачених законом; розумні строки розгляду справи; заборона зловживання процесуальними правами; відшкодування судових витрат на користь сторони, яка виграла справу.

А. М. Колодій вважає, що основним напрямом розвитку правової системи України має бути принцип верховенства права. Це означає, що законотворчість повинна ґрунтуватися на загальновизнаних принципах соціальної справедливості, гуманізму, а також на пріоритеті прав і свобод людини та громадянина над інтересами держави, з забезпеченням можливості вільно користуватися правами і свободами, що належать особі від народження [54, с. 66].

О. А. Кучинська пояснює, що важливо чітко відрізнити принцип свободи від принципу соціальної справедливості. Справедливість знаходить своє відображення в праві, а право може бути вираженням справедливості. Однак право не повинно перевищувати справедливість, адже несправедливим може бути тільки саме законодавство [62].

1.3 Основні проблеми дотримання засад справедливого судочинства в умовах воєнного стану

Будь-яка держава зобов'язана закріпити на рівні законодавства фундаментальні принципи неупередженого правосуддя. Права і свободи людини мають бути недоторканими, оскільки вони потребують належного захисту та правових гарантій. Саме держава виступає гарантом законності судових рішень та їхньої відповідності як внутрішнім правовим актам, так і міжнародним стандартам. Здійснення правосуддя повинно відбуватись із урахуванням етичних норм, що існують у суспільстві.

У період дії воєнного стану, відповідно до пункту першого статті 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», функціонування судових органів не підлягає зупиненню [106]. Відповідно до пункту другого статті 26 цього ж Закону будь-яке скорочення або пришвидшення процедур судового розгляду заборонено [106]. Проте, незважаючи на ці положення, система правосуддя в Україні відчула суттєвий вплив збройного конфлікту та його наслідків, що, натомість, призвело до змін у практиці здійснення судових процесів.

Унаслідок масштабного вторгнення російської федерації на територію України, проведення інтенсивних бойових операцій та тимчасового захоплення окремих регіонів, діяльність низки судових установ у Донецькій, Житомирській, Запорізькій, Київській, Луганській, Миколаївській, Сумській, Чернігівській, Харківській і Херсонській областях була зупинена. Через неможливість здійснення правосуддя в цих областях, відповідно до пункту сьомого статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Голова Верховного Суду у 2022 році видав низку розпоряджень щодо коригування територіальної юрисдикції судових справ у умовах воєнного стану [125]. Ці розпорядження передбачали зміну територіальної підсудності справ, які розглядалися судами в зазначених регіонах. Починаючи з квітня 2023 року, аналогічні рішення стосовно коригування територіальної юрисдикції судових проваджень у зв'язку з триваючою окупацією частини українських територій російськими військами ухвалюються Вищою радою правосуддя після відновлення її роботи [125].

Станом на сьогодні судові установи на звільнених від окупації територіях поступово відновлюють свою діяльність [125].

Однак повне відновлення функціонування судових органів на звільнених територіях стикається з численними труднощами. Відповідно до Аналітичної довідки про пошкодження та знищення будівель судів, підготовленої Державною судовою адміністрацією України, станом на 10 січня 2024 року, з моменту початку повномасштабної військової агресії

російської федерації 24 лютого 2022 року, 131 будівля, що належить 123 судовим установам, зазнала пошкоджень різної тяжкості, включаючи повне знищення та розкрадання майна. Зокрема:

- 124 будівлі належать судам (113 – судові установи);
- 5 будівель використовувалися територіальними управліннями Державної судової адміністрації України та територіальними підрозділами Служби судової охорони (в Запорізькій, Миколаївській, Харківській, Чернігівській та Херсонській областях);
- 1 будівля – це приміщення Національної школи суддів України;
- 1 будівля належить Вищій кваліфікаційній комісії суддів України [2].

Найбільших втрат зазнали судові установи в Харківській області, де пошкоджено або зруйновано 23 будівлі. У Донецькій області постраждали 18 приміщень судів, а в Миколаївській області – 20 будівель судових органів.

Часткових ушкоджень зазнали 116 будівель судових установ. Зокрема, було вибито вікна, у деяких приміщеннях відсутні електро-, тепло- та водопостачання. Крім того, пошкоджено стелі, внутрішні двері, зруйновано перегородки між кабінетами, а також постраждали зали судових засідань. У низці будівель місцевих судів під час початкових етапів бойових дій були вибиті або пошкоджені вікна, а згодом ці споруди зазнали подальших руйнувань.

Окрім пошкоджень, деякі судові установи зазнали розграбування – було викрадено комп'ютерну техніку та інші матеріальні цінності.

За попередніми оцінками, для повноцінного відновлення роботи судів у зазначених приміщеннях, включаючи проведення комплексних ремонтних робіт, закупівлю необхідного обладнання та меблів, потрібно понад 1,9 млрд грн [2].

Введення воєнного стану значно ускладнило для багатьох осіб своєчасне подання різноманітних процесуальних документів до судових органів.

Крім того, збройна агресія росії та її вторгнення на територію України призвели до порушення базових принципів справедливості.

Ця критична проблема вимагає ретельного аналізу та пошуку ефективних рішень. Вплив воєнного стану не повинен відображатися на функціонуванні судової системи. Нормативно-правова база має забезпечувати дотримання прав людини та безперебійну діяльність судових органів, незалежно від зовнішніх загроз і обставин.

У зв'язку з цим особливо важливим є дослідження національної теоретико-правової спадщини та міжнародної наукової літератури для глибокого аналізу основ здійснення правосуддя в Україні.

Принципи справедливості в судовому процесі виступають запорукою демократичного характеру судочинства та ознакою зрілої правової держави.

Так, В. Городовенко, аналізуючи справедливість як ключовий принцип функціонування судової системи України, підкреслює, що справедливість є необхідною умовою стабільного розвитку будь-якого суспільства. Він наголошує, що в правовій державі досягнення справедливості неможливе без дотримання законодавчо закріплених процедур, що отримало назву процедурної справедливості. Центральне місце в цьому процесі належить судовим органам, які, розглядаючи спори, врегульовуючи конфлікти та накладаючи обмеження на проведення певних масових заходів, виступають ефективним засобом запобігання соціальній напрузі [21, с. 23].

Зі свого боку, К. В. Легких зазначав, що принцип справедливості, який розглядається, має вирішальне значення для регулювання економічних відносин [63].

М. Братасюк підкреслював, що під час здійснення правосуддя судді або колегії суддів повинні враховувати низку ключових аспектів. Зокрема, учений виділяв такі положення: «покарання має відповідати принципу справедливості, забезпечуючи максимальний соціальний ефект для запобігання повторенню подібних правопорушень; застосування покарання

повинно відбуватись згідно з принципами верховенства права; при виконанні покарання необхідно неухильно дотримуватись прав і свобод людини» [12].

К. В. Легких висловлює думку, що принцип верховенства права може бути інтерпретований як можливість для судді відійти від суворих вимог правових норм у тих випадках, коли це потрібно для забезпечення справедливості. Така позиція, у своїх крайніх формах, може проявлятися у застосуванні суддею або судовою колегією особливо суворих заходів покарання до правопорушників, які вчинили жорстокі злочини, що викликали значний суспільний резонанс і обурення. Наприклад, застосування смертної кари, попри те, що вона суперечить чинному законодавству та принципу гуманізму, може розглядатися як засіб часткового зниження рівня соціальної напруги [63].

Підтверджуючи таку думку, К. В. Легких звертається до положень цивільного законодавства, яке як виняток передбачає використання концепції т. зв. «підвищеної цивільної відповідальності», коли сума компенсації перевищує фактичний розмір завданих збитків [63]. Зокрема, дослідник посилається на частину четверту статті 1200 Цивільного кодексу України, де зазначено, що сума відшкодування за шкоду, спричинену смертю потерпілого, може бути збільшена відповідно до закону [144]. Крім того, він акцентує увагу на можливості, наданій суддям державою, відомій як «суддівська дискреція». Цю дискрецію можна визначити як суб'єктивне право суду надавати власну інтерпретацію окремим категоріям, які не мають чітко визначеного регулювання в правових нормах. Це обумовлено тим, що правові акти не завжди здатні охопити всі можливі життєві ситуації або встановити універсальні правила для застосування правових норм у процесі їх врегулювання [63].

Розвиваючи цю ідею, К. В. Легких підкреслює, що суддівська дискреція, як особистісний елемент справедливості, використовується не лише в контексті оціночних правових термінів, але й при аналізі доказової бази. Враховуючи необхідність того, щоб судові рішення відповідало не лише

вимогам законності, але й було логічно обґрунтованим, чітке та зрозуміле для учасників процесу тлумачення доказів судом виступає ключовим чинником інтеграції поняття «справедливість» у практику відповідної інституції [63].

У частині першій статті 89 Цивільного процесуального кодексу України (щодо аналізу доказів) вказано, що суд здійснює оцінювання доказів, спираючись на власне внутрішнє переконання, яке базується на всебічному, всесторонньому, неупередженому та безпосередньому вивченні наданих у справі матеріалів [147]. К. В. Легких підкреслює, що зазначений правовий документ при оцінюванні доказової інформації не вимагає від судді орієнтуватися не лише на правосвідомість, але й навіть на чинне законодавство [63].

Науковець аргументує це тим, що законодавство не може встановити єдиного універсального методу для процедури оцінювання доказів. Водночас, з огляду на критерії, які висуваються до осіб, що претендують на посаду судді (наявність повної юридичної освіти, досвід роботи у правовій сфері тощо), рівень правосвідомості цієї категорії фахівців повинен бути достатнім для забезпечення неупередженого та об'єктивного здійснення правосуддя. Крім того, дослідник наголошує, що всі процесуальні кодекси містять вимогу до діяльності судів професійної юрисдикції щодо дотримання принципу справедливості [63].

У своєму науковому дослідженні К. В. Легких доходить висновку, що принцип справедливості в діяльності вітчизняних судових органів є фундаментальною засадою, закріпленою як у національному законодавстві України, так і в окремих міжнародно-правових актах. Цей принцип реалізується через таку структуру судових процедур і дискреційних повноважень, яка найбільшою мірою відповідає суспільним уявленням про істину та гармонію у регулюванні суспільних відносин, що стосуються перерозподілу особистих немайнових і матеріальних благ, призначення санкцій та аналізу доказової бази [63].

Водночас, у зв'язку з воєнною агресією росії проти України, існує загроза порушення основоположних принципів як міжнародного, так і національного права.

У сфері нормотворчості спостерігаються суттєві недоліки, оскільки на практиці через перебої з електропостачанням та відсутність зв'язку особи не мають змоги брати участь у судових засіданнях навіть у дистанційному форматі. Хоча розвиток інтернет-технологій дозволяє звертатися до суду з проханням про організацію відеозв'язку, на практиці судові працівники часто відмовляють через особисту незацікавленість або брак необхідного технічного обладнання. Подібна ситуація призводить до порушення ключових принципів справедливості у судовому провадженні, що становить серйозну проблему сучасності.

Ці обставини суперечать нормам міжнародного права, яке гарантує кожній особі право на участь у судовому розгляді. У зв'язку з цим доцільно вивчити досвід інших країн і адаптувати українське законодавство до умов, зумовлених воєнними викликами. Крім того, важливо залучати міжнародні організації для обміну практичними підходами та вдосконалення механізмів забезпечення доступу до правосуддя в екстремальних умовах.

Вищезазначені питання розглянуті в працях таких учених, як В. Котюк [59], О. Кучинська [62], Г. Мамка [67], Л. Сердюк [128], Н. Бондар [11], Д. Чижов [160], С. Жданенко [28], О. Скрипнюк [131].

Основними міжнародними та національними актами, що становлять відповідну правову базу є:

- Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року [33];
- Європейська конвенція з прав людини 1950 року, ратифікована Законом України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР [30];

- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, прийнятий 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН [70];
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, прийнятий 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН [71];
- Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою, прийнята 29 листопада 1985 року Генеральною Асамблеєю ООН [162];
- Основні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї від 29 листопада та 13 грудня 1985 року [76];
- Конвенція про права дитини 1989 року (в редакції зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року) [56];
- Принципи, які стосуються статусу національних установ, що займаються заохоченням і захистом прав людини (Паризькі принципи), схвалені резолюцією 48/134 Генеральної Асамблеї ООН від 20 грудня 1993 року [222];
- Декларація про права та обов'язки осіб, груп і органів суспільства заохочувати та захищати загальновизнані права та фундаментальні свободи людини, схвалена резолюцією 53/144 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1998 року [163];
- Оновлений комплекс принципів підтримки та захисту прав людини через заходи боротьби з безкарністю від 8 лютого 2005 року [231];
- Основні принципи та керівні положення, що стосуються права на правовий захист і відшкодування збитків жертвам грубих порушень міжнародних норм у сфері прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, схвалені резолюцією 60/147 Генеральної Асамблеї ООН від 15 грудня 2005 року [77];

– Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень від 20 грудня 2006 року (набрала чинності для України відповідно до Закону України від 17 червня 2015 року № 525-VIII) [69];

– Правила ООН щодо поводження з ув'язненими жінками і засобів покарання для жінок-правопорушниць без позбавлення їх свободи (Бангкокські правила) від 6 жовтня 2010 року [242];

– Конституція України [57];

– Цивільний процесуальний кодекс України [147];

– Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII [107];

– Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII [103].

Судове провадження в Україні повинно базуватися на принципах справедливості, з урахуванням як національних, так і міжнародних правових норм.

В умовах запровадження воєнного стану здійснення правосуддя має відбуватися в умовах, що гарантують безпеку всіх учасників процесу.

Закон України «Про національну безпеку України» [103] закріплює на нормативному рівні ключові засади забезпечення безпеки в державі. Зокрема, в цьому законодавчому акті визначено, що захист прав і свобод людини і громадянина є першочерговим завданням для органів сектору безпеки, інших державних інституцій, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб. Відповідно до зазначеного закону верховенство права виступає одним із фундаментальних принципів, що визначають підходи до формування державної політики у сферах національної безпеки та оборони.

Загальна декларація прав людини [33] і Європейська конвенція з прав людини [30] на глобальному рівні визначають зобов'язання щодо охорони прав особи та забезпечують кожному індивіду право на захист фундаментальних свобод.

Відповідно до статті 8 Загальної декларації прав людини кожен індивід володіє правом на дієве відновлення порушених прав через компетентні державні судові органи у випадках порушення його основоположних прав, гарантованих конституційними або законодавчими актами [33].

Згідно з першою частиною статті 6 Європейської конвенції про захист прав людини кожен має право на неупереджений та відкритий розгляд його справи упродовж обґрунтованого терміну незалежним судовим органом, створеним відповідно до закону. Такий суд уповноважений вирішувати спірні питання, що стосуються цивільних прав і обов'язків особи, або оцінювати обґрунтованість висунутого проти неї кримінального звинувачення. Рішення суду оголошується відкрито, проте доступ журналістів та громадськості до зали засідань може бути обмежений під час всього процесу або його окремих частин задля захисту моралі, забезпечення громадської безпеки чи охорони національних інтересів у демократичному суспільстві. Також це може бути необхідно для захисту прав і приватного життя неповнолітніх чи учасників процесу. У виняткових випадках, коли відкритість слухання може завдати шкоди інтересам правосуддя, суд може визнати обмеження публічності суворо необхідним [30].

У зв'язку з військовими конфліктами часто відбувається порушення базових принципів справедливого правосуддя, що становить одну з найактуальніших проблем сучасності. Забезпечення права кожного учасника процесу на участь у судовому засіданні гарантується як міжнародними, так і внутрішніми нормативними актами, зокрема Конституцією України. Вважаємо, що на національному рівні мають бути встановлені додаткові механізми, які б забезпечували дотримання принципів справедливості у судовому процесі.

Слушно підкреслює Д. А. Чижов: кожна держава зобов'язана гарантувати безпеку своїм громадянам. Ми поділяємо позицію вченого, згідно з якою законодавча діяльність має здійснюватися таким чином, щоб

забезпечувати захист прав і свобод людини, не допускаючи їх порушення [160, с. 101].

С. Жданенко та О. Дзьобан також аналізують питання суспільної безпеки. У своїй праці [28] вони підкреслюють, що права людини та національна безпека мають тісний взаємозв'язок і взаємно доповнюють одне одного. У результаті досліджень науковці доходять такого висновку: «Права та свободи індивіда нині розглядаються як один із ключових аспектів політики у сфері національної безпеки. Визначаючи реальний рівень захищеності та забезпечуючи гарантії прав і свобод громадян у межах конкретної спільноти, права людини можуть слугувати гуманістичним орієнтиром не лише для розвитку держави загалом, але й для функціонування системи національної безпеки в країні. Водночас питання взаємозалежності між національною безпекою та правами людини не є дилемою у форматі «або/або». Це питання досягнення балансу між захистом національних інтересів і забезпеченням прав людини, між реалізацією індивідуальних свобод і гарантуванням безпеки держави» [28].

Безумовно, здійснення правосуддя має відбуватися в умовах безпеки, що сприятиме формуванню обґрунтованих і морально виважених рішень. З огляду на це, держава зобов'язана забезпечувати захищеність судових процедур, передбачивши на законодавчому рівні всі потенційні загрози та ризики.

В. Котюк зазначає, що поняття справедливості тісно пов'язане з правовою сферою і виступає основою демократичного ладу та свободи. Справедливість має універсальний характер і проявляється як у державній, так і в суспільній площині. Водночас моральність відображає суспільні уявлення про справедливість, добро та зло [59, с. 20; 62, с. 2]. Судді при ухваленні рішень, а також законодавці під час розробки нормативно-правових актів повинні обов'язково керуватися принципами справедливості.

Г. М. Мамка, аналізуючи поняття справедливості у контексті кримінального судочинства, підкреслює значущість саме загальних

принципів. У своїх дослідженнях він вивчав законодавчі акти інших держав та практику Європейського суду з прав людини щодо захисту прав особи. Науковець зазначає, що справедливість виступає універсальним принципом, який здатен регулювати будь-яку сферу національного законодавства, включно з кримінальним правом [67, с. 123].

Г. М. Мамка висловлює ідею щодо необхідності окремого закріплення засади справедливості у кримінальному праві [67, с. 123]. На нашу думку, це положення має значну актуальність і важливість, а також вимагає подальшого детального дослідження і осмислення в перспективі. Ми вважаємо, що термін «справедливість» є універсальною та всеохоплюючою правовою категорією. Зазначений принцип повинен бути відображений як самостійно, так і в рамках кожної окремої сфери внутрішньодержавного законодавства.

О. А. Кучинська також висловлює ініціативу щодо доповнення Кримінального процесуального кодексу України [60] новою статтею, яка б деталізувала ключові принципи справедливості під час розгляду кримінальних справ. Судові вердикти мають узгоджуватися з положеннями Конституції та не суперечити міжнародним стандартам захисту прав людини. Методи впливу на осіб, які вчинили правопорушення, повинні відповідати рівню їхньої загрози суспільству та залишатися в межах законодавства [62, с. 10].

Відповідно до статті 129 Конституції України Основними засадами судочинства є:

- 1) рівноправність усіх сторін судового провадження перед законом і судовою інстанцією;
- 2) гарантування обґрунтованості встановлення вини;
- 3) принцип змагальності учасників процесу та свобода у поданні доказової бази й доведенні її достовірності перед судом;
- 4) здійснення прокурором функції підтримки державного обвинувачення в судовому засіданні;
- 5) забезпечення підсудному можливості реалізації права на захист;

- 6) відкритість судового розгляду та його повне документування за допомогою технічних засобів;
- 7) дотримання обґрунтованих строків судового розгляду справи;
- 8) надання права на апеляційне оскарження рішення суду та, у передбачених законодавством випадках, – на касаційний перегляд;
- 9) обов'язковість судового рішення [57].

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII гарантує кожному справедливий суд.

Так, у преамбулі цього Закону вказано, що він регламентує структуру судової влади та процедуру здійснення правосуддя в Україні, яке базується на принципах верховенства права, відповідає європейським стандартам і гарантує кожному громадянину право на неупереджений судовий розгляд [107].

Згідно зі статтею 2 цього Закону, яка визначає функції судової системи, судові органи, реалізуючи правосуддя на основі принципу верховенства права, забезпечують кожному право на чесний судовий розгляд і дотримання інших прав і свобод, закріплених Конституцією та законодавчими актами України, а також міжнародними угодами, що були ратифіковані Верховною Радою України [107].

Положення статті 7 Закону забезпечує можливість на отримання неупередженого судового розгляду. Відповідно до частини першої цієї статті, кожній особі надається гарантія охорони її прав, свобод і законних інтересів у прийнятні строки судовою установою, яка є незалежною, об'єктивною та створеною відповідно до чинного законодавства. Крім того, частина друга статті 7 Закону визначає, що громадяни інших держав, апатриди та іноземні юридичні особи користуються правом на судовий захист на території України на рівних умовах із громадянами України та українськими юридичними особами [107].

Положення статті 10 Закону встановлює низку механізмів для сторін судового процесу з метою ефективного використання їхнього права на

неупереджений судовий розгляд шляхом залучення кваліфікованої юридичної підтримки. Зокрема, визначено наступне:

1. Кожна особа має право отримувати кваліфіковану юридичну допомогу. У передбачених законодавством випадках держава гарантує надання такої допомоги безкоштовно.

2. Кожен має свободу у виборі представника для захисту своїх інтересів або особи, яка надає юридичні послуги.

3. Адвокатська діяльність функціонує для забезпечення професійної юридичної допомоги. Захист від кримінального переслідування та представлення інтересів у суді здійснюється адвокатом, за винятком випадків, прямо передбачених законодавством.

4. Витрати сторін судового розгляду на юридичні послуги компенсуються у порядку, встановленому чинним законодавством [107].

Тут варто зазначити, що при написанні цього Закону враховувались міжнародні стандарти.

Як приклад, стаття 6 Європейської конвенції з прав людини 1950 року формулює право на неупереджений судовий розгляд таким чином:

1. Кожна особа має право на об'єктивний та відкритий розгляд її справи упродовж прийняттого періоду незалежним і неупередженим судом, створеним відповідно до закону, який розгляне спір щодо її цивільних прав і обов'язків або визначить обґрунтованість висунутого проти неї кримінального звинувачення. Судове рішення оголошується публічно, однак представники преси та громадськості можуть бути відсторонені від участі в засіданні повністю або частково в інтересах моралі, громадської безпеки чи державної безпеки в демократичному суспільстві, якщо цього потребують інтереси неповнолітніх чи захист приватного життя учасників процесу, або в разі, коли публічність розгляду, за особливих обставин, може зашкодити здійсненню правосуддя, і суд визнає це суворо необхідним.

2. Кожен, кого звинувачують у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинним, поки його провина не буде доведена відповідно до закону.

3. Кожна особа, якій пред'явлено кримінальне обвинувачення, має щонайменше такі права:

а) бути негайно та детально поінформованою зрозумілою для неї мовою про сутність і підстави обвинувачення;

б) отримати достатній час і ресурси для належної підготовки свого захисту;

в) мати можливість захищати себе особисто або скористатися послугами адвоката за власним вибором, або, у разі відсутності фінансових можливостей для оплати юридичної допомоги, отримати таку допомогу безкоштовно, якщо цього вимагають інтереси правосуддя;

г) ставити запитання свідкам обвинувачення або вимагати їх допиту, а також домагатися виклику і допиту свідків захисту на тих самих умовах, що і свідків обвинувачення;

е) отримати безкоштовні послуги перекладача, якщо не розуміє мови судового провадження або не володіє нею [30].

Отже, Закон України «Про судоустрій і статус суддів» виступає ключовим гарантом забезпечення неупередженого правосуддя в Україні. Його значення є визначальним, оскільки він слугує основою для регулювання законодавчої діяльності у сфері судочинства.

Водночас стаття 2 Цивільного процесуального кодексу України визначає, що основною метою цивільного судочинства є об'єктивний, справедливий і своєчасний розгляд та вирішення цивільних справ. Це спрямовано на ефективний захист порушених, невизнаних або оскаржених прав, свобод і законних інтересів фізичних осіб, юридичних осіб, а також інтересів держави [147].

Таким чином, на регуляторному рівні визначено, що здійснення правосуддя ґрунтується на принципах рівності перед законом і верховенства

права. На рівні законодавства гарантується кожній особі право на неупереджений судовий розгляд і шанобливе ставлення до всіх учасників процесу. Згідно з нормативно-правовими актами кожен індивід має забезпечене право на доступ до судового розгляду [57]. Іноземним громадянам, юридичним структурам, як і громадянам України та особам без визначеного громадянства, гарантується можливість захисту своїх інтересів [107]. Це також є ключовим аспектом, що заслуговує на особливу увагу.

Н. Оніщенко вважає, що поняття свободи тісно пов'язане із загальним принципом справедливості [75, с. 56–58]. Поділяємо позицію вченої, оскільки права і свободи особи закріплені на міжнародному рівні.

Варто зазначити, що Н. А. Бондар у своїх дослідженнях наголошує, що основою захисту прав і свобод людини в українському законодавстві є неупереджений судовий розгляд [11, с. 27]. Учений справедливо виділяє основний принцип об'єктивного судочинства.

Справедливість як принцип означає універсальне розуміння права як інструменту регулювання суспільних відносин, що спрямоване на забезпечення рівності між учасниками, обов'язковість дотримання норм і точний баланс між тим, що має бути надано, і тим, що отримується [136].

Принцип справедливості охоплює рівність перед законом, захист і повагу до прав і свобод людини, відповідність юридичної відповідальності моральним засадам і суспільним цінностям, критеріям розумності та порядності, а також врахування пріоритетності особистих, громадських і державних інтересів [136].

У Постанові Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 підкреслюється, що справедливість є однією з ключових основ права, яка відіграє визначальну роль у формуванні права як інструменту регулювання суспільних взаємин і виступає одним із загальнолюдських критеріїв правового порядку. Справедливість традиційно сприймається як властивість правових норм, що виявляється, зокрема, у рівному підході до правової оцінки поведінки та відповідності міри юридичної відповідальності

характеру вчиненого правопорушення. При застосуванні права принцип справедливості знаходить своє відображення у забезпеченні рівності всіх осіб перед законом, у встановленні відповідності між скоєним злочином і призначеним покаранням, а також у гармонізації цілей законодавчої діяльності з засобами, що використовуються для їх реалізації [115].

Спираючись на аналіз рішень Конституційного Суду України [115; 116; 120; 121] Н. В. Шелевер доходить висновку, що головним завданням державної політики є забезпечення справедливості у всіх аспектах суспільної діяльності. Справедливість виступає ключовим елементом концепції верховенства права. Права, свободи та інтереси особи визнаються найвищими суспільними цінностями, що мають бути захищені об'єктивним та неупередженим судовим розглядом. Судові інстанції мають виступати гарантом справедливості, що підтверджується рішеннями Конституційного Суду України [148].

Згідно зі статтею 61 Основного Закону України жодна особа не може бути двічі притягнена до відповідальності одного характеру за те саме правопорушення [57].

Суд може звернутися до принципу справедливості замість прямого застосування закону лише у випадках, коли в законодавстві існують прогалини.

Відповідно до частини дев'ятої статті 10 Цивільного процесуального кодексу України, у разі, якщо спірні правовідносини не врегульовані чинним законодавством, суд застосовує нормативні акти, що регламентують схожі правові відносини (застосування аналогії закону). Якщо ж відсутні такі норми, суд керується загальними принципами права (застосування аналогії права) [147].

Стаття 8 Цивільного кодексу України передбачає:

1. Якщо певні приватно-правові відносини не охоплені положеннями цього Кодексу, іншими нормативно-правовими актами цивільного права або угодою сторін, то для їх врегулювання застосовуються правові приписи цього

Кодексу чи інших актів цивільного законодавства, які стосуються схожих за характером правовідносин (застосування аналогії закону).

2. У випадку, коли неможливо використати аналогію закону для врегулювання цивільно-правових відносин, вони регулюються на підставі основних принципів цивільного права (застосування аналогії права) [144].

Особливе значення має впровадження принципу справедливості на різних етапах судового провадження. Наразі це, передусім, проявляється у забезпеченні права на неупереджений та об'єктивний судовий розгляд. М. Ентін запропонував структуру складових, що формують право на справедливий судовий процес, яка включає:

1) фундаментальні складові, що гарантують ефективне використання цього права і його впровадження (право на доступ до судового захисту та право на виконання судових ухвал);

2) інституційні складові, які визначають вимоги до судової системи держави загалом і кожної судової інстанції окремо (створення судів і призначення їхнього складу відповідно до законодавства, належна тривалість судових повноважень та їх незмінність упродовж встановленого терміну, судова незалежність та об'єктивність суддів тощо);

3) процесуальні складові, що забезпечують реальну участь учасників у судовому процесі, принцип змагальності, рівність прав сторін на всіх етапах судового розгляду та дотримання розумних строків розгляду справ;

4) спеціалізовані складові, які надають додаткові гарантії в кримінальному провадженні (презумпція невинуватості, право на правовий захист, доступ до перекладача тощо) [175].

На сьогодні, в умовах збройного конфлікту, загальні принципи справедливого судового розгляду, на жаль, зазнають порушень на практиці. Зокрема, право кожного учасника процесу на доступ до судового засідання гарантується як міжнародними угодами, так і внутрішнім законодавством. На рівні національного законодавства ключову роль у цьому відіграє Конституція України.

Вважаємо за доцільне, щоб на державному рівні були закріплені додаткові гарантії забезпечення доступності судочинства. Зокрема, слід впровадити обов'язкові роз'яснення для працівників судової системи щодо важливості проведення онлайн-засідань, а також забезпечити судові установи необхідним технологічним обладнанням. Вивчення та запозичення міжнародного досвіду сприятиме визначенню ефективних напрямів розвитку судової системи України.

Отже, за результатами виконаного наукового дослідження доцільно запропонувати наступні напрями покращення адміністративно-правових засад дотримання вищерозглянутих фундаментальних засад справедливого судочинства та забезпечення доступності до правосуддя шляхом підвищення прозорості в прийнятті рішень і процедур у сфері правосуддя в Україні.

По-перше. Установлення зручного відкритого доступу до судових рішень. Варто забезпечити вільний онлайн-доступ до повного тексту всіх судових рішень у зручному для пошуку форматі, який дозволяє громадянам і представникам засобів масової інформації легко шукати та аналізувати ці рішення.

З цією метою пропонуємо доповнити статтю 3 Закону України «Про доступ до судових рішень» [94] новим положенням такого змісту: «Доступ до судових рішень, ухвалених судами України, є відкритим та забезпечується через офіційний веб-портал судової влади України. Усі рішення повинні бути опубліковані у повному обсязі з можливістю їх пошуку за різними критеріями».

По-друге. Оприлюднення статистики судових процесів. Варто запровадити регулярну публікацію статистичних даних про розгляд справ: кількість поданих позовів, терміни розгляду, винесені рішення та їх результати.

З цією метою пропонуємо:

– доповнити статтю 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [10] новою частиною такого змісту:

«Суди України зобов'язані щорічно звітувати про свою діяльність, включаючи кількість розглянутих справ, терміни їх розгляду та ухвалені рішення. Звіти мають бути оприлюднені на офіційному веб-порталі судової влади України»;

– доповнити статтю 7 Цивільного процесуального кодексу України [28] новою частиною такого змісту:

«Суди зобов'язані щорічно публікувати статистичні звіти про свою діяльність, включаючи кількість поданих позовних заяв, розглянутих справ, терміни розгляду, ухвалені рішення та іншу інформацію про роботу суду.

Такі звіти мають бути доступні для громадськості на офіційному веб-порталі судової влади України».

По-третє. Чітка регламентація публікації судових процесуальних документів. Впровадити норму щодо обов'язкового опублікування всіх основних судових документів (позовів, відповідей, клопотань тощо), що супроводжують процес.

З цією метою пропонуємо доповнити статтю 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [107] новим положенням такого змісту: «Інформація про всі судові засідання, а також основні процесуальні документи, включаючи позови, відповіді, клопотання та ухвали, повинні бути публічно доступними на офіційному порталі судової влади».

По-четверте. Розширення можливості громадського доступу до судових засідань через відеотрансляції та аудіозаписи.

З цією метою пропонуємо частину п'яту статті 7 Цивільного процесуального кодексу України [147] викласти в такій новій редакції:

«5. Судові засідання є відкритими, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом. Відкритість процесу забезпечується шляхом прямої відеотрансляції судових засідань через офіційні платформи судової влади в мережі «Інтернет», а також шляхом залучення засобів масової інформації.

Відео- та аудіозапис судових засідань мають бути доступні для громадськості на офіційному веб-порталі судової влади».

По-п'яте. Установити відповідальність за порушення гласності судового процесу, зокрема за невиконання вимог щодо прозорості та відкритості судового процесу.

З цією метою пропонуємо:

– доповнити статтю 7 Цивільного процесуального кодексу України [147] новою частиною такого змісту: «За порушення гласності та відкритості судового процесу, у тому числі за неpubлікацію судових рішень або основних процесуальних документів, винні посадові особи несуть дисциплінарну або адміністративну відповідальність згідно із законодавством України»;

– включити до статті 64 «Дисциплінарна відповідальність державних службовців» Закону України «Про державну службу» [93] нове положення такого змісту: «Державні службовці, які відповідальні за публікацію судових рішень і процесуальних документів, несуть дисциплінарну відповідальність за несвоєчасне або неповне оприлюднення такої інформації».

По-шосте. Запровадити електронну систему скарг на рішення судів. Впровадити доступну електронну систему для громадян, через яку вони можуть подавати скарги на рішення суддів або процесуальні порушення, з можливістю прозорого розгляду цих скарг.

З цією метою пропонуємо доповнити статтю 1 Закону України «Про звернення громадян» [99] новою частиною такого змісту: «Громадяни мають право подавати звернення до Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України у формі електронних скарг на рішення судів через офіційні онлайн-ресурси судової влади. Процедура розгляду таких скарг повинна бути прозорою та відкритою для моніторингу».

По-сьоме. Поширити практику створення громадських рад при судах та надати громадським радам більше повноважень щодо моніторингу прозорості судових процесів і рішень та регулярної звітності судів перед суспільством.

Очевидно, що реалізація вищезазначених напрямів удосконалення адміністративно-правових засад здійснення судочинства забезпечить покращення прозорості правосуддя шляхом відкритого доступу до інформації для громадян і представників засобів масової інформації, зобов'язання суддів детально обґрунтовувати свої рішення та забезпечення гласності судових процесів через електронні інструменти, що сприятиме зростанню довіри до судової влади та підвищенню її ефективності.

Для запобігання порушенням прав людини у судовому провадженні, зокрема принципу його справедливості, вважаємо необхідним розробити чіткий алгоритм процедурних дій, що застосовуватиметься в умовах воєнного стану. Цей алгоритм має враховувати наявні проблеми та потенційні ризики як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Важливим аспектом є залучення на державному рівні фахівців судової системи з інших країн для обміну досвідом та інформацією, що сприятиме підвищенню ефективності національного судочинства.

Л. Сердюк акцентує на необхідності чіткого визначення в сучасному українському законодавстві випадків, коли можливі обмеження прав і свобод людини [128, с. 271]. Вважаємо, що законотворча діяльність має бути організована таким чином, щоб мінімізувати ймовірність таких обмежень та запобігати їх зловживанню.

У сучасних умовах, коли суспільство стикається з численними викликами як в умовах воєнного стану, так і під впливом глобальних трансформацій правової системи, гарантування принципів справедливого судочинства набуває надзвичайної актуальності та стратегічного значення.

З огляду на актуальні виклики, пропонується впровадження авторської програми, спрямованої на забезпечення дотримання принципів справедливого судового розгляду в умовах воєнного стану. Ця програма покликана вирішувати численні проблеми, що виникають під час здійснення судочинства в кризових умовах. У програмі визначено її основну мету, а

також шляхи реалізації запропонованих положень у практичній діяльності (табл. 1.1).

У цьому контексті авторська програма, спрямована на забезпечення гарантій справедливого судочинства в умовах воєнного стану, є не лише відповіддю на гострі соціально-політичні потреби, а й результатом інтеграції новітніх наукових підходів, аналітичних міркувань численних дослідників і систематизації наявного теоретичного матеріалу. Саме інтегративний підхід дозволяє побачити судочинство як динамічну систему, що постійно трансформується під впливом зовнішніх факторів, і водночас зберігає свій фундаментальний зв'язок із базовими цінностями демократичного суспільства.

Авторська програма представлена у форматі комплексного підходу, та має за меті не лише аналіз теоретичних засад концепції правосуддя, а й розробку конкретних механізмів для їх практичного застосування. Програма акцентує увагу на аналізі взаємозв'язків між судовою системою та принципами відкритості, народовладдя, етичності і відповідності правовим нормам, що створює умови для перетворення судочинства на справді демократичний та прозорий процес, де кожен учасник має можливість впливати на прийняття рішень, що стосуються його прав і свобод. Цей підхід дозволяє не лише систематизувати наявні нормативно-правові механізми, а й окреслити перспективи їх удосконалення в умовах особливих викликів, що виникають на фоні воєнних дій, де традиційні моделі судочинства зазнають значних змін.

Водночас слід акцентувати, що практична реалізація запропонованої авторської програми, спрямованої на забезпечення гарантій справедливого судочинства, є складовою, що потребує не лише ретельного теоретичного осмислення, а й конкретного застосування у правовій практиці.

Таблиця 1.1

**Програма дотримання засад справедливого судочинства в умовах
воєнного стану**

№ з/п	Мета програми	Застосування на практиці
1	Аналіз теоретичних аспектів концепції правосуддя та визначення ключових елементів: відкритості, народовладдя, етичності, відповідності до правових норм, а також огляд міжнародного досвіду	Запропоновано встановити взаємозв'язок між правосуддям у судовій системі та такими принципами, як відкритість, народовладдя, етичність і відповідність правовим нормам, а також визначити універсальні елементи у наукових дослідженнях
2	Розробка окремого механізму реалізації принципів справедливого правосуддя в практичній діяльності	Опитування учасників судових розглядів з метою збору статистичних даних про випадки порушення прав людини
3	Систематизація окремих норм для забезпечення об'єктивного та неупередженого правосуддя	Інформування учасників судового розгляду про їхні права та свободи. Підвищення професійної підготовки судових працівників у сфері забезпечення справедливого правосуддя
4	Розробка підходів до забезпечення об'єктивного та неупередженого правосуддя в умовах воєнного стану	Оптимізація законодавчого процесу та підвищення рівня правової обізнаності громадськості

**Джерело: авторська розробка на основі теоретичного аналізу наукових джерел*

Авторська розробка, представлена у форматі програми, потребує подальшого дослідження, поглибленого аналізу та розширення в перспективі, залишаючись водночас актуальною і значущою на сьогодні. Зважаючи на військову агресію росії проти України, суспільство стикається з численними викликами, що потребують ефективних рішень.

Аналізуючи та систематизуючи наявні джерела, доцільно продовжувати вивчення проблемних питань у цій сфері. Варто підкреслити, що забезпечення гарантій справедливого судочинства повинно здійснюватися на загальнодержавному рівні. Це створює умови для вирішення ключових сучасних проблем як в Україні, так і за її межами, що підкреслює важливість міжнародного обміну досвідом у цій галузі.

У цьому контексті важливо, щоб державна влада, судові інститути та наукова спільнота активно співпрацювали задля створення умов для реалізації принципів справедливого судочинства, що в свою чергу сприятиме не лише зміцненню правового порядку, а й розвитку демократичних засад суспільства. Сучасні дослідження демонструють, що саме комплексний підхід до реформування судової системи, який враховує як національний, так і міжнародний досвід, є запорукою успіху в умовах надзвичайних викликів. Враховуючи численні приклади з практики, можна з упевненістю сказати, що лише інтеграція глибокого теоретичного аналізу з емпірично обґрунтованими методами дозволяє створити ефективну систему захисту прав людини та гарантувати справедливість судочинства в умовах воєнного стану.

Висновки до Розділу 1

У розділі проведено комплексне дослідження теоретико-методологічних та адміністративно-правових засад принципу справедливості у цивільному судочинстві. На основі проведеного аналізу можна зробити наступні висновки:

1. Принцип справедливості має глибоке історичне коріння та пройшов тривалий шлях еволюції. Зародження ідей справедливості простежується ще в міфології Стародавнього Єгипту, де вона персоніфікувалася через божества. У Стародавньому Римі справедливість розглядалася як ідеал правової системи, а право тлумачилося як засіб досягнення справедливості. В епоху Середньовіччя концепція справедливості набула теологічного осмислення, а в період Нового часу – раціоналістичного підходу. На сучасному етапі справедливість утвердилася як найвища цінність та універсальний принцип державного і правового устрою.

2. Нормативно-правове регулювання принципу справедливості в Україні базується на міжнародних стандартах та конституційних засадах. Ключову роль відіграють положення Конституції України, Цивільного кодексу, Цивільного процесуального кодексу, Закону «Про судоустрій і статус суддів». Важливе значення мають рішення Конституційного Суду України, в яких розкривається зміст принципу справедливості. На міжнародному рівні засади справедливого судочинства закріплені в Загальній декларації прав людини, Європейській конвенції з прав людини, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права та інших документах.

3. Принцип справедливості є багатоаспектним поняттям, що включає формальну, змістовну та процедурну справедливість. Формальна справедливість передбачає рівність усіх перед законом, змістовна – відповідність правових норм моральним засадам суспільства, процедурна – дотримання встановлених правил судочинства. Усі ці аспекти взаємопов'язані та в сукупності забезпечують реалізацію справедливості в цивільному судочинстві.

4. Ключовими елементами права на справедливий суд є: доступ до правосуддя, публічність розгляду, незалежність і неупередженість суду, розумність строків розгляду, рівність сторін, вмотивованість судових рішень. Ці складові закріплені як у національному законодавстві, так і в практиці Європейського суду з прав людини.

5. В умовах воєнного стану забезпечення справедливого судочинства стикається з низкою проблем, зокрема: обмеження доступу до правосуддя через бойові дії, пошкодження судової інфраструктури, складнощі з явкою учасників процесу, порушення принципу гласності тощо. Це вимагає розробки спеціальних механізмів здійснення правосуддя в кризових умовах.

6. Для забезпечення справедливості судочинства ключове значення має належна професійна підготовка суддів, розвиток їх морально-етичних якостей, формування високого рівня правосвідомості. Важливо впроваджувати спеціальні навчальні програми з питань забезпечення справедливого судочинства в кризових умовах.

7. Реалізація принципу справедливості вимагає системного підходу та взаємодії всіх гілок влади. Необхідно забезпечити належне фінансування судової системи, оновлення матеріально-технічної бази судів, впровадження сучасних інформаційних технологій. Важливу роль відіграє вдосконалення законодавства з урахуванням викликів воєнного часу.

8. Ключову роль у забезпеченні справедливості відіграє суддівський розсуд, який дозволяє враховувати конкретні обставини справи та приймати рішення на основі принципів права, а не лише формального застосування норм. Водночас важливо, щоб суддівський розсуд здійснювався в межах закону та не переростав у свавілля.

9. За результатами проведеного наукового дослідження сформульовано основні напрями покращення адміністративно-правових засад забезпечення справедливого судочинства та доступності до правосуддя шляхом підвищення прозорості в прийнятті рішень і процедур у сфері правосуддя в Україні, зокрема:

- забезпечення зручного відкритого доступу до судових рішень;
- оприлюднення статистики судових процесів;
- встановлення чіткої регламентації опублікування судових процесуальних документів;
- розширення можливості громадського доступу до судових засідань через відеотрансляції та аудіозаписи;
- встановлення відповідальності за порушення гласності судового процесу, зокрема за невиконання вимог щодо прозорості та відкритості судового процесу;
- запровадження електронної системи скарг на рішення судів;
- створення громадських рад при судах та надання їм повноважень щодо моніторингу прозорості судових процесів і рішень, регулярної звітності судів перед суспільством.

Реалізація вищезазначених напрямів удосконалення адміністративно-правових засад здійснення судочинства забезпечить покращення прозорості правосуддя шляхом відкритого доступу до інформації для громадян і представників засобів масової інформації, зобов'язання суддів детально обґрунтовувати свої рішення та забезпечення гласності судових процесів через електронні інструменти, що сприятиме зростанню довіри до судової влади та підвищенню її ефективності.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ ЕЛЕМЕНТІВ ПІДГОТОВКИ СПРАВИ ДО СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

2.1 Взаємодія сторін та суду у процесі збирання доказів у цивільних справах

Від належного та повного зібрання підтверджувальних матеріалів значною мірою залежить підсумок розгляду справи та винесення обґрунтованого судового вердикту. Із запровадженням змін до процесуального законодавства, законодавчий орган чітко врегулював часові рамки для подачі підтверджень та здійснення іншими учасниками правових дій, які обмежені певними етапами розгляду справи. Незважаючи на те, що від моменту ухвалення змін минуло вже багато часу, на практиці продовжують виникати численні питання, які потребують роз'яснення. У зв'язку з цим, особливої ваги набуває проведення наукових досліджень щодо значення підтверджувальних матеріалів на початковій стадії розгляду судової справи, а також окремих аспектів співпраці між сторонами процесу та судовою інстанцією під час збору доказової інформації в цивільних процесах.

Певні аспекти, що стосуються підтверджувальних матеріалів, припущень доказової бази, суб'єктів підтвердження фактів, розгляду цивільних спорів, а також взаємодії між учасниками процесу та судовою владою під час збору доказів, були предметом аналізу таких науковців, як В. О. Балінська, Ю. В. Білоусов, Я. В. Геращенко, О. В. Гетманцев, В. П. Феннич, Б. П. Ратушна, І. В. Солончук, С. А. Чванкін та інших. Проте, питання важливості підтверджувальних матеріалів на підготовчому етапі судового розгляду, а також дослідження окремих нюансів взаємодії сторін та судової інстанції в процесі збирання доказів у цивільних справах, залишаються недостатньо вивченими та зберігають свою актуальність.

На рівні Основного Закону закріплено гарантії охорони прав і свобод людини та громадянина в юрисдикційних органах [57].

Відповідно до Постанови Конституційного Суду України № 9-зп від 25 грудня 1997 року зроблено висновок, що судова інстанція не має права відмовити в здійсненні правосуддя, якщо особи вважають, що їхні права та свободи були порушені, є перешкоди для їх реалізації або відбувається інше обмеження зазначених прав і свобод.

Відмова судової установи у прийнятті позовів та інших звернень, скарг, які подані відповідно до чинних норм права, повинна кваліфікуватися як порушення права на судовий захист, що згідно зі статтею 64 Конституції України [57] не підлягає обмеженню [114].

Аналіз прецедентної практики Європейського суду з прав людини демонструє, що для забезпечення дотримання прав, гарантованих Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, Суд приділяє особливу увагу зобов'язанням держави та її уповноважених представників у сфері реалізації правозахисних функцій. Зокрема, держава зобов'язана:

- а) здійснювати результативне та оперативне слідство;
- б) надавати обґрунтовані пояснення щодо відмови у відкритті кримінального провадження;
- в) забезпечувати компенсацію як матеріальної, так і моральної шкоди тощо [13; 100; 133; 134].

Щодо терміна «доказова база», слід підкреслити, що він не закріплений у чинних нормативно-правових актах. У зв'язку з цим розглянемо теоретичні підходи до його трактування, і на основі аналізу правового поняття «докази» визначимо його основні змістовні характеристики.

У процесуальних кодексах термін «докази» трактується як:

- будь-які відомості, на підставі яких суд встановлює існування або відсутність обставин (фактів), що підтверджують вимоги чи заперечення

сторін у справі, а також інші обставини, які мають значення для розгляду справи (у господарському [22] та цивільному процесі [147]);

– будь-які відомості, що дозволяють суду визначити наявність або відсутність фактів, які підтверджують вимоги або заперечення учасників процесу, а також інші факти, важливі для справедливого вирішення справи (в адміністративному процесі [51]);

– фактичні відомості, отримані у встановленому Кримінальним процесуальним кодексом України порядку, на основі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд встановлюють наявність або відсутність фактів і обставин, що мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню (у кримінальному процесі) [60].

Тлумачення терміна «докази» міститься також в інших законодавчих актах. Зокрема, у Законі України «Про третейські суди» від 11 травня 2004 року № 1701-IV зазначено, що доказами визнаються будь-які фактичні відомості, на основі яких третейський суд встановлює існування або відсутність обставин, що підтверджують вимоги чи заперечення сторін, а також інших обставин, які мають значення для обґрунтованого вирішення спору [108].

Відповідно до Рамкового Рішення Ради Європейського Союзу 2003/577/ЮВС від 22 липня 2003 року щодо визнання та виконання в межах Європейського Союзу рішень про заморожування майна або доказів, «докази» – це предмети, документи або інформація, які можуть бути використані як підтвердження у кримінальному провадженні стосовно таких правопорушень, як:

- участь у злочинних угрупованнях;
- акти тероризму;
- торгівля людьми;
- сексуальна експлуатація дітей і дитяча порнографія;
- незаконний обіг наркотиків і психотропних речовин;

- нелегальна торгівля зброєю, боєприпасами та вибуховими матеріалами;
- корупційні діяння;
- шахрайство, включаючи шахрайство, що зачіпає фінансові інтереси Європейських Співтовариств відповідно до Конвенції від 26 липня 1995 року про охорону фінансових інтересів Європейських Співтовариств [1];
- легалізація доходів, здобутих злочинним шляхом;
- виготовлення та розповсюдження фальшивих грошей, зокрема євро;
- кіберзлочини;
- злочини проти довкілля, включаючи незаконну торгівлю видами тварин, що перебувають під загрозою зникнення, та рослинами, які знаходяться під загрозою знищення;
- сприяння незаконній міграції та проживанню;
- умисне вбивство, завдання тяжких тілесних ушкоджень;
- нелегальна торгівля людськими органами та тканинами;
- викрадення людей, незаконне позбавлення волі, захоплення заручників;
- злочини, пов'язані з расизмом та ксенофобією;
- організовані або збройні пограбування;
- незаконна торгівля культурними цінностями, антикваріатом і творами мистецтва;
- шахрайські дії;
- рекет і вимагання;
- виробництво контрафактної та піратської продукції;
- підробка офіційних документів і їх обіг;
- фальсифікація платіжних засобів;
- незаконний обіг гормональних препаратів та інших стимуляторів росту;

- нелегальна торгівля ядерними або радіоактивними речовинами;
- обіг викрадених транспортних засобів;
- згвалтування;
- підпал;
- злочини, що підлягають юрисдикції Міжнародного кримінального трибуналу;
- незаконне захоплення повітряних або морських суден;
- акти саботажу [109].

На підставі наведеного можна констатувати, що в національному законодавстві відсутній уніфікований підхід до визначення поняття «докази». Наявні законодавчо закріплені тлумачення цього терміна варіюються залежно від специфіки окремих видів судочинства або мають незначні відмінності.

До засобів отримання інформації, що може бути визнана доказами, належать:

- 1) письмові, матеріальні та цифрові докази;
- 2) висновки спеціалістів (експертів);
- 3) свідчення очевидців (свідків) [147].

Для того, щоб докази були прийняті судовою інстанцією, вони мають відповідати таким критеріям:

- належність (тобто містити інформацію, що безпосередньо стосується предмета доказування);
- допустимість (тобто бути отриманими у законний спосіб);
- достовірність (тобто давати змогу встановити об'єктивні обставини справи);
- достатність (тобто мати повноту для обґрунтованого вирішення справи).

Доцільно запропонувати таке визначення терміна «доказова база на підготовчому етапі у цивільних справах»: це сукупність доказових матеріалів, поданих сторонами, витребуваних судом або вже зібраних у межах цивільної

справи, на підставі яких встановлюються обставини, що підтверджують або спростовують вимоги й заперечення учасників процесу, а також інші юридично значущі факти, за умови їхньої належності, допустимості, достовірності та достатності.

Підготовче провадження виступає окремою стадією цивільного судочинства у справах, що розглядаються за правилами загального позовного провадження. Ця стадія включає:

- остаточне формулювання предмета спору, визначення характеру спірних правовідносин, уточнення позовних вимог і складу учасників судового процесу [149]; з'ясування наявності заперечень щодо заявлених позовних вимог;
- встановлення обставин справи, що потребують доведення;
- збирання та подання відповідних доказів;
- вирішення питань щодо відводів судді або інших учасників процесу;
- визначення порядку подальшого розгляду справи;
- здійснення інших процесуальних дій, спрямованих на забезпечення правильного, своєчасного і безперешкодного розгляду справи по суті [147].

Підготовча стадія цивільного судочинства охоплює організацію та створення підґрунтя для ефективного і оперативного вирішення спорів. Недооцінка цієї фази процесуального провадження призводить до хибного спрямування подальших судових процедур, затримок у розгляді справи та, як наслідок, може стати причиною анулювання судового рішення [65, с. 146]. Крім того, підготовче провадження виступає як окремий етап у структурі цивільного судового процесу, що включає в себе послідовність визначених законом процесуальних заходів, які виконуються як судовою інстанцією, так і сторонами спору після початку справи. Мета цих дій полягає у визначенні можливості досягнення угоди між сторонами на цьому етапі або у

забезпеченні коректного, своєчасного та безперешкодного розгляду справи по суті [141, с. 75].

Значущість наявності доказової бази на початковій стадії розгляду цивільних справ зумовлюється специфікою судового процесу на цьому етапі та цивільного провадження загалом, а саме:

1) визначенням процесуальних термінів тривалості підготовчого провадження, яке, згідно із загальними нормами, має бути розпочато не пізніше 30 діб з моменту відкриття справи та завершене протягом 60 днів з дати її початку. Цей період може бути продовжений судом на прохання однієї зі сторін або з ініціативи суду ще на 30 днів для належної підготовки справи до розгляду по суті. За цей час необхідно зібрати достатню кількість доказів для всебічного аналізу цивільного спору та ухвалення рішення. Якщо позивач не має змоги надати певні докази, він повинен зазначити це у позовній заяві та має право подати клопотання про забезпечення доказів;

2) проведенням підготовчого засідання із повідомленням усіх учасників процесу, на якому сторони можуть висловити свої позиції та вжити заходів для збирання доказової бази;

3) наданням сторонам можливості укладати мирові угоди, врегульовувати спори позасудовим шляхом за допомогою медіації, передавати справи на розгляд третейським судам або звертатися до процедури врегулювання спорів за участю судді;

4) розглядом судом питань щодо вступу у справу інших осіб, заміни неналежних відповідачів, залучення співвідповідачів, об'єднання справ або роз'єднання позовних вимог, а також прийняття зустрічного позову, якщо ці питання не були вирішені раніше;

5) можливістю суду надавати роз'яснення учасникам справи щодо обставин, які підлягають доказуванню, та відносно тих доказів, які мають бути подані відповідними сторонами;

6) з'ясуванням судом обставин справи у сторін, наданням доказів, що обґрунтовують позовні вимоги або заперечення, а також причин неподання доказів, витребуваних судом;

7) вирішенням питань, пов'язаних з оглядом доказів за місцем їх знаходження;

8) розглядом питань щодо витребування додаткових доказів, встановлення строків їх подання та забезпечення доказів;

9) прийняттям рішень щодо проведення експертиз, виклику експертів і свідків, залучення перекладачів і спеціалістів;

10) наданням відповідачу права подати відзив з усіма письмовими та електронними доказами, експертними висновками і свідченнями, що підтверджують заперечення проти позовних вимог. Суд встановлює для цього строки, і в разі їх недотримання без поважних причин, суд може розглядати справу на основі наявних матеріалів;

11) можливістю відповідача подати зустрічний позов у строк, встановлений для подання відзиву;

12) наданням права третім особам, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, подавати письмові пояснення щодо позову або відзиву (якщо вони були залучені у підготовчому засіданні), а також можливістю для учасників справи надавати відповіді на ці пояснення до завершення підготовчого провадження;

13) наданням права третій особі, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, подавати зустрічний позов у справі, де відкрито провадження;

14) наданням учасникам справи можливості подавати докази та брати участь у їх дослідженні;

15) встановленням обов'язку для учасників справи подавати наявні докази з дотриманням порядку та строків, передбачених законом або встановлених судом, а також утримуватись від дій, спрямованих на приховування доказів [147].

Значущість сукупності доказової бази на початковій стадії розгляду цивільних справ пояснюється специфікою судового провадження, яка проявляється передусім у часових рамках, визначенні основних завдань цього етапу, а також у сфері правомочностей і зобов'язань як учасників процесу, так і судової інстанції.

Щодо співпраці між сторонами та судом у процедурі збору доказової інформації в межах цивільних проваджень, необхідно передусім підкреслити, що для цієї сфери характерна диспозитивність, що виражається у:

а) розгляді справи судом винятково на підставі позовної заяви відповідно до заявлених вимог і наданих сторонами матеріалів або отриманих за ініціативою суду;

б) праві, але не обов'язку судової установи здійснювати збір доказів;

в) можливості сторін самостійно розпоряджатися своїми правами щодо предмета спору відповідно до власного бачення.

Нормативні акти передбачають обставини, за яких суд має право самостійно ініціювати збирання доказової інформації, зокрема у провадженнях, що стосуються захисту прав дитини, особи, яка не досягла повноліття, громадянина, визнаного юридично недієздатним або такого, чий дієздатні можливості обмежені. Крім того, суд може втрутитися у процес збору доказів у ситуаціях, коли виникають сумніви щодо сумлінного використання учасниками процесу наданих їм процедурних прав чи належного виконання ними обов'язків, пов'язаних із поданням доказових матеріалів, а також у інших передбачених випадках.

Взаємодія учасників цивільного судочинства у формуванні сукупності доказів характеризується їхньою процесуальною відповідальністю за доведення, що передбачає дотримання загального принципу: кожна сторона зобов'язана вживати необхідних заходів для обґрунтування тих фактів, на які вона посилається як на основу своїх вимог або заперечень [147].

У будь-якому разі співпраця сторін і суду під час збирання доказів у цивільних справах має базуватися на таких засадах, як: взаємна повага,

усвідомлення відповідальності та вжиття всіх передбачених законодавством заходів, спрямованих на формування належної сукупності доказів.

2.2 Процесуальні аспекти підготовки цивільної справи до судового розгляду

Унаслідок військової агресії з боку російської федерації значна кількість суддів була змушена залишити регіони, що опинилися під окупацією, або евакуюватися з зон активних бойових дій. В умовах підвищеної небезпеки організація якісної та результативної підготовки справ до судового провадження стає складною, оскільки необхідно враховувати загрози та вплив психологічних і соціальних чинників.

У зв'язку із запровадженням воєнного стану частина судових процесів так і не була ініційована, оскільки громадяни відмовлялися від подачі позовів через побоювання за особисту безпеку та невизначеність щодо майбутнього. Перехід на повністю цифрову підготовку судових матеріалів на даному етапі є неможливим через нестабільність енергопостачання, що суттєво вплинуло і на функціонування судової гілки влади. Це є критично важливими питаннями сучасності, що потребують оперативного аналізу та вирішення, оскільки дотримання прав людини має залишатися пріоритетом, а держава зобов'язана створювати всі необхідні умови для відновлення порушених прав.

За таких умов особливого значення набуває дослідження міжнародної практики та адаптація процесуального законодавства до реалій воєнного часу. Наприклад, налагодження обміну спеціалістами у сфері правосуддя та впровадження ефективних рішень міжнародного досвіду можуть допомогти у вирішенні багатьох актуальних проблем.

Крім того, важливими є теоретичні здобутки, що представлені в працях таких дослідників, як: Х. Джавадов [27], Г. Мамка [67], Т. Б. Сенік [127], Д. Чижев [160], О. Ізарова [43], Н. Поліщук [219].

Основними міжнародними та національним актами, що становлять відповідну правову базу є:

- Європейська конвенція з прав людини 1950 року, ратифікована Законом України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР [30];
- Конституція України [57];
- Цивільний процесуальний кодекс України [147];
- Кримінальний процесуальний кодекс України [60];
- Господарський процесуальний кодекс України [22];
- Кодекс адміністративного судочинства України [51];
- Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII [107];
- Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII [103].

У сучасних умовах України етап досудового розгляду справ набув особливої значущості. Водночас у законодавчій базі існує чимало недоліків, оскільки правотворча діяльність держави не адаптована до умов воєнного стану. Багато судових установ змушені були змінити свої офіційні адреси, що створює додаткові труднощі для організації судових процесів. Збройний конфлікт суттєво вплинув на функціонування судової системи. Пріоритетним стало питання забезпечення безпеки громадян у сфері правосуддя.

О. Дзьобань підкреслює, що держава повинна створювати умови, які гарантують захист населення [28, с. 15]. Д. Чижов також акцентує увагу на необхідності високого рівня забезпечення безпеки кожної особи [160, с. 101]. З цього випливає, що попереднє розслідування не повинно становити загрози для громадян. Державні органи зобов'язані регулювати це питання таким чином, щоб діяльність органів досудового розслідування враховувала всі можливі ризики та забезпечувала захист населення.

Н. Поліщук, здійснюючи комплексне дослідження складових процесуального провадження [219], аргументовано стверджує, що ключову роль відіграє стадія підготовки справи до розгляду в суді.

Організація підготовчих заходів у судовій інстанції має відповідати вимогам національного процесуального законодавства, положенням Конституції України та міжнародним правовим стандартам. Особливої уваги заслуговують положення Європейської конвенції з прав людини [30], яка регламентує захист і забезпечення основоположних прав і свобод особи.

Х. Джавадов аналізував вплив правових норм на процес підготовчого провадження перед розглядом справи в суді. Учений розглядав питання, що стосуються позовної документації та матеріалів, які мають характер змагальності. Він також досліджував взаємодію суду з учасниками процесу, зазначаючи, що на законодавчому рівні остаточні результати цього процесу залишаються невизначеними. Серед основних аспектів підготовчої стадії науковець виділяє обов'язкове повідомлення сторін про майбутній судовий розгляд. Х. Джавадов підкреслює право учасників процесу на отримання копій позовних заяв. Учений акцентує на важливості дотримання встановлених строків і належної форми комунікації щодо позицій сторін у справі. Він також аналізує норми процесуального права та наслідки, що виникають у разі недотримання відповідних процедурних вимог [27].

І. Ізарова здійснила науковий аналіз, присвячений ролі відповідача та забезпеченню його права на захист у цивільному процесі. Дослідниця доходить висновку, що при визначенні сутності права відповідача на організацію захисту необхідно враховувати, що цей принцип є фундаментальним для забезпечення ефективного правосуддя у справі. Вчасне інформування відповідача та надання достатнього часу для підготовки захисту виступають ключовими гарантіями дотримання його прав [43].

О. Горецький, аналізуючи термінологічні аспекти, проводить порівняння між поняттями «судовий захист» і «захист права». На думку науковця, термін «захист права» має ширше значення, оскільки включає не

лише звернення громадян до суду, але й спрямований на досягнення фактичної захищеності їхніх прав та усунення порушень [20]. Підтримуючи цю позицію, варто звернути увагу на те, що «судовий захист» є одним із засобів реалізації права на захист, який передбачає звернення до судових органів з метою відновлення порушених прав. Водночас, «захист права» включає також адміністративні, громадські та інші форми захисту, які можуть бути не менш ефективними у певних ситуаціях.

Т. Шинкар досліджує основні способи урегулювання спорів поза межами судової системи. Вона розглядає такі підходи, як арбітраж, медіація та переговорні процеси. Дослідниця підкреслює, що у багатьох країнах поширена практика використання приватних судових інституцій, де арбітр сприяє сторонам у досягненні взаємоприйняттого рішення та врегулюванні спору до передачі його до суду [234]. Вважаємо, що медіація на етапі попереднього розгляду справи є надзвичайно важливою. Доцільно було б впровадити практику обов'язкового надання медіаційних послуг на початковій стадії судового процесу. Такий підхід дозволив би уникнути численних конфліктів, сприяв би знаходженню компромісів та запобіг би затягуванню судових справ на тривалий час. Крім того, слід зробити медіацію обов'язковою складовою досудового врегулювання спорів.

Доцільним є також визначення ключових принципів досудового провадження, ґрунтуючись на працях учених. Зокрема, Г. М. Мамка приділяв увагу категорії справедливості [67, с. 123], а Н. Оніщенко акцентувала на аналізі свободи [75, с. 57]. Основні принципи процесуального права, що стосуються підготовки справ до судового розгляду, включають законність, верховенство права, відкритість, свободу, гласність, справедливість, рівність та гарантованість.

У цьому контексті особливого значення набувають положення Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII, який відповідає вимогам Конституції України та регламентує питання процесуального права [107]. Цей нормативно-правовий акт є ключовим для

організації функціонування судової системи. Проте, з огляду на військову агресію російської федерації проти України, доцільно було б адаптувати положення цього Закону до реалій воєнного стану. Варто розглянути можливість вивчення міжнародного досвіду у сфері функціонування судових систем під час збройних конфліктів та регулярно, зокрема на щомісячній основі, впроваджувати ефективні практики в національне правозастосування.

Крім того, слід наголосити, що процесуальні аспекти підготовки справ до судового розгляду регулюються основними процесуальними кодексами України, зокрема: Цивільним процесуальним кодексом України [147], Кримінальним процесуальним кодексом України [60], Господарським процесуальним кодексом України [22], а також Кодексом адміністративного судочинства України [51]. Ці нормативні акти визначають процедури та порядок здійснення судового провадження на різних рівнях судової юрисдикції.

Вважаємо доцільним, щоб у положеннях процесуальних кодексів була закріплена чітка процедура медіації як обов'язкового етапу врегулювання спорів. Медіація – це процес вирішення спорів, в якому нейтральна, незалежна третя сторона (медіатор) допомагає сторонам досягти взаємоприйняттого рішення шляхом переговорів та конструктивної комунікації. Медіатор не приймає рішень за сторони, а лише сприяє пошуку компромісу, зменшуючи конфлікт та допомагаючи сторонам зосередитися на їхніх інтересах, а не на позиціях. Медіація може застосовуватися в різних сферах: від цивільних та сімейних спорів до трудових та комерційних конфліктів.

Включення медіації як обов'язкового етапу в процесуальних кодексах, дозволило б значно зменшити навантаження на суди, зберігаючи при цьому ефективність вирішення конфліктів. Враховуючи специфіку кожного окремого провадження, можна передбачити обов'язковість медіації перед поданням справи до суду, особливо в справах, де йдеться про особисті або майнові інтереси сторін, як-от у цивільних, сімейних або трудових спорах. Це

допомогло б не тільки розвантажити судову систему, але й дозволило б сторонам досягти швидшого та більш задовільного для них рішення.

Так, Конституційний Суд України у своєму Рішенні від 30 січня 2003 року № 3-рп/2003 чітко сформулював правову позицію щодо принципу справедливості в судочинстві: «Правосуддя визнається таким лише тоді, коли воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне відновлення порушених прав» [116]. Це рішення підкреслює важливість дотримання стандартів справедливості як основоположного принципу у здійсненні правосуддя [116].

Крім того, Конституційний Суд України у зазначеному рішенні наголосив на положеннях пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Згідно з цим положенням кожна особа має право на справедливий і відкритий розгляд її справи впродовж розумного строку незалежним і неупередженим судом, створеним відповідно до закону, як при вирішенні цивільних прав та обов'язків, так і у випадку кримінального обвинувачення. Це підкреслює необхідність забезпечення доступу до правосуддя, яке відповідає міжнародним стандартам захисту прав людини.

Термін «розумний строк досудового слідства» має оціночний характер і визначається індивідуально для кожної справи з урахуванням усіх обставин, пов'язаних із вчиненням та розслідуванням злочину (або злочинів). Тривалість досудового розслідування залежить від низки чинників, таких як обсяг і складність кримінальної справи, кількість проведених слідчих дій, число потерпілих і свідків, необхідність призначення експертиз і отримання відповідних висновків тощо.

Незалежно від специфіки справи, тривалість досудового слідства не повинна перевищувати межі обґрунтованої необхідності. Процедура досудового розслідування має завершуватися у встановлені строки з дотриманням права особи на справедливий судовий розгляд і права на ефективний засіб правового захисту, як це передбачено статтями 6 і 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [116].

Т. Б. Сеник акцентує увагу на тому, що судові засідання можуть переноситися, що впливає на ефективність правосуддя. Функціонування судових установ базується на положеннях процесуальних нормативно-правових актів. Особливо важливим є ретельне планування та підготовка судових засідань, оскільки нерідко порушуються строки розгляду справ і права учасників процесу загалом [127, с. 414].

Часто сторони навмисно затягують процес розгляду справ у суді, що є серйозною проблемою для судової системи.

У реальній судовій практиці України трапляються випадки навмисного затягування розгляду справ. Наприклад, у справі щодо суддів Окружного адміністративного суду міста Києва (ОАСК) було зафіксовано 32 неявки учасників та подано майже 20 відводів суддям¹. Такі дії значно уповільнюють процес правосуддя та ускладнюють розгляд справи по суті.

Інший приклад стосується справи за позовом Р. до банківської установи про розірвання договору. У цьому випадку було зафіксовано численні перенесення судових засідань через подання стороною різних клопотань та заяв, що призвело до значного затягування процесу².

Такі випадки демонструють, як процесуальні інструменти можуть використовуватися для навмисного затягування судового розгляду, що негативно впливає на ефективність правосуддя та порушує права учасників процесу.

Вирішення цього питання можливе лише через відповідне законодавче регулювання. Доцільним є узгодження нормативно-правової бази з актуальними умовами в Україні, зокрема з урахуванням реалій воєнного стану. У цьому контексті важливим є міжнародне співробітництво та обмін досвідом між фахівцями різних країн для впровадження кращих практик у судову систему.

¹ 32 неявки та майже 20 відводів: як захист затягує розгляд справи ОАСК. URL: https://ti-ukraine.org/news/32-neyavky-ta-majzhe-20-vidvodiv-yak-zahyst-zatyaguye-rozglyad-spravy-oask/?utm_source=chatgpt.com.

² Затягування процесу. Чи можливе його подолання? URL: https://iz.od.court.gov.ua/sud1510/info/zmi/15843/?utm_source=chatgpt.com.

З огляду на аналіз теоретико-правових джерел, доцільно запропонувати авторську методику вдосконалення процесуальних аспектів досудового розгляду справ в умовах воєнного стану (табл. 2.1). Така методика могла б сприяти оптимізації процесів розгляду справ, забезпеченню дотримання строків і захисту прав учасників судового провадження.

Таблиця 2.1

**Методика покращення процесуальних аспектів досудового розгляду
справ у період воєнного стану**

№ з/п	Пропозиція	Результат
1	Досудове врегулювання спорів (ініціатива врегулювання юридичних спорів за допомогою медіаційних процедур)	Це сприятиме підвищенню інформованості учасників, дозволить досягати взаємоприйнятних рішень без звернення до судових органів і допоможе запобігти затягуванню розгляду справ у суді
	Доречним є інформування про таку можливість при поданні судової заяви	
2	Чіткіші строки підготовки справ	Запровадження чітких строків для кожного етапу підготовки справ забезпечить ефективне планування процесу
3	Обов’язкова попередня конференція	Попередня конференція допоможе сторонам визначити процесуальні дії, скорочуючи час розгляду

Продовження таблиці 2.1

4	Попереднє визначення доказів	Попереднє визначення доказів зобов'яже сторони надати всі докази до першого засідання, що підвищить ефективність процесу
5	Стандартизація процесуальних документів	Стандартизація документів спростить процес подачі та скоротить помилки в процесуальних документах
6	Спрощення формальних процедур	Спрощення процедур зменшить бюрократію та пришвидшить підготовку до розгляду
7	Розширення електронного обміну документами	Розширення електронного обміну спростить документообіг та зменшить залежність від паперових носіїв
8	Судове визначення ключових питань	Судове визначення ключових питань допоможе суду та сторонам зосередитись на основних моментах справи
9	Прискорене вирішення питань доказів	Прискорене вирішення питань доказів дозволить перевірити допустимість доказів до основного розгляду
10	Обов'язкове фіксування зустрічей сторін	Фіксування зустрічей сторін сприятиме узгодженню позицій і скороченню конфліктів у процесі

Продовження таблиці 2.1

11	Здійснення обліку статистичних даних щодо відмов від позовних заяв на етапі підготовчих заходів	Дослідження та ідентифікація чинників і підстав, що сприяють уникненню застосування правових механізмів захисту, з одночасним пошуком шляхів усунення проблемних моментів
12	Нормативна та практична діяльність, спрямована на адаптацію процедур досудового розгляду справ до сучасних умов	Це сприятиме кращій реалізації прав громадян, оскільки держава зобов'язана забезпечувати добробут свого населення
13	Імплементация та обмін міжнародними практиками	Виявлення позитивних змін у сфері процесуального законодавства дозволить запобігти виникненню прогалин у нормативно-правовій базі
14	Організація опитування учасників судових проваджень з метою оцінки ефективності та професійної етики суддівського корпусу	Це сприятиме підвищенню якості роботи судових органів у частині прийому відповідної документації та забезпечення належного захисту прав людини
15	Проведення анкетування серед судових працівників для виявлення сильних сторін та недоліків у процесі підготовчого провадження	Дослідження недоліків процедур досудового розгляду справ із подальшим пошуком ефективних шляхів їх усунення

**Джерело: авторська розробка на основі аналізу теоретико-правових матеріалів*

Слід підкреслити, що запропонована авторська методика вдосконалення процесуальних механізмів досудового розгляду справ в умовах воєнного стану потребує подальшого ґрунтовного дослідження та глибокого аналізу. Представлений матеріал має важливе значення не лише на національному, а й на міжнародному рівні, оскільки може сприяти розвитку правових стандартів у кризових умовах.

У межах України ця авторська ініціатива заслуговує на особливу увагу, оскільки її реалізація може сприяти зменшенню затримок у судовому провадженні, оптимізації процесуальної діяльності судів та забезпеченню належного захисту прав учасників процесу. Запропоновані механізми спрямовані на мінімізацію ризиків затягування розгляду справ, підвищення ефективності збору та оцінки доказів, а також впровадження сучасних технологій для прискорення комунікації між сторонами та судовими органами. Це, натомість, сприятиме зміцненню верховенства права та підвищенню рівня довіри громадян до судової системи, що є особливо важливим в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення держави.

Крім того, вважаємо важливим аспектом покращення підготовки справ до судового розгляду вдосконалення адміністративно-правових засад, що регулюють на сьогодні розподіл справ у судах, врахування спеціалізації та навантаження суддів тощо.

Попри наявність автоматизованого розподілу справ у судах, очевидно, що існує потреба в подальшій автоматизації та вдосконаленні цього процесу шляхом розширення та вдосконалення функціоналу наявної системи автоматизованого розподілу справ. Зокрема, на нашу думку, необхідно реалізувати адміністративно-правові заходи щодо:

1. Інтеграції з іншими системами: автоматизована система може бути інтегрована з державними реєстрами та іншими базами даних для кращої перевірки інформації, автоматичного підбору суддів на основі спеціалізації або навантаження;

2. Покращення прозорості: публічний доступ до інформації про те, як саме відбувся розподіл справ, може бути додатково розширений. Це підвищить рівень довіри до системи;

3. Оптимізація процесів: Зменшення ручного втручання та автоматизація більшої кількості операцій, таких як перерозподіл справ у разі відведення судді або інших технічних причин, що можуть виникнути під час роботи;

4. Статистичного аналізу навантаження: введення автоматизованих інструментів для аналізу навантаження на суддів, щоб справи розподілялися ще більш збалансовано.

З метою здійснення зазначених адміністративно-правових заходів пропонуємо внести наступні зміни та доповнення до Положення про автоматизовану систему документообігу суду, затвердженого рішенням Ради суддів України від 2 квітня 2015 р. № 25 та погодженого наказом Державної судової адміністрації України від 2 квітня 2015 р. № 45 [81], щодо вдосконалення автоматизованого розподілу справ та інших аспектів:

1) доповнити зазначене Положення нормою щодо автоматизованого аналізу навантаження на суддів з урахуванням їхньої спеціалізації та статистики розгляду справ. Забезпечити автоматичне коригування розподілу справ для рівномірного навантаження на суддів.

2) включити до зазначеного Положення норму щодо інтеграції Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи з іншими державними реєстрами та інформаційно-телекомунікаційними системами для автоматичного підтвердження наданої сторонами інформації при реєстрації справи.

3) передбачити в зазначеному Положенні вимогу щодо обов'язкової публікації детальної інформації про розподіл справ між судьями в режимі реального часу для громадського доступу, з можливістю перевірки.

Отже, в результаті проведеного теоретико-правового дослідження та аналізу нормативно-правової бази, судової практики й наукових підходів

запропоновано шляхи вирішення актуальних проблемних аспектів підготовки справи до судового розгляду. Зокрема, окреслено напрями вдосконалення процесуальних механізмів, спрямованих на підвищення ефективності досудового провадження, оптимізацію збору та оцінки доказів, а також забезпечення дотримання прав учасників судового процесу. Запропоновані заходи сприятимуть скороченню строків підготовки справ, мінімізації випадків процесуальних зловживань та підвищенню якості судочинства загалом.

Висновки до розділу 2

Розділ присвячений аналізу специфіки правового регулювання окремих аспектів підготовки справи до судового розгляду в межах цивільного судочинства, зокрема:

1. З'ясовано, що у національному законодавстві не вироблено єдиного підходу до трактування терміну «докази». Наявні нормативно закріплені визначення терміну «докази» різняться між собою здебільшого з урахуванням специфіки виду судочинства.

2. Визначено, що для прийняття судом матеріалів як доказів, вони повинні відповідати таким характеристикам: релевантність (тобто містити інформацію, що має відношення до предмета розгляду); легітимність (тобто бути отриманими законним шляхом); достовірність (тобто бути такими, що дозволяють встановити справжні факти справи); повнота.

3. Запропоновано термін «доказова база на підготовчому етапі у цивільних справах», що визначає сукупність доказових матеріалів, поданих сторонами, витребуваних судом або вже зібраних у межах цивільної справи, на підставі яких встановлюються обставини, що підтверджують або спростовують вимоги й заперечення учасників процесу, а також інші юридично значущі факти, за умови їхньої належності, допустимості, достовірності та достатності.

4. Доведено значущість формування доказової бази на початковому етапі розгляду цивільних справ, враховуючи специфіку судового провадження. Ця специфіка проявляється у встановлених термінах, визначенні ключових завдань, що мають бути виконані на цьому етапі, а також у межах правомочностей і обов'язків як сторін процесу, так і суду.

5. Підкреслено, що координація дій між учасниками справи та судом під час збору доказів у цивільному процесі повинна спиратися на такі принципи: взаємна повага; відповідальне ставлення до процесуальних дій;

вжиття всіх можливих заходів, передбачених діючими нормами права, з метою забезпечення повноцінної та належної доказової бази.

6. У результаті здійсненого теоретико-правового аналізу було розглянуто наявні наукові підходи та запропоновано авторську концепцію класифікації принципів процесуального права на етапі підготовки справ до судового розгляду. Зокрема, запропоновано виділити такі основоположні принципи: рівноправність, дотримання закону, пріоритет права, прозорість, свобода дій, публічність, неупередженість та забезпеченість процесуальних прав. Представлена класифікація може стати підґрунтям для подальших масштабних наукових розвідок.

7. Крім того, було запропоновано авторську методику удосконалення процесуальних механізмів досудового провадження в умовах воєнного стану. Акцентовано на значущості медіації як інструменту врегулювання спорів до звернення до суду та підкреслено необхідність її належного нормативного закріплення в процесуальному законодавстві.

8. З метою покращення підготовки справ до судового розгляду запропоновано вдосконалення адміністративно-правових засад, що регулюють на сьогодні розподіл справ у судах, врахування спеціалізації та навантаження суддів тощо. Попри наявність автоматизованого розподілу справ у судах, очевидно, що існує потреба в подальшій автоматизації та вдосконаленні цього процесу шляхом розширення та вдосконалення функціоналу наявної системи автоматизованого розподілу справ. Зокрема, на нашу думку, необхідно реалізувати адміністративно-правові заходи щодо:

- інтеграції Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи з іншими державними інформаційно-телекомунікаційними системами та реєстрами системами для кращої перевірки інформації, автоматичного підбору суддів на основі спеціалізації або навантаження;

- покращення прозорості, шляхом забезпечення публічного доступу до інформації про те, як саме відбувся розподіл справ;

– оптимізація процесів, а саме: зменшення ручного втручання та автоматизація більшої кількості операцій, таких як перерозподіл справ у разі відведення судді або інших технічних причин, що можуть виникнути під час роботи;

– введення автоматизованих інструментів для статистичного аналізу навантаження на суддів, щоб справи розподілялися ще більш збалансовано.

9. Розроблено низку відповідних змін і доповнень до чинної нормативно-правової бази, що регулює на сьогодні функціонування автоматизованого розподілу справ у судах і автоматизовану систему документообігу суду.

РОЗДІЛ 3

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВОСУДДЯ

3.1 Напрями вдосконалення адміністративно-правових засад забезпечення правосуддя в умовах воєнного стану

Згідно з міжнародним та національним законодавством кожна людина має право на відновлення порушених прав та свобод, у судовому порядку. Сьогодні, коли відбулося, воєнне вторгнення росії на територію України, судова система, у зв'язку з воєнними діями, може працювати неефективно. А населення, через напружену ситуацію, може ігнорувати чи взагалі не звертатися за захистом своїх прав.

Процесуальним правом у кожному окремому разі закріплюється процес розгляду справ у судовому порядку, але важливо покращити правову обізнаність населення щодо можливості правового захисту своїх прав, незалежно від зовнішніх та внутрішніх чинників. Важливим є аналіз національної та іноземної джерельної бази щодо процесу здійснення судочинства.

Унаслідок воєнного вторгнення росії на територію України, багато судових установ були змушені покинути окуповану територію або території поруч з окупованою та змінити місце розташування. Це є нагальною проблемою сьогодення.

В умовах воєнних дій, коли багато громадян змушені покинути свої домівки або переживають серйозні труднощі з доступом до базових ресурсів, таких як електроенергія, зв'язок і транспорт, система правосуддя зазнає значних викликів. Однією з найбільших проблем є зниження звернень громадян до судів щодо захисту їхніх прав. Відсутність належного доступу до електронних ресурсів суду, зокрема системи «Електронний суд», де справи

обробляються та переглядаються в електронному вигляді, ускладнює можливість громадян отримати своєчасне правосуддя.

Незважаючи на значний прогрес у сфері цифровізації судочинства, реалії війни показують серйозні недоліки цієї системи. В першу чергу, відсутність стабільного доступу до електроенергії та зв'язку суттєво ускладнює можливість громадян відслідковувати етапи розгляду своїх справ або брати участь у судових засіданнях через електронні засоби зв'язку, наприклад, відеоконференції. Це є критичним, адже навіть при бажанні скористатися цифровими технологіями багато громадян не мають доступу до інтернету чи електричної мережі.

Також, попри те, що Україна активно просувається в напрямку цифровізації державних послуг, питання переведення судових матеріалів в електронний формат залишається відкритим. Багато справ досі не мають належного цифрового документування, що ускладнює доступ до справ для громадян, адвокатів та суддів, особливо у разі необхідності віддаленого розгляду. Це, у свою чергу, затримує судові процеси та призводить до порушення прав громадян на доступ до правосуддя.

Ще однією суттєвою проблемою є відмова працівників суду від організації відеоконференцій. Це може бути пов'язано з технічними несправностями або недостатньою підготовленістю судових органів до повноцінного використання нових технологій. Такі відмови фактично унеможливають доступ до правосуддя для громадян, які перебувають у важких умовах, наприклад, переміщених осіб або тих, хто знаходиться в районах активних бойових дій.

Ці проблеми суперечать міжнародним нормам і стандартам, які передбачають, що кожна людина повинна мати рівний доступ до правосуддя, незалежно від її місцезнаходження або технічних труднощів. Порушення цього принципу в умовах війни є не лише проблемою правового характеру, а й серйозним викликом для всієї державної системи, яка має на меті забезпечення прав людини.

Для вирішення цих питань необхідно приймати термінові заходи щодо покращення технічної інфраструктури судової системи, забезпечення надійного доступу до інтернету та електроенергії, а також вдосконалення нормативно-правової бази, щоб вона відповідала сучасним вимогам глобалізації та розвитку цифрових технологій. Окрім того, необхідно створити умови для постійного навчання та підтримки працівників суду в питаннях використання новітніх технологій, а також забезпечити механізми контролю за реалізацією цих змін на практиці.

Таким чином, на сьогодні нагальним і надзвичайно важливим є проведення дослідження міжнародного досвіду та наближення процесуального законодавства України до умов воєнного часу. Доречно було б запросити спільноту з закордонних держав для обміну позитивною практикою.

На наш погляд, з цього питання актуальними є результати досліджень, викладені в наукових працях таких учених, як: Г. Мамка [67], Т. Сеник [127], Д. Чижов [160], С. Жданенко [28], О. Скрипнюк [131], Н. Поліщук [219].

Крім того, варто проаналізувати в цьому аспекті основні міжнародні та національні акти, а саме:

- Загальну декларацію прав людини, прийняту і проголошену резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року [33];
- Європейську конвенцію з прав людини 1950 року, ратифіковану Законом України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР [30];
- Конвенцію про права дитини 1989 року (в редакції зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року) [56];
- Конституцію України [57];
- Кодекс адміністративного судочинства України [51];
- Цивільний процесуальний кодекс України [147];

- Кримінальний процесуальний кодекс України [60];
- Господарський процесуальний кодекс України [22];
- Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII [103];
- Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII [120].

Етапи судового процесу: розгляд справи в суді повинен не порушувати людські права та норми, а отже, має відповідати Загальній декларації прав людини [33], Європейській конвенції з прав людини [30] та національному законодавству, а саме: Конституції України та процесуальним кодексам.

Через воєнне вторгнення держави-агресора на територію України забезпечення безпеки судового розгляду набуває особливої актуальності, оскільки однією з ключових функцій держави є захист прав і свобод громадян навіть у надзвичайних умовах. Вільний доступ сторін до правосуддя гарантується як національним законодавством, так і нормами міжнародного права, зокрема Європейською конвенцією з прав людини. Водночас в умовах воєнного стану традиційні механізми здійснення правосуддя зазнають суттєвих обмежень, що вимагає модернізації процесуального законодавства та розширення можливостей дистанційної участі в судових засіданнях.

Розвиток науково-технічного прогресу створює передумови для активного впровадження цифрових технологій у судочинство. Використання відеоконференцій у судових засіданнях не лише відповідає сучасним реаліям, а й має стати обов'язковою альтернативою фізичній присутності в суді в умовах надзвичайних ситуацій. При цьому судові органи повинні лояльно ставитися до обставин, коли сторона не може бути присутньою особисто через незалежні від неї фактори, зокрема через бойові дії, обмежений доступ до транспортної інфраструктури чи відсутність електроенергії та зв'язку.

Важливо забезпечити належне технічне оснащення судів, модернізувати систему «Електронний суд» та розширити можливості для безпечного

дистанційного провадження. Слід передбачити створення захищених каналів відеозв'язку, використання електронних доказів та онлайн-реєстрацію документів, що дозволить ефективно адаптувати українське судочинство до викликів воєнного часу. Окремої уваги потребує навчання працівників судової системи роботі з новими технологіями, адже технічні несправності чи нестача цифрових навичок не можуть бути підставою для обмеження доступу до правосуддя.

Очевидно, що українське процесуальне законодавство потребує подальшого вдосконалення, аби забезпечити безперервність правосуддя в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення країни. Держава має взяти на себе відповідальність за створення ефективної судової системи, яка відповідатиме як національним інтересам, так і міжнародним стандартам у сфері прав людини.

Д. Чижев слушно звертає увагу на те, що кожна держава повинна дбати про безпеку свого суспільства [160, с. 101]. О. Дзьобан аналізує цей напрям та зазначає про забезпечення країною безпечних умов кожному [28, с. 15]. Судовий розгляд справ повинен здійснюватися з дотриманням державних гарантій правосуддя та забезпеченням безпеки громадян і населення загалом. В умовах воєнного стану особливо важливо зберегти баланс між належним здійсненням правосуддя та захистом осіб, які беруть участь у судових процесах. Це вимагає комплексного підходу до організації судочинства, зокрема запровадження ефективних механізмів дистанційного провадження, використання відеоконференцій, цифровізації судових процедур та створення безпечних умов для роботи суддів і учасників процесу.

Проаналізувавши наукову літературу та процесуальні кодекси, можна стверджувати, що розгляд справи включає перегляд. Водночас застосування заходів забезпечення позову спрямоване на захист прав та інтересів позивача від ймовірних неправомірних дій відповідача.

Вважаємо, що нині розгляд справ та винесення рішень будуть справедливими лише в тому разі, якщо повністю відповідатимуть ситуації та будуть адаптовані під воєнний час у контексті всього процесуального права.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII [107] вартий окремої уваги, адже регулює роботу всієї судової системи. Це важливий нормативно-правовий акт, який є основою нормотворчої діяльності судової влади.

Т. Б. Сенік наголошує, що існують фактори, які є підставами для відкладення розгляду справи у суді. Суди мають дотримуватися норм процесуального права. Судам необхідно здійснювати підготовчі процедури до розгляду справ у суді, бо ці прогалини сприяють порушенню строків і людських прав сторін [60, с. 414].

Н. Поліщук аналізує основні елементи судового провадження [219, с. 15]. Відповідно до процесуального законодавства судовий процес включає в себе певну процедуру, а саме: підготовка, розгляд справ в судах, дебати, обвинуваченому надається останнє слово та виноситься судове рішення. Інформацію про розгляд справи можна дізнатись на Єдиному державному реєстрі судових рішень України та на сайті судової влади. Результатом судового розгляду є винесене рішення.

Проблемою сьогодення, яка дуже часто зустрічається, є зловживання стороною процесуальними правами з метою затягування процесу. Такі дії можуть включати подання необґрунтованих клопотань, постійне оскарження рішень, ухилення від явки до суду, зловживання правом на відвід судді або використання інших механізмів, що фактично паралізують хід судового розгляду. У результаті це не лише порушує принцип розумних строків судочинства, закріплений у національному законодавстві та міжнародних правових актах, а й ускладнює доступ до правосуддя для добросовісних учасників процесу.

Затягування судового розгляду негативно впливає як на ефективність судової системи, так і на довіру суспільства до правосуддя. Особливо

критичним це стає в умовах воєнного стану, коли судова система працює в екстремальних умовах, а швидке та справедливе вирішення справ є ключовим для забезпечення правопорядку.

У зв'язку з цим нашою пропозицією є вдосконалення нормативного врегулювання судового розгляду справ і чітке визначення прав та обов'язків сторін. Йдеться про необхідність запровадження додаткових запобіжників проти зловживання процесуальними правами, таких як встановлення жорсткіших критеріїв для прийняття клопотань про відвід суддів, обмеження кількості можливих перенесень засідань без поважних причин, запровадження санкцій за свідоме затягування процесу, а також розширення повноважень судді щодо контролю за доброчесністю сторін під час судового розгляду.

Важливим кроком має стати впровадження сучасних цифрових технологій у судочинство, що дозволить зменшити вплив людського фактора на процесуальні зловживання. Наприклад, використання автоматизованих систем розподілу справ і електронного документообігу сприятиме підвищенню прозорості судового процесу та мінімізує можливості для маніпуляцій з боку сторін.

На нашу думку, комплексне вдосконалення процесуальних норм у поєднанні з цифровізацією судочинства дозволить вирішити означені вище актуальні проблеми, сприятиме оперативному та справедливому розгляду справ, зміцненню правопорядку та підвищенню рівня довіри громадян до судової системи.

Вважаємо за необхідне адаптувати судовий розгляд справ на всіх його стадіях під виклики, пов'язані з воєнним станом та дослідити закордонний досвід у майбутньому для впровадження в практичну діяльність в Україні. Слід зазначити, що мають бути особливі заходи, які покращать роботу судової системи при розгляді справ у період воєнних дій. На практиці зараз часто спостерігаємо тенденцію, що держава, в особі державних органів, обмежує людські права та свободи для збереження життів. У період воєнного часу

важливою є авторська програма про удосконалення обізнаності населення, щодо судового захисту своїх порушених прав (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Програма удосконалення обізнаності населення щодо судового захисту своїх порушених прав в умовах воєнного стану

№ з/п	Завдання	Практичне впровадження
1	Допомога населенню у захисті своїх прав та свобод	Створення спеціального сайту та телефону довідки органу, що здійснює роз'яснення щодо способів захисту людських прав. До функцій входить консультування населення з приводу можливого судового захисту та місцезнаходження суду
2	Моніторинг діяльності співробітників судових установ шляхом проведення опитувань	Збір анкетних даних від учасників судового розгляду з метою здійснення статистичного аналізу випадків порушення прав людини
3	Покращення обізнаності населення щодо судового захисту та етапів розгляду справ судом в умовах воєнного часу	Видання окремих правил захисту в інтернет ресурсах, телебаченні, роздрукованому матеріалі
4	Адаптування процесуального права під норми воєнного часу	Розвиток нормотворчої діяльності та наукова робота для поліпшення обізнаності суспільства

**Джерело: авторська розробка на основі вивчення наукових та правових матеріалів*

Запропонованій Програмі про удосконалення обізнаності населення, щодо судового захисту своїх порушених прав, в умовах воєнного часу, необхідний подальший аналіз, дослідження та реалізація в майбутньому. Вона допоможе суспільству та поліпшить обізнаність щодо захисту та охорони своїх свобод. Зазначена розробка є важливою та актуальною і надає гарантію захисту людських прав, під час воєнного вторгнення росії на територію України та на стадії відновлення.

Здійснивши дослідження та проаналізувавши наукові джерела, варто в майбутньому і надалі вивчати шляхи вирішення нагальних проблем, що виникають у сфері правосуддя, особливо в умовах сучасних глобальних та національних викликів. Науковий аналіз наявних проблем є важливим етапом у розробці нових стратегій і механізмів удосконалення судового процесу. Зокрема, це дозволяє виявити не тільки слабкі місця в існуючому правовому регулюванні, а й сформулювати конкретні заходи для їх усунення, враховуючи як національний досвід, так і міжнародну практику.

Слушно підкреслити, що гарантії захисту свобод та людських прав реалізуються на державному рівні, однак вони не завжди ефективно працюють через численні внутрішні проблеми, такі як відсутність чітких процедурних норм, недостатня кваліфікація суддів або технічні труднощі, що виникають у процесі судового розгляду. Це вимагає постійного вдосконалення правових норм і практик, а також забезпечення ефективного моніторингу за їх виконанням.

Тому важливим аспектом є розвиток співпраці та поліпшення обміну досвідом між державами для покращення роботи судової системи. Міжнародний обмін досвідом може бути корисним для адаптації національних правових систем до сучасних стандартів, що вимагають високої ефективності, прозорості та доступності правосуддя. Така співпраця також може включати обмін кращими практиками в організації судових процесів, вдосконаленні технологій для дистанційного розгляду справ, підвищення кваліфікації суддів та працівників судової системи.

Таким чином, пропозицією є активізація міжнародного співробітництва в рамках глобальних ініціатив, таких як обміни між судовими органами, організація міжнародних конференцій, програм навчання для працівників судів та впровадження інноваційних технологій. Це дозволить країнам не тільки вирішувати внутрішні проблеми судової системи, але й відповідати на сучасні виклики у сфері прав людини та ефективного правосуддя на міжнародному рівні.

В умовах воєнного стану в Україні адміністративно-правові засади забезпечення правосуддя потребують удосконалення для гарантування ефективності та доступності правосуддя, зважаючи на специфічні виклики. На нашу думку, основними напрямками для таких удосконалень є:

1. Посилення захисту прав людини в умовах обмежень воєнного часу. Необхідно розробити чіткі механізми для захисту прав людини під час запровадження тимчасових обмежень, пов'язаних з воєнним станом. Слід забезпечити прозорість рішень та процедур, які впливають на права громадян, особливо у сфері правосуддя.

2. Дистанційні форми правосуддя. Впровадження цифрових технологій для проведення судових засідань онлайн має бути вдосконалено. Це особливо важливо під час воєнних дій, коли фізичний доступ до суду може бути обмеженим. Розробка та прийняття чітких адміністративно-правових норм, які регулюють дистанційні судові процеси, допоможе зберегти безперервність правосуддя.

3. Гнучкі процедури під час військових дій. Необхідно забезпечити адаптивність судової системи для роботи в умовах непередбачених ситуацій. Наприклад, це може включати створення мобільних судових інстанцій або зміну процедур для прискореного розгляду справ, пов'язаних з військовими злочинами та питаннями національної безпеки.

4. Захист суддів та працівників судової системи. Розробка спеціальних адміністративно-правових заходів для захисту суддів, які працюють у прифронтових зонах або в регіонах, де є ризик для їхньої безпеки. Вважаємо

за доцільне, запровадження додаткових механізмів безпеки та підтримки для забезпечення їх незалежності та неупередженості.

5. Спрощення та прискорення процедур розгляду справ, пов'язаних із забезпеченням обороноздатності країни. Це стосується адміністративних, кримінальних та цивільних справ, пов'язаних з воєнними діями, зокрема, швидшого розгляду питань мобілізації, конфіскації майна для потреб оборони, компенсацій військовим та їх родинам тощо.

6. Підвищення прозорості та комунікації. Розширення каналів комунікації між судовою системою та громадськістю, щоб інформувати громадян про зміни в законодавстві та процедурних питаннях, особливо в умовах воєнного стану.

7. Співпраця з міжнародними інституціями. Удосконалення механізмів співпраці з міжнародними правозахисними організаціями та судовими інституціями для забезпечення правосуддя в умовах війни, зокрема щодо документування військових злочинів та судового переслідування винних.

Вважаємо, що такі заходи можуть зміцнити правову систему України в умовах воєнного стану та забезпечити ефективний доступ громадян до правосуддя навіть у кризових обставинах.

3.2 Міжнародний досвід запровадження електронного правосуддя в цивільному судочинстві

Забезпечення верховенства права є фундаментальною засадою, притаманною кожній правовій державі, а тому належне функціонування судової системи є одним із ключових критеріїв, за якими оцінюються рівень демократичності інституцій та ефективність владних механізмів у суспільстві. У контексті сучасної епохи загальної цифрової трансформації, коли майже всі сфери суспільного життя зазнали впливу інформаційно-комунікаційних технологій, особливої ваги набуває імплементація принципів електронного правосуддя як одного зі шляхів модернізації системи правосуддя. Міжнародна

спільнота давно визнала, що оновлення традиційних судових процедур шляхом запровадження електронних форматів може значно посилити ефективність судочинства, забезпечити більшу прозорість, прискорити розгляд справ, підвищити довіру суспільства до судових органів та спростити доступ до правосуддя різноманітним категоріям населення. Україна як європейська держава, що закріпила незворотність свого європейського та євроатлантичного курсу в преамбулі Конституції, також не може залишатися осторонь цих процесів, оскільки адаптація адміністративно-правового регулювання судочинства до стандартів ЄС передбачає, з-поміж іншого, й реформу цифрових засобів комунікації у сфері юстиції. Осмислення широкого міжнародного досвіду є в цьому випадку першорядним завданням, адже конкретні напрацювання різних країн, їхні досягнення, а іноді й помилки на шляху до електронного судочинства утворюють унікальний масив даних, корисних для українського законодавця та правозастосовника.

Відповідно до положень статті 10 Загальної декларації прав людини кожен має право на публічний розгляд своєї справи незалежним і неупередженим судовим органом, що забезпечує дотримання всіх вимог справедливості. Це право гарантується для визначення прав та обов'язків особи, а також для оцінки обґрунтованості висунутих кримінальних звинувачень [33].

Стаття 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права визначає, що усі люди мають рівний статус перед судовими установами та трибуналами. Кожен має право на справедливий і відкритий судовий розгляд компетентним, незалежним і неупередженим судом, заснованим згідно з чинним законодавством, як у випадку кримінального переслідування, так і при вирішенні цивільних спорів щодо прав і обов'язків [70].

Загальна (Універсальна) хартія судді, затверджена Центральною Радою Міжнародної Асоціації Суддів 17 листопада 1999 року в Тайбеї (Тайвань), встановила, що судді зобов'язані гарантувати кожній особі право на неупереджений і справедливий розгляд справи в судовому порядку. Вони

повинні забезпечувати реалізацію права осіб, які прагнуть визначити свої цивільні права та обов'язки, або у випадку висунення проти них кримінальних звинувачень, на чесне і відкрите слухання. Такі слухання мають відбуватися у прийнятні строки та проводитися незалежним і об'єктивним судом. Незалежність суддів є фундаментальною умовою для забезпечення справедливого правосуддя відповідно до вимог законодавства. Вона є недоторканною, і жодна інституція чи орган влади, як національного, так і міжнародного рівня, не має права порушувати, підривати чи обмежувати цю незалежність. Законодавче забезпечення суддівської незалежності передбачає створення та підтримку судової влади, яка функціонує окремо від інших гілок влади. Суддя, як представник судової влади, має здійснювати свої функції без впливу будь-якого соціального, економічного чи політичного тиску, залишаючись незалежним не лише від зовнішніх чинників, але й від інших суддів або адміністративних структур у сфері юстиції. Забороняється надавати судді будь-які вказівки чи інструкції, що можуть вплинути на його юридичні рішення, за винятком ситуацій, коли це передбачено законом, зокрема через роз'яснення або рішення вищих судових інстанцій щодо конкретної справи [32].

У серпні 2020 року Верховним комісаром ООН з прав людини в Женеві були презентовані Міжнародні принципи і керівні положення з питання доступу людей з інвалідністю до правосуддя [191], які містять принципи та рекомендації щодо забезпечення рівного доступу до правосуддя для людей з обмеженими можливостями відповідно до міжнародних стандартів прав людини. Так, серед основних здобутків української влади стосовно впровадження існуючих передових практик у законодавстві та політики щодо забезпечення ефективного доступу до правосуддя визначені наступні:

– статтею 24 Конституції України передбачено, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не допускається жодних привілеїв чи обмежень за расою, кольором шкіри, політичними, релігійними та іншими переконаннями, статтю, етнічною та

соціальною приналежністю, майновим станом, місцем проживання, мовними та іншими ознаками;

– відповідно до частини третьої статті 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» доступність правосуддя для кожної людини забезпечується відповідно до Конституції та в порядку, встановленому законами України. Це стосується, зокрема, безперешкодного доступу до приміщень судів осіб з інвалідністю, людей похилого віку та інших маломобільних груп населення;

– органи державної влади прийняли низку правових актів, спрямованих на забезпечення або сприяння інклюзивності правосуддя та доступу для осіб з інвалідністю, зокрема: Укази Президента України від 3 грудня 2015 року № 678 «Про активізацію діяльності щодо забезпечення прав осіб з інвалідністю», від 13 грудня 2016 року № 553 «Про заходи щодо забезпечення дотримання прав осіб з інвалідністю»; постанови Кабінету Міністрів України від 14 вересня 2016 р. № 628 «Про утворення Ради з питань інвалідів», від 16 лютого 2011 р. № 121 «Про затвердження Положення про централізовану базу даних з питань інвалідності», від 1 серпня 2012 року № 706 «Про затвердження Державної цільової програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції про права людей з інвалідністю» до 2020 року», від 14 березня 2018 року № 183 «Про Затвердження Порядку використання коштів, передбачених у бюджеті для фінансової підтримки громадських об'єднань осіб з інвалідністю» тощо;

– уряд переглянув критерії доступності веб-сайтів судів для осіб з серйозними вадами зору, які були враховані представниками ДП «Інформаційні судові системи» при розробці нового макету веб-порталу «Судова влада України». Веб-портал має елементи керування, які дозволяють користувачам з вадами зору та слуху змінювати розмір шрифту та викладені елементи мови програмування HTML: заголовки, списки, таблиці, рамки. Така послуга доступна цим групам осіб за наявності на персональному комп'ютері користувача встановленого спеціалізованого програмного забезпечення, яке

забезпечує зручну навігацію сторінками зазначеного веб-порталу. Крім того, веб-портал «Судова влада України» оновлено функціоналом візуальної відповідності інформації та її мовної навігації, доступною капчі (звуковий аналог) та можливістю керування шрифтами;

– одним із механізмів ефективного доступу осіб з інвалідністю до правосуддя є «Електронний суд», який введено в тестову експлуатацію в усіх місцевих та апеляційних судах, а також у Касаційному адміністративному суді у складі Верховного Суду відповідно до наказу Державної судової адміністрації від 22 грудня 2018 року № 628. Новаторська суть Електронного суду полягає в тому, що учасник судового процесу може за допомогою сервісу «Електронний суд» сплачувати судовий збір та інші платежі в режимі онлайн, формувати та подавати електронного доручення іншій особі подати процесуальні документи (позови, клопотання тощо) в електронному форматі та додатково отримати:

– гіперпосилання на всі процесуальні акти у провадженні, в якому залучений учасник: судові ухвали, виклики до суду, повідомлення тощо;

– дані про зареєстровані вхідні матеріали у справі разом із їхніми електронними копіями;

– інформація про документи, надані іншими сторонами процесу, включаючи їхні електронні версії;

– цифрові документи, що спричинили зміну процесуального стану справи, протоколи автоматизованого розподілу тощо.

– Особи з інвалідністю мають право самостійно реалізовувати свої цивільно-процесуальні права та виконувати відповідні обов'язки в судових процесах, що виникають із правовідносин, у яких вони беруть участь особисто, якщо інше не передбачено чинним законодавством. Згідно зі статтею 47 Цивільного процесуального кодексу України у таких справах суд уповноважений залучати законного представника для неповнолітніх осіб або осіб з обмеженою цивільною дієздатністю. У разі відсутності законного представника або третьої особи, визнаної недієздатною або обмежено

дієздатною, суд за поданням органу опіки та піклування призначає піклувальників і залучає їх до участі у справі як законних представників (стаття 63 Цивільного процесуального кодексу України). Подібні положення щодо представництва в суді передбачені статтями 57, 44 Господарського процесуального кодексу України та статтею 56 Кодексу адміністративного судочинства України. Відповідно до положень статті 44 Кримінального процесуального кодексу України, якщо підозрюваним, обвинуваченим є неповнолітній або особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, її законний представник також брати участь у розгляді справи.

– Норми процесуального права містять положення про можливість залучення до судового процесу перекладача, який володіє технікою жестового перекладу. Участь перекладача, який володіє технікою сурдоперекладу, є обов'язковою при розгляді справи щодо особи з вадами слуху (статті 71, 72, 75 Господарського процесуального кодексу України, стаття 56 Кримінально-процесуального кодексу України).

– Для осіб з вадами зору суди дублюють рельєфну інформацію (система Брайля).

Згідно зі статтею 69 Цивільного процесуального кодексу України свідком може виступати будь-яка особа, яка володіє інформацією про обставини, що мають значення для розгляду справи. Якщо учасники провадження не висловлюють заперечень, свідок має право брати участь у судовому засіданні за допомогою відеозв'язку. Суд також має повноваження дозволити участь свідка в засіданні в режимі відеоконференції навіть за наявності заперечень інших учасників справи, якщо свідок не може бути присутнім особисто через стан здоров'я, літній вік, інвалідність або інші поважні обставини. Подібні положення щодо участі осіб з інвалідністю у судовому процесі як свідків передбачено статтею 66 Господарського процесуального кодексу України та статтею 65 Кодексу адміністративного судочинства України. Наразі в судах функціонують системи

відеоконференцзв'язку, технічні можливості яких дозволяють проводити відеоконференцзв'язок.

– Відповідно до статті 65 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», присяжним може стати особа, яка є громадянином України, досягла віку тридцяти років і безперервно мешкає в межах території, що підпорядковується юрисдикції відповідного судового органу, якщо інше не передбачено законодавством. До переліку присяжних не можуть бути внесені громадяни, які, зокрема, були визнані судовими органами частково або повністю недієздатними, або мають стійкі психічні чи інші захворювання, що унеможливають належне виконання ними функцій присяжного.

– Відповідно до статті 61 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» громадянин України, який досяг двадцяти п'яти років, має вищу юридичну освіту і стаж роботи за спеціальністю не менше трьох років, проживає в Україні не менше десяти років, є компетентним, чесним і володіє державною мовою, може бути запропоновано на посаду судді. Особи не можуть бути кандидатами на посаду судді, якщо вони, зокрема, офіційно визнані судовими органами частково або повністю недієздатними, мають тривалі психічні чи інші захворювання, що заважають їм належним чином виконувати обов'язки, пов'язані з реалізацією правосуддя.

– Згідно з положеннями статті 6 Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність», особа може набути статус адвоката за умови, що вона здобула повну вищу юридичну освіту, володіє українською мовою, має щонайменше два роки професійного досвіду, успішно склала кваліфікаційний іспит, пройшла стажування (за винятком випадків, передбачених цим Законом), урочисто присягнула адвокатом України та отримала офіційне свідоцтво, що надає право здійснювати адвокатську практику. Адвокатом не може бути особа, яка, зокрема, визнана судом обмежено або повністю недієздатною. Рішенням Ради адвокатів України від 10 червня 2016 року № 135 «Забезпечення реалізації адвокатами з обмеженими фізичними можливостями (особами з інвалідністю) права на

заняття адвокатською діяльністю» затверджено роз'яснення, яким визначено, що особа з інвалідністю, у т. ч. професійний адвокат, має право на додаткові гарантії своєї діяльності у зв'язку з особистими фізичними обмеженнями. Під час здійснення адвокатської діяльності, а також у політичному та соціальному житті адвокати з обмеженими фізичними можливостями користуються особливими правами осіб з обмеженими можливостями, визначеними міжнародним та національним законодавством, включаючи право на доступ до інформації про засоби, що полегшують пересування, предмети та відповідні технології та інші форми допомоги, сприяючі послуги та засоби; на безперешкодний доступ до послуг спеціальних помічників і фасилітаторів, зокрема, гідів, читців і професійних сурдоперекладачів, технічних помічників тощо (ст. ст. 4, 9, 20, 26, 29 Конвенції про права людей з інвалідністю).

– Відповідно до статті 5 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» доступність безоплатної правової допомоги для всіх категорій осіб, які мають право на її отримання, є одним із основних принципів, на яких базується державна політика України у сфері безоплатної правової допомоги. З 1 липня 2015 року українська система безоплатної правової допомоги забезпечує надання безоплатної вторинної правової допомоги, яка складається з таких правових послуг, як:

- 1) правовий захист;
- 2) представництво інтересів у судах, інших органах державної влади, органах місцевого самоврядування перед третіми особами;
- 3) складання юридичних документів.

Особи з інвалідністю мають право на отримання зазначених правових послуг, якщо вони отримують пенсійні виплати або допомогу, що їх замінює, у розмірі, який не перевищує двох прожиткових мінімумів, встановлених для інвалідів. У період з 1 липня 2015 року до 15 липня 2019 року особи з інвалідністю подали 39 021 письмове звернення з проханням про надання

безоплатної вторинної правової допомоги. У проміжку з 1 січня 2019 року до 15 липня 2019 року представники цієї категорії подали 5 187 заяв.

– Статтею 5 Закону України «Про судовий збір» запроваджено пільгу щодо сплати судового збору для осіб з інвалідністю (інвалідів Другої світової війни, сімей воїнів (партизанів), які загинули або пропали безвісти, та осіб, які отримали такий статус). в установленому порядку звільняються від сплати судового збору особи з інвалідністю I та II групи, законні представники дітей-інвалідів та недієздатних осіб (пункти 8, 9 частини першої статті 5 Закону України «Про судовий збір», визначено пільги щодо відстрочення та розстрочення сплати судового збору або зменшення його розміру.

– 4 грудня 2018 року Верховна Рада України прийняла Закон № 2633 про внесення змін до Закону України «Про судовий збір» щодо того, що витрати на сплату судового збору спрямовуються також на забезпечення архітектурної доступності приміщень суду, доступності інформації, що розміщується в межах суду для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення [191].

Водночас, вважаємо, що владі необхідно серйозно звернути увагу на вирішення основних проблем, вказаних міжнародними експертами в досліджуваному міжнародному акті, серед яких актуальними залишаються наступні:

– на сьогодні стандарти доступності для осіб з інвалідністю, зокрема щодо зручності перебування в суді та участі в судових засіданнях, забезпечені лише в частині судів;

– Верховний Суд не здійснив узагальнення судової практики у справах щодо забезпечення ефективного доступу осіб з інвалідністю до правосуддя [191].

Крім того, цілком погоджуємось з В. Бойко, який у своєму дослідженні чітко визначає, що для України в умовах війни та подолання її наслідків забезпечення рівного доступу до правосуддя для всіх людей відповідно до

міжнародних стандартів прав людини є надзвичайно актуальним, адже, по-перше, багато українських героїв у результаті отриманих поранень стали особами з особливими потребами (інвалідами) та потребують особливої уваги при забезпеченні їх права та правосуддя; по-друге, певна частина громадян України опинилася на тимчасово окупованих територіях, інша – на територіях, у яких внаслідок постійних обстрілів російсько-терористичними військами суди не функціонують; по-третє, певна частина громадян України, в першу чергу жінок і дітей, опинилися за кордоном під захистом права західних держав. Проте і в них періодично виникають юридичні проблеми, які вимагають регулювання у вітчизняній системі правосуддя; по-п'яте, інколи є нагальним втручання судових арбітрів для вирішення прав та законних інтересів військовослужбовців Збройних сил України та інших сил безпеки оборони, що не можуть залишити місце несення служби [9].

У преамбулі Конституції України чітко закріплено «незворотність європейського та євроатлантичного курсу України» [57].

Цілком очевидно, що реалізація європейського курсу держави та імплементація в національне законодавство європейських цінностей не можуть відбуватися поза межами забезпечення засад справедливого правосуддя.

В. Макаровець зазначає про необхідність у подальшому удосконаленні національного законодавства, що регулює функціонування судового апарату, шляхом його адаптації до європейських нормативів і стандартів. Це, зокрема, стосується врахування положень Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, підписаної 27 червня 2014 року. Додатково слід орієнтуватися на Рекомендацію СМ/Рес (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи для держав-членів щодо суддів, яка стосується питань незалежності, ефективності та відповідальності, ухвалену 17 листопада 2010 року [66].

Досліджуючи європейські засади забезпечення судової влади, В. Бойко зазначає, що провідними критеріями визначення ефективності судової влади в країнах-учасниках ЄС є «Таблиці показників правосуддя ЄС» як порівняльний інформаційний інструмент, спрямований на щорічну допомогу державам-членам ЄС у підвищенні ефективності їхніх національних систем правосуддя; опосередкованим способом визначення найбільш проблемних напрямів забезпечення ефективності судової влади є аналіз грантів, які виділяються країнам учасникам ЄС стосовно зменшення соціальної та економічної нерівності через підняття ефективності судової влади. Такими критеріями є визначення довіри громадськості до судової системи, рівня корупції судової влади, тривалості розгляду судових справ і виявлення фактів невиконання судових рішень, визначення рівня доступності правосуддя, насамперед вразливих груп, рівень забезпечення співпраці між установами правосуддя (судом, прокуратурою, поліцією та виконавчою службою), співпраці між судовою владою та громадянським суспільством, забезпечення відновної справедливості; первинним показником ефективності правосуддя є кількість вхідних справ у судах першої інстанції на 100 жителів (середній показник по ЄС складає 7 справ) [10].

Провідними показниками ефективності судової влади в Європейському Союзі є тривалість розгляду судових справ у судах першої інстанції (приблизно 120 днів) і судах всіх судових інстанцій (у середньому 220 днів) і показник ефективності вирішення справ як відношення кількості вирішених справ до кількості вхідних справ, який у середньому є близьким до 100 %. До заходів, які сприяють підвищенню ефективності судової влади, належать такі: покращення адміністрування та вдосконалення технічного обладнання судів; перегляд практик управління та поліпшення гендерної рівності в доступі до правосуддя та вищої судової влади; належне навчання суддів, адвокатів і прокурорів, підготовка юристів і підтримка професійних асоціацій; установлення об'єктивних і прозорих процедур призначення, просування по службі суддів і прокурорів; удосконалення системи правової допомоги,

включаючи доступ до безоплатної правової допомоги; створення судових процедур, що відповідають забезпеченню прав осіб з особливими потребами; підтримка європейської судової культури; сприяння підвищенню знань про права людини, законодавство ЄС та інші міжнародні правові інструменти; посилення використання відновного правосуддя, включаючи ювенальну юстицію; запобігання та боротьбу з корупцією, відмиванням грошей, фінансування тероризму [10].

Як бачимо, одним з основних критеріїв оцінювання ефективності правосуддя у країнах-учасниках Європейського Союзу є тривалість розгляду судових справ. Цей критерій є показником належного функціонування судів щодо дотримання основного принципу справедливого судового розгляду в розумний строк відповідно до статті 6 Європейської конвенції з прав людини [30].

Так, Європейський суд з прав людини в Рішенні від 24 жовтня 1989 року в справі проти Франції (заява № 10073/82) констатує, що одним зі способів забезпечення ефективності та надійності судової системи є забезпечення розгляду справи в розумні строки [135].

У Рішенні від 30 жовтня 2012 року в справі «Глікандзі проти Греції» (заява № 40150/09) Європейський суд з прав людини постановив, що «значні та періодичні затримки у здійсненні правосуддя є особливо тривожним явищем, яке може підірвати довіру громадськості до ефективності судової системи», і що у виняткових випадках необґрунтована відсутність рішення суду, розглянутого в особливо тривалий термін, за потреби може бути прирівняна до відмови у справедливості [132].

У Європейському Союзі діє вже чимало різних нормативно-правових актів, спрямованих на досягнення основної мети – створення загального Простору свободи, безпеки та правосуддя. Одним з інструментів досягнення такої мети є впровадження інформаційних технологій в діяльність судів.

Стокгольмська програма «Відкрита та безпечна Європа, яка слугує своїм громадянам і захищає їх» (2010/C 115/01) зазначає, що електронне

правосуддя представляє відмінну можливість для забезпечення більш легкого доступу до правосуддя [240].

Згідно з Європейською стратегією електронного правосуддя, представленою Європейською Комісією 30 травня 2008 року, використовуючи інформаційні та комунікаційні технології в адміністративних процедурах судових систем, електронне правосуддя забезпечує явну перевагу з точки зору підвищення ефективності цих систем, співпраці правоохоронних органів і доступу громадян до правосуддя. Стратегія електронного правосуддя полягає також у поліпшенні співпраці між судовими органами на національному та європейському рівнях. У цій стратегії йшлося, зокрема, про необхідність створити портал електронного правосуддя, який виконуватиме щонайменше три функції:

- надання доступу до інформації про судові системи і процедури, а також про компетентні органи і способи отримання юридичної допомоги;
- направлення користувачів на інтернет-сайти європейських правових інститутів, мереж і реєстрів; надання прямого доступу до обраних процедур;
- у довгостроковій перспективі судові процедури можуть бути повністю електронними [176].

На сьогодні портал Європейського електронного правосуддя (European e-Justice Portal) містить опції пошуку:

- законодавчих актів Європейського Союзу;
- судових рішень;
- судів Європейського Союзу та судів держав-членів ЄС;
- бази даних Європейського Союзу та реєстри країн-членів ЄС: підприємств, об'єктів нерухомості, процедур банкрутства;
- списки адвокатів, нотаріусів, перекладачів і медіаторів країн-членів ЄС;
- керівництва з надання правової допомоги, проведення медіації, питань спадкування, оформлення та реєстрації заповітів, організації

відеоконференцій і співпраці у сфері судочинства в цивільних та комерційних спорах;

– актуальні стандартизовані форми для судових і позасудових документів [239].

Отже, Європейський портал електронного правосуддя (European e-Justice Portal) надає громадянам країн ЄС практичну інформацію про судову систему, суміжні галузі та процедури. Всю інформацію на порталі перекладено на 23 офіційні мови Європейського Союзу. Європейський портал електронного правосуддя задуманий як майбутній універсальний електронний портал у сфері правосуддя. Першим кроком він прагне полегшити життя людей, надаючи інформацію про системи правосуддя та покращення доступу до правосуддя по всьому ЄС [18].

Цілком очевидно, що одним зі шляхів покращення ситуації в Україні щодо тривалості розгляду судових справ, безперечно, є цифровізація. Вона сприяє прискоренню судових процедур, зменшенню навантаження на суди, підвищенню ефективності документообігу та забезпеченню прозорості судочинства. Водночас, впровадження електронного судочинства потребує вирішення значної кількості організаційних, технічних та юридичних завдань, серед яких особливо важливими є створення надійної інфраструктури для електронної взаємодії, розробка механізмів захисту даних, адаптація законодавства до цифрових процесів та забезпечення належного рівня цифрової грамотності серед правників і громадян.

Отже, актуальним є проведення наукового дослідження іноземного досвіду, передусім найбільш розвинених країн, у цій сфері, з метою визначення найкращих практик та їхньої адаптації до українських реалій. Це дозволить сформулювати ефективну стратегію цифрової трансформації судочинства в Україні, що сприятиме не лише прискоренню розгляду справ, а й підвищенню рівня доступності правосуддя та зміцненню довіри громадян до судової системи.

У 1974 році в США був затверджений Акт про пришвидшений розгляд

справ судом [236]. Вже наступного року Центральний офіс федеральних суддів запровадив програму «COURTRAN» для надання інформаційної підтримки в управлінні судовими установами. На початку 1980-х ця програма була замінена на Об'єднану систему автоматизованого судового адміністрування [216]. Впровадження цієї системи показало позитивні результати. Її розробники, аналізуючи зворотний зв'язок від користувачів, постійно оновлювали систему, виправляючи помилки та удосконалюючи програмне забезпечення.

У 1990 році Конгрес США ухвалив закон про заснування Фонду автоматизації судової системи. Фінансові ресурси, що надходять до цього фонду, спрямовуються на підтримку автоматизованої системи ведення судової документації. Така модель фінансування дозволила ефективно планувати проєкти з автоматизації, що суттєво прискорило розвиток автоматизованих процесів і забезпечило судову систему можливістю впроваджувати удосконалені механізми автоматизації для виконання своїх функцій [193].

У кінці 1980-х років судові інстанції на федеральному рівні у США розпочали впровадження електронної системи Public Access to Court Electronic Records (PACER), що забезпечувала можливість перегляду судових матеріалів через інтернет, завантаження та друк документів, а також одночасний доступ кількох учасників процесу до матеріалів справи. Наразі ця платформа дозволяє зареєстрованим користувачам здійснювати пошук судових справ у федеральних інстанціях, отримувати дані про судові документи, ознайомлюватися з переліком поданих заяв, аналізувати хід розгляду справ і переглядати хронологію прийнятих рішень, а також перевіряти графік запланованих засідань [50]. Для отримання доступу до судових матеріалів або їх зразків потрібно створити обліковий запис у системі, ввести номер справи, ім'я судді, позивача чи відповідача, або використовувати інші параметри для пошуку. Платформа дозволяє здійснювати пошук за категорією справи, датою подачі заяви, іменем сторони, прізвищем судді, представника сторін та іншими критеріями. Щодня федеральні судові установи оновлюють дані в системі

PACER щодо своїх справ. Використання цієї платформи є платним: станом на початок 2023 року вартість перегляду, копіювання або друку однієї сторінки документа становить 10 центів [217]. Суспільство висловлювало критику на адресу системи через її застарілість, складність у використанні та платний доступ до інформації, яка мала б бути відкритою. Конгрес Сполучених Штатів Америки в 2020 р. прийняв Закон № 863 Про відкриті суди, який передбачає запровадження безкоштовного доступу до PACER до 2025 року [182].

У 2001 році було впроваджено систему «Менеджмент справ / Цифрові файли справ» (Case Management / Electronic Case Files (CM/ECF), яка виступає інтегрованою платформою для адміністрування справ у Федеральній судовій системі для банкрутних, районних та апеляційних судів. Судді, працівники суду та адвокати отримали можливість доступу до цифрових записів, інформації про стан справ та матеріалів справи для аналізу [171]. На відміну від PACER, де користувачі можуть створювати облікові записи самостійно, у CM/ECF облікові дані (логін та пароль) видаються винятково федеральним судом. Логін користувача (user ID) використовується як електронний підпис на документах, тому його застосування суворо регламентовано. Основними користувачами системи є юристи, які пройшли відповідне навчання, а також керуючі у справах про банкрутство. Подання документів до суду в електронному форматі здійснюється безкоштовно, без необхідності сплати державного мита. Усі документи мають бути відправлені у форматі PDF: електронні файли конвертуються у PDF, а паперові документи скануються для створення PDF-зображень [137]. Адвокати, зареєстровані в системі, можуть подавати документи справи, такі як заяви, пропозиції та клопотання цілодобово. Вони також отримують копії усіх поданих електронних документів через посилання, яке надсилається на їхню електронну пошту. Повідомлення про активність у справі іншої сторони (Notices of Docket Activity (NDA) генерується автоматично і надсилається електронною поштою всім зареєстрованим учасникам у справі негайно та/або персоналу суду. NDA генерується у разі подання документа стороною або адвокатом, або при

винесенні рішення судом чи здійсненні інших офіційних дій у справі. Реєстрація в системі CM/ECF означає автоматичну згоду на отримання сповіщень через NDA, а отримання такого сповіщення вважається офіційним врученням документа. Сповіщення про електронне подання містить гіперпосилання на відповідний документ [18]. При отриманні NDA сторони можуть відкрити документ для безкоштовного перегляду. Оскільки надається лише одна безкоштовна можливість перегляду, документ слід зберегти під час першого відкриття. Якщо документ не був збережений, подальший доступ до нього можливий за плату через систему PACER [243].

У 2002 році в США був прийнятий нормативний акт «E-government act», що регламентував застосування інформаційних технологій у сфері правосуддя. Згідно з цим актом кожен суд зобов'язаний мати власний інтернет-ресурс, де повинна бути оприлюднена адреса установи, контактні дані, правила доступу до інформації щодо розглянутих справ і матеріалів, а також інші відомості, які суд вважає доречними для публікації на веб-сторінці. Законодавчий документ передбачає використання уніфікованого стандарту для подачі цифрових документів. Також встановлено обмеження на розмір судових зборів, що мають стягуватися лише в необхідному обсязі [168].

Щодо правового врегулювання можливості подачі документів в електронній формі, Правило 5 (e) Федеральних правил цивільного судочинства, Правило 5005 (a) Федеральних правил банкрутства, Правило 25 (a) Федеральних правил апеляційного процесу та Правило 49 (d) Федеральних правил кримінального процесу надають місцевим судам право «дозволяти або вимагати від учасників процесу подачу документів в електронній формі». Правила 5 (b) та 77 Федеральних правил цивільного процесу, Правила 25 та 26 Федеральних правил процедури апеляції, Правила 45 та 49 Федеральних правил кримінального процесу та Правила 7005, 9014 та 9022 Федеральних правил процедури банкрутства також дозволяють надавати документи електронними засобами за згодою сторін [18; 73].

У 2008 році був створений комплекс обладнання та програмного

забезпечення під назвою SRS Anonymity System, що має за мету приховування особистості свідка під час дачі показань у судовому процесі шляхом модифікації його голосу без втрати чіткості мовлення. Під час судового слухання особа, що перебуває під захистом, розташовується в «конфіденційній кімнаті» всередині судової установи або поза її межами [190]. Туди передається відео- та аудіосигнал із залу суду, а змінений голос захищеної особи транслюється назад до зали судового засідання. За потреби, зображення цієї особи може бути показане судді на персональному екрані, що дозволяє здійснити її ідентифікацію. Станом на сьогодні SRS Anonymity System також застосовується в Казахстані та Азербайджані [43].

У Канаді цифрова форма судових процедур активно використовується у всіх рівнях судової системи і включає: подачу документів через інтернет, електронний доступ до судових записів та застосування новітніх інформаційних технологій у судових засіданнях [50]. Правила проведення електронних слухань встановлені Національною типовою інструкцією для застосування технологій у цивільних справах (National Model Practice Direction for the Use of Technology in Civil Litigation), яка була затверджена у 2008 році і визначає електронні судові засідання як процеси, де докази подаються та зберігаються в цифровій формі [184]. Ця Інструкція містить рекомендації для суддів і юристів щодо обміну матеріалами у цифровому форматі та організації безпаперових слухань. Юристам радять використовувати формати, що знижують витрати на судові процеси та покращують доступ до правосуддя. Інструкція супроводжується Загальним протоколом, який може слугувати орієнтиром для досягнення угод між сторонами щодо спрощеного та ефективного обміну доказами. Використання цього Протоколу допомагає уникнути зайвих витрат і технічних проблем, усуваючи необхідність придбання однакового програмного забезпечення всіма сторонами. За клопотанням однієї зі сторін суд може ухвалити рішення про проведення електронного судочинства. Якщо таке клопотання буде задоволене, сторони мають повідомити суд про свої пропозиції щодо організації засідання і

застосування відповідних технологій не пізніше ніж за 60 днів до початку слухання [74].

У Великобританії уже було декілька спроб і напрямів цифровізації системи судочинства. Так, перший проєкт «Libra» не отримав поширення через те, що розробники не перебудували робочі процедури суду, а просто автоматизували їх [18].

Проте досить вдалою є система онлайн-стягнення грошових вимог Money Claim Online, яка функціонує в Англії та Уельсі з 2002 року та є доступною для громадян і адвокатів. Money Claim Online була запроваджена саме для вирішення проблеми забезпечення доступності до правосуддя. Систему електронного подання документів Money Claim Online можна використовувати лише для позовів про стягнення грошових коштів, якщо сума претензій не перевищує 100 тис. фунтів стерлінгів і якщо сума зафіксована (тобто її розмір не потрібно доводити) [206]. Спосіб ідентифікації заявника – обліковий запис користувача урядового міжмережевого інтерфейсу. Розглядає всі позови (з будь-якого куточку Англії та Уельсу) Окружний суд Нортгемптона. Якщо потрібні слухання, позови автоматично переходять до місцевого суду для дебатів позивача або відповідача. З часу запровадження система постійно вдосконалюється, наприклад, надано можливість сторонам спору відстежувати всі матеріали справи через мережу «Інтернет» [210]. Одночасно вносяться відповідні зміни в Правила цивільного судочинства (Civil Procedure Rules) [161].

Починаючи з 2009 року, в Адміралтейському суді, Суді торгового флоту, а також Лондонському арбітражному суді при Королівському трибуналі впроваджено систему електронного обміну документами (Electronic Working Pilot Scheme), використання якої регламентується Цивільно-процесуальними нормами (Civil Procedure Rules) [161]. Подальша передача матеріалів також здійснюється у цифровому форматі. Окрім офіційного інтернет-ресурсу судової установи, передбачена можливість користування електронною поштою для відправки процесуальних документів. Водночас

подача позовних заяв у цифровому вигляді не є обов'язковою вимогою [221].

У середині 2013 року британська влада оголосила про започаткування програми оновлення кримінального правосуддя під назвою «Swift and Sure Justice» («Швидке та невідворотне правосуддя»), основна мета якої – максимально автоматизувати судовий процес через дистанційні слухання у форматі відеоконференцій. Перше «віртуальне» слухання відбулося у магістратському суді Бірмінгема і було визнане успішним [14]. Ця реформа дозволяє потерпілим і свідкам брати участь у слуханнях, включаючи перехресний допит, через відеозв'язок. Станом на сьогодні ідея проведення судових засідань у кримінальному судочинстві за допомогою відеозв'язку у Великобританії активно розвивається [244].

У 2014 році Державною Радою з питань цивільного правосуддя (Civil Justice Council) було представлено ініціативу щодо запровадження інтегрованої системи онлайн-судів. Платформа для врегулювання спорів онлайн (Online Dispute Resolution, ODR) орієнтована на розгляд типових цивільних претензій сумою до 25 000 фунтів стерлінгів. За допомогою цієї платформи користувачі можуть отримати цифрову консультацію щодо класифікації їхньої справи, після чого система автоматично перенаправляє справу до судді, який вирішує конфлікти в онлайн-режимі. Такий підхід дає змогу громадянам зекономити кошти та самостійно врегулювати свої питання без участі адвокатів. Процедура онлайн-суду передбачає, що розгляд справ здійснюється суддями-людьми, але без фізичної присутності у залах судових засідань. Натомість усі докази та юридичні аргументи подаються через онлайн-платформу. Відповідно, судові рішення також оголошуються не під час відкритих слухань, а через ту ж онлайн-систему [237]. Крім того, на кожній з трьох стадій розгляду спору в онлайн-форматі, сторони можуть у будь-який момент скористатися посередницькими процедурами, про можливість яких система регулярно інформує [214].

У вересні 2016 року Службою судів і трибуналів, яка є виконавчим органом Міністерства юстиції Великобританії, що відповідає за управління

судами і трибуналами, опубліковано оголошення про початок реалізації амбіційної Програми реформування модернізації судової системи. Ця Програма складається з понад 50 проєктів [241]. Метою реформи, передусім, є полегшення доступу до правосуддя, адже складна система захисту прав не повинна заважати пошуку справедливості; створення ефективної системи правосуддя [226]. Станом на сьогодні більшість з проєктів знаходяться на стадії експериментів. Служба судів і трибуналів на своєму веб-сайті регулярно повідомляє про стан їх впровадження і ситуацію щодо реалізації Програми реформування модернізації судової системи [187].

Наприклад, новий онлайн-сервіс «Civil Money Claims online» за позовами до 10 000 фунтів стерлінгів. Це цифрова послуга, що є простою та доступною. Алгоритм реалізації цього проєкта передбачає, що онлайн-суд буде спиратися на «недовикористані» прецеденти, виділяючи дрібні позови в єдиному окружному суді. Це, до прикладу, забезпечує більш чітке вирішення сімейних спорів [206].

У сфері цивільного та сімейного судочинства впроваджено механізм надсилання документів до судових органів за допомогою електронної пошти [174].

Досліджуючи європейські практики застосування цифрових технологій у судовій системі, варто звернути увагу на досвід Польщі, що може стати корисним для України в умовах воєнного стану та подальшої відбудови після конфлікту. У Польщі функціонує єдиний онлайн-суд, розташований у місті Люблін [49], юрисдикція якого охоплює всю країну незалежно від місця проживання чи реєстрації учасників процесу. Розгляд цивільних справ здійснюється в електронному режимі через мережу «Інтернет». Процедура електронного розгляду регламентується Розділом VIII «Електронне наказне провадження» Цивільного процесуального кодексу Польщі. У цьому законодавчому акті визначено, що справа розглядається у цифровому форматі лише за умови, що позивач обирає подати позов онлайн. Відповідно до § 2 статті 505-30 зазначеного Кодексу всі дії судових органів, секретаріату та

учасників процесу фіксуються винятково в інформаційно-комунікаційній системі, а результати таких дій підтверджуються електронним підписом [189]. Згідно з правилами цього суду весь документообіг здійснюється онлайн, передбачено також створення електронних витягів з документів та їх передача учасникам процесу. Для цього використовується спеціальна електронна адреса суду, а сторони отримують смс-повідомлення щодо статусу документів та перебігу справи [46]. Подання позову розпочинається онлайн через веб-портал із автоматичною сплатою судового збору. Вартість судового мита в електронному процесі нижча порівняно з традиційним розглядом справ. На порталі надаються інструкції щодо оформлення позову, можливості оплати та інші корисні поради. Позивач має чітко викласти свої вимоги та додати список доказів. Після отримання позову референт суду перевіряє обґрунтованість заявлених вимог. Якщо підстави є достатніми, система автоматично створює проєкт платіжного наказу, який підписується електронним цифровим підписом референта. Копія рішення надсилається позивачу на електронну пошту, а відповідачу – електронною поштою та традиційною поштою у паперовій формі. Якщо референт вважає, що підстав для відкриття провадження недостатньо, наказ не видається і справа передається для подальшого розгляду до звичайного суду. Аналогічно, наказ скасовується, а справа передається до традиційного суду у разі подання відповідачем належної заяви-заперечення [172].

Серед країн, що мають континентальну (неанглосаксонську) правову систему, найкращим прикладом електронного судочинства є практика Німеччини. У цій країні подання, обробка документів та навіть оголошення судових рішень здійснюються в електронній формі. Окрім того, через платний особистий кабінет користувачі можуть у письмовій формі вступати у дискусії з опонентами та оспорювати подані ними документи [50].

У Німеччині з 2001 року впроваджено можливість подання документів у цивільних справах в електронній формі на електронну поштову скриньку суду Document Beam (www.gerichtsbriefkasten.de). Паралельно було включено

до Цивільного процесуального кодексу Німеччини норми, що регулюють електронний цивільний процес, які вступили в силу в 2001–2002 рр., а саме:

- § 128a. Судове засідання з передачею зображення і звуку;
- пункт 6 § 130. Зміст процесуальних документів;
- § 130a. Електронний документ;
- частина III § 174. Вручення документів;
- § 292a. Кваліфікований електронно-цифровий підпис;
- частина III § 299. Ознайомлення зі справою, копії;
- § 299a Архів даних;
- пункт 2 частини I § 371. Доказ за допомогою огляду.

З 2001 року з'явилась можливість подавати письмові документи в електронному вигляді до Федерального суду в певних справах. Відповідно до § 130a Цивільного процесуального кодексу Німеччини, з 2001 р. різні процесуальні документи, в тому числі заяви, пояснення третіх осіб тощо, можуть бути подані до суду у вигляді електронного документа. Електронний документ супроводжується кваліфікованим електронним підписом відповідної особи.

З 2005 р. в Німеччині діє Закон «Про використання електронних форм комунікації в судочинстві» (Justiz Modernisierung Gesetz), який забезпечив необхідне правове регулювання у сфері електронного правового документообігу для подання електронних документів до суду, їх опрацювання всередині суду (включаючи можливість ведення справи в електронній формі), а також для винесення рішення в електронній формі та його подальшої доставки. Особливістю системи електронного подання документів в Німеччині є вимога про використання електронного підпису на таких документах [18].

З 2018 р. суди Німеччини вже на всій території та за всіма юрисдикціями застосовують електронний документообіг. Так, з 1 січня 2018 р. вступили в силу правові норми про електронні відносини з громадськістю

прокуратури та судів, що регулюються наступними нормативно-правовими актами:

- Закон про сприяння електронним правовідносинам з судами (про електронний документообіг) (Gesetz zur Förderung des elektronischen Rechtsverkehrs mit den Gerichten) від 10.10.2013 р. (Федеральний закон № 3786);
- Регулювання технічних умов електронного документообігу та спеціальної електронної поштової скриньки (ERVV) від 24.11.2017 р.;
- Закон про запровадження електронного файлу в судовій системі та сприяння електронному правосуддю від 05.07.2017 р. (Бюлетень федеральних законів I, стор. 2208 сл.) [17].

З 1 січня 2018 р., відповідно до Закону від 10.10.2013 р., електронний доступ до всіх цивільних, трудових, соціальних, адміністративних і податкових судів є рівномірно відкритим федеральними землями та федеральним урядом. Закон передбачає такі шляхи передачі:

- для юристів – спеціальна електронна поштова скринька адвоката (beA);
- для державних органів – спеціальна поштова скринька електронної пошти (beVPO);
- для всіх – відправлення через обліковий запис De-Mail (на адресу Федерального Верховного Суду) з підтвердженням безпечної реєстрації або кваліфікованого електронного підпису;
- відправлення електронною судовою та адміністративною поштовою скринькою (EGVP) з кваліфікованим електронним підписом. Електронна судова та адміністративна поштова скринька EGVP забезпечує комунікацію особи з судами та владою [181].

Основні вимоги до якості та форми поданих документів встановлені в § 130a Цивільного процесуального кодексу та § 32a Кримінально-процесуального кодексу Німеччини. Інші закони також містять посилання на

можливість відправлення електронних документів в суд, зокрема: § 9 Закону про судочинство у сільськогосподарських справах; § 125а (2) Патентного закону; стаття 21 (1) Закону про корисні моделі; § 95а (2) Закону про торговельні марки; § 25 (2) Закону про проєктування; § 73 (2) та § 76 (5) Закону про обмеження конкуренції; § 85 (2) та § 88 (5) Закону про енергетику; § 110с Закону про адміністративні правопорушення; стаття 112с (1) Закону про федеральних адвокатів [158].

Технічні умови для електронного документообігу регулюються Указом про технічну структуру електронних юридичних відносин і про спеціальну електронну поштову скриньку (ERVV). Допускається використання лише файлів у форматі PDF [158].

У Франції в 2003 році було впроваджено закриту систему обміну електронною кореспонденцією між адвокатами і технічним персоналом суду e-Graffe за рахунок співпраці між Міністерством юстиції та Адвокатською асоціацією Парижа. Ця система дозволила адвокатам отримувати електронні судові повідомлення і швидкий доступ до судових рішень. Система носила характер експериментальної, її поширення не було значним, окрім того, паралельно тривало використання паперових документів [18].

Потім Цивільний процесуальний кодекс було доповнено положеннями, що дозволяють визнавати електронні реєстри як офіційні версії документів. Крім того, цими змінами до Кодексу було встановлено гарантії цілісності та конфіденційності інформації, що зберігається в системі; це дозволило передавати документи електронним способом із застереженням, що сторона має дати згоду на отримання таким способом; а також було включено норми щодо забезпечення відповідної ідентифікації сторін, які використовують електронну систему [18].

З 2005 року у Франції починає працювати система e-Barreau, яка станом на сьогодні вважається досить успішною. Інтерфейс користувача включає безпечну електронну пошту і цифровий сертифікат, завантажений на USB-ключ. З того часу система e-Barreau постійно вдосконалювалася, а також було

внесено чимало відповідних змін до законодавства, які дозволили здійснювати листування за допомогою електронних повідомлень і поширення документів між судами й сторонами у справі. Відповідно до прийнятих законодавчих змін використання електронного зв'язку з 1 вересня 2011 р. є обов'язковим для розглянутих апеляційними судами цивільних справ, коли йдеться про повідомлення про апеляцію і про захист відповідача, а з 1 січня 2013 р. – про всі інші дії в справах з обов'язковим представництвом. З 1 вересня 2011 р. і з 1 січня 2013 р. відповідно адвокати та управління державних обвинувачів зобов'язані використовувати процедуру електронного провадження [18].

З 15 вересня 2014 р. сертифікати e-Barreau відповідають стандарту RGS та оснащені кваліфікованим підписом, який вважається надійним відповідно до вимог статті 1316-4 Цивільного кодексу Франції. Для отримання сертифіката необхідно зареєструватися на e-Bar (на сторінці <https://ebarreau.certeurope.fr>, обов'язково надати дійсний ідентифікаційний номер (лише Національна ідентифікаційна картка, паспорт чи картка проживання). За доступ до ключа сплачується 162 євро за 36 місяців [166].

Відповідно до Декрету Уряду Франції від 3 травня 2019 р. № 2019–402 «Про різні заходи, пов'язані з електронним зв'язком у цивільних справах та повідомлення документів за кордоном» затверджено низку заходів стосовно електронного зв'язку у цивільних справах і повідомлення про документи за кордоном. Декрет містить положення, спрямовані на спрощення і модернізацію цивільного процесу. Декретом внесено зміни до норм, що стосуються винесення судового рішення в електронній формі. Декрет установив правила електронної комунікації з особами, зазначеними у статті 692-1 Цивільного процесуального кодексу Франції. Ті, хто дали згоду, мають можливість через «Судовий портал» Міністерства юстиції отримувати сповіщення про судові розгляди, виклики та квитанції у своїх справах. У ньому також фіксується дата повідомлення судового чи позасудового документа одержувачу, якщо він проживає за кордоном [24].

На сайті Верховного Суду Франції окремо підкреслюється високий

рівень дематеріалізації процедур у судах Франції та важливість розвитку відкритих даних судової системи. Саме це, на думку голови Верховного Суду Франції Б. Лувеля, дозволить адвокатам і суддям бачити тенденції в прецедентному праві, що сприятиме послідовності рішень і юридичних міркувань. Завдяки такій прозорості громадяни будуть краще інформовані та більш впевнені в судовому органі, чий рішення будуть більш передбачуваними [199].

Вперше в Іспанії застосування технологічних засобів для підтримки роботи та виконання завдань судових органів і трибуналів було закладено в Органічним законі 16/1994 від 8 листопада. Пленарне засідання Конгресу депутатів 22 квітня 2002 року прийняло Положення про Білль про права громадян до правосуддя, в розділі 21 якого встановлено, що правосуддя має бути технологічно розвиненим, визнається право «...спілкуватися з Адміністрацією юстиції через електронну пошту, відеоконференцію та інші телематичні засоби відповідно до положень процесуальних законів». Закон 15/2003 від 26 травня проголосив План судової прозорості, в якому повне використання інформаційно-комунікаційних технологій в управлінні правосуддям визначалось як важливий інструмент досягнення мети прозорості [18].

5 липня 2011 року було прийнято Закон 18/2011, який регулює конкретні питання використання інформаційно-комунікаційних технологій при здійсненні правосуддя. Зокрема, Закон визначає зміст поняття електронного підпису та встановлює вимоги до нього, електронного файлу, електронного документу, електронного судового штабу, поняття копій електронних документів, правила передачі електронних копій. Титул 2 Закону передбачає, що громадяни мають право спілкуватися з Адміністрацією юстиції, використовуючи електронні засоби. Крім того, громадяни мають такі права:

- обирати серед доступних засобів канали, через які можна зв'язатися з Адміністрацією юстиції;

- рівність в електронному доступі до послуг адміністрації юстиції;
- знати стан процедури, в яких вони є учасниками;
- отримувати електронні копії електронних документів, що входять до складу процедур, в яких вони мають статус сторони або мають законні інтереси;
- зберігати в електронному вигляді електронні документи з боку Адміністрації юстиції, які є частиною файлу відповідно до правил, що діють у сфері судових архівів;
- використовувати системи ідентифікації та електронного підпису національного документа ідентичності або будь-якого іншого, визнаного для будь-якої електронної процедури в строки, встановлені процесуальними законами;
- гарантовану безпеку та конфіденційність даних, що входять до складу файлів, систем і додатків Адміністрації;
- гарантовану якість державних послуг, що надаються електронними засобами тощо.

Згідно зі статтею 5 Закону, Адміністрації, що мають компетенцію у справах правосуддя, мають забезпечити можливість використовувати різні канали або засоби для надання електронних послуг, які забезпечать доступ до них для всіх громадян, незалежно від їхніх особистих обставин, засобів чи знання, у формі, яку вони вважають доречною.

Стаття 6 Закону передбачає права й обов'язки професіоналів у сфері права:

- доступ до електронних засобів та отримання інформації про статус обробки процедур, в яких вони є процесуальними представниками;
- отримання електронних копій електронних документів, що входять до складу процедур, в яких вони є процесуальними представниками або засвідчують законний інтерес;
- збереження в електронному вигляді з боку Адміністрації юстиції

електронних документів;

- використання системи електронного підпису Національного ідентифікаційного документа або будь-який інший визнаний, за умови, що така система його ідентифікує. При цьому має бути забезпечений доступ електронним шляхом до реєстру професіоналів. Професійні асоціації гарантують, що вони включають їх професійні дані, такі як колегіальний номер, професійна адреса, номер телефону та факсу, адреса електронної пошти;

- гарантування безпеки та конфіденційності даних, що містяться у файлах, системах і додатках Адміністрації юстиції [34].

Генеральна Рада Суддів несе відповідальність за надання технологічних засобів, необхідних для задоволення потреб судів і суддів при здійсненні ними юрисдикційної роботи. Впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у судочинство Іспанії здійснює Комісія з інформаційних технологій. Її повноваження викладено в Положенні 1/2005 щодо окремих аспектів судової діяльності, затверджене рішенням Пленуму Генеральної Ради Суддів від 15 вересня 2005 року. Сайт Генеральної Ради Суддів Іспанії містить розділ «e-Justice», інформацію про судову статистику, реєстр рішень суду та інших документів суду, інформацію про сповіщення SMS, інформацію про судові збори тощо [170].

Закон Іспанії 42/2015 від 5 жовтня 2015 року, який реформує Закон 1/2000 від 7 січня 2000 року про цивільний процес, вніс численні зміни у процесуальне законодавство, закріпивши різні правила щодо електронного судочинства. Зокрема, Згідно зі статтею 273 цього Закону, всі професіонали судочинства зобов'язані використовувати телематичні або електронні системи Управління юстиції для подання документів, забезпечуючи автентичність та достовірність доказів, а також фіксацію дати їх подання. Особи, які не представлені прокурором, можуть самостійно вирішувати, чи користуватися електронними засобами. Обраний варіант можна буде змінити в будь-який час.

У будь-якому разі участь у здійсненні правосуддя за допомогою цифрових технологій є обов'язковою для наступних категорій:

- а) юридичних осіб;
- б) осіб без правосуб'єктності;
- в) тих, хто здійснює професійну діяльність (адвокатів, наприклад);
- г) нотаріусів та реєстраторів;
- д) представників сторін, що зобов'язані контактувати з органами юстиції через електронні сервіси;
- є) державних службовців, які діють у межах своїх посадових обов'язків [35].

В Італійській Республіці у 2005 році в окремих юрисдикціях було започатковано пілотний проєкт для перевірки функціонування Processo Civile Telematico (цифрової платформи цивільного судочинства – РСТ). Постанова Міністерства юстиції Італії від 17 липня 2008 р. визначала технічні та експлуатаційні правила використання ІТ-інструментів у цивільному процесі. Телематичне управління цивільним процесом передбачає наявність ІТ-інструментів: електронного підпису, сертифікованої поштової скриньки. Згідно зі статтею 2702 Цивільного кодексу Італії електронний документ, завірений цифровим підписом, має таку саму правову силу, як і документ, підписаний власноруч [169].

Система РСТ дає змогу зареєстрованим користувачам взаємодіяти поза судом (наприклад адвокатам, судовим засідателям, органам влади, громадянам і компаніям), а також зареєстрованим користувачам у суді (суддям і клеркам) через інфраструктуру з високим рівнем безпеки, яка забезпечує надійність передач, перевірку справжності, цілісності, неможливість відмови від авторства і конфіденційність. Завдяки системі РСТ стають доступними такі можливості: цифрове оформлення процесуальних документів; дистанційні консультації щодо роботи з платформою та подання електронних матеріалів; надсилання електронних запитів і отримання цифрових копій документів; використання спеціальної електронної поштової скриньки для отримання

інформації від судової канцелярії. Сертифікована система електронної пошти дає користувачам можливість надсилати та отримувати електронні документи [198].

Спочатку використання РСТ не було обов'язковим. РСТ використовувався як доповнення до традиційного (паперового) судочинства. Міністерство юстиції Італії передбачило, що перехід до РСТ має відбуватися поетапно. Спочатку, з 2005 по 2009 роки, система працювала тільки щодо грошових позовів і була реалізована в 5 із 165 судів, з часом користування системою збільшувалося. Законодавство, ухвалене у 2011 році, передбачало цифровізацію документів у справах, розпочатих до впровадження системи, а також зобов'язувало здійснювати всі повідомлення у межах справи в електронному форматі. З 2011 року запроваджено систему сертифікованої електронної пошти. З 2014 року – електронне подання заяв через РСТ стало юридично обов'язковим для забезпечувальних заходів суду і дебатів у нових справах (у всіх судах), а з 4-го кварталу 2014 року – електронне подання заяв стало юридично обов'язковим для всіх дебатів (у всіх судах). З 2015 року електронне подання заяв є юридично обов'язковим у всіх апеляційних судах. Захист у системі електронного подання заяв забезпечується шляхом використання смарт-картки, яка містить електронний підпис. Цей підпис надає можливість авторизованого доступу до «точки входу», що налаштована та адмініструється постачальником послуг. Наразі електронний цивільний процес активно діє на всій території Італії [165]. На порталі Processo Civile Telematico (електронної системи цивільного судочинства): <https://www.processociviletelematico.it/>, можна знайти відповідну інформацію щодо її впровадження, практику судів щодо застосування електронних документів та інше [223].

Прийнятною є позиція Н. Ю. Голубевої, згідно з якою позитивним досвідом Італії можна вважати те, що система РСТ поступово впроваджувалася в судову діяльність і спочатку охоплювала лише невелику кількість інстанцій і справ. Використання системи стало обов'язковим після її

вдосконалення, коли Міністерство юстиції Італійської Республіки переконалося в її високій стабільності та функціональності [18].

У Чехії портал правосуддя містить численну інформацію про суди, правила їх роботи, посилання на сторінки конкретних судів. Сервіс електронного суду Чехії носить назву «електронна реєстраційна кімната» [78].

За допомогою цього сервісу суд приймає цифрові документи відповідно до:

- Закону № 499/2004 Sb про архівно-справну службу та про внесення змін до деяких законів [38];
- Закону № 300/2008 Sb про електронні транзакції та авторизовану конвертацію документів [37];
- Закону № 227/2000 Sb про електронний підпис та про внесення змін до деяких інших законів (Закон про електронний підпис) [36];
- Постанови Уряду № 259/2012 Sb про порядок здійснення файлової служби [86];
- Постанови Уряду № 212/2012 Sb про структуру даних, на підставі яких можна однозначно ідентифікувати підписувача, та процедури перевірки дійсності гарантованого електронного підпису, електронної позначки, кваліфікованого сертифіката, кваліфікованого системного сертифіката та кваліфікованої позначки часу (Указ Про перевірку дійсності гарантованого електронного підпису) [85].

Електронні файли можна подавати до суду:

- 1) електронною поштою;
- 2) через поштові ящики даних;
- 3) за допомогою веб-додатку ePodatelna;
- 4) за допомогою віддаленого доступу, безпосередньо шляхом заповнення в електронному вигляді з використанням інтернет-додатків.

Веб-портал ePodatelna в Чехії почав працювати з 1 жовтня 2007 р. і призначений для надсилання подань до суду в електронній формі. Доступ до

цієї програми мають винятково користувачі, які володіють визнаним електронним підписом, створеним на основі кваліфікованого сертифіката, виданого офіційно акредитованим постачальником сертифікаційних послуг. У судовому порядку можуть подаватися в електронному форматі не лише позовні заяви та апеляції, але й доказові матеріали: договори, рахунки-фактури, сертифікати, статичні зображення, динамічні зображення і звукові документи. Для забезпечення безпеки та цілісності вмісту документа рекомендовано надсилати всі матеріали в електронному вигляді у форматі PDF або PDF/A. Документи, що направляються до суду в електронній формі, мають відповідати процесуальним нормам, зокрема вимогам: розділу 42 (1) Цивільного процесуального кодексу, розділу 59 (1) Кримінального процесуального кодексу, розділу 37 (4) Кодексу про адміністративні правопорушення, розділу 37 (2) Кодексу про адміністративну юстицію, та мають бути підписані визнаним електронним підписом на підставі кваліфікованого сертифікату [212].

У 2000 році Федеральний суд Австралії започаткував використання електронних засобів для подання юридичних матеріалів. Інноваційна система електронної подачі (e-Filing) дозволяла позивачам подавати заяви та супровідні папери через інтернет-портал, а також здійснювати оплату за допомогою банківських карток. Згодом до системи додали функцію сповіщення зареєстрованих учасників справи про отримання, прийняття або відхилення їхніх документів [203]. У 2002 році впровадили платформу E-court – віртуальний зал судових засідань, що полегшував керування справами до та під час судових слухань. Ця система дозволяла суддям видавати вказівки та ухвали дистанційно через інтернет. Електронний суд Австралії характеризується високим рівнем захисту даних, забезпечуючи доступ до справ лише безпосереднім учасникам процесу. Використовуючи електронні ідентифікатори, сторони отримують безперешкодний доступ до матеріалів справи цілодобово. Через E-court учасники можуть отримувати подані документи, надавати письмові показання під присягою та здійснювати

розпорядження. Платформа також містить навчальну онлайн-програму з інструкціями щодо використання системи [178]. У 2010 році Федеральний суд Австралії ввів новий онлайн-сервіс для подання заяв – eLodgement, який замінив попередню систему e-Filing. Ця система дозволяє подавати позови в будь-якій юрисдикції, додаючи необхідні документи. Також можна подавати матеріали щодо наявних справ, використовуючи номер справи. Користувачі мають змогу відстежувати статус документів, переглядати їх, отримувати копії електронною поштою або друкувати їх. На веб-порталі трибуналу також функціонують підсистеми для проведення судових засідань у форматі відеоконференцій та пошуку нормативно-правових актів [167].

У 2017 році в Гуанчжоу (КНР) розпочав діяльність перший у світі інтернет-суд. Станом на 2023 рік у Китаї функціонували три подібні судові установи. Згідно з положенням, опублікованим Верховним народним судом КНР 6 вересня 2018 року, інтернет-суди першої інстанції розглядають позови, пов'язані з електронною торгівлею, онлайн-сервісами (музика, стрімінг), інтернет-кредитами, авторським правом на цифрові твори, доменними іменами та кіберзлочинністю [224]. Процес у таких судах здійснюється винятково онлайн, включаючи подачу доказів, обслуговування юридичних документів та проведення судових засідань через відеозв'язок. Інтернет-суди мають спеціалізовані платформи для розгляду справ, де учасники повинні проходити аутентифікацію через перевірку сертифікатів, біометричні дані або національні системи ідентифікації для отримання особистого облікового запису. Усі матеріали подаються винятково в електронній формі. Документи, затверджені онлайн-судом, вважаються офіційними доказами. Якщо інша сторона заперечує достовірність поданих матеріалів, суд може вимагати оригінали. Докази мають бути надані операторами електронної комерції, інтернет-провайдерами або державними органами. Інтернет-суди залишають за собою право перевести розгляд справи у звичайний формат [4].

Через онлайн-платформи китайських судів здійснюються такі процеси: ведення справ і їх систематизація, вручення юридичних документів, медіація,

комунікація між сторонами та судом, обмін доказами, досудові підготовчі процедури, судові засідання, винесення рішень та ухвал [224]. У лютому 2020 року у зв'язку з пандемією COVID-19 Верховний народний суд КНР оприлюднив Повідомлення «Про посилення та стандартизацію онлайн-судочинства в умовах профілактики і контролю поширення епідемії COVID-19», визнавши його найкращою формою для розгляду справ в умовах епідеміологічної загрози [101].

Станом на сьогодні лідером у впровадженні інформаційно-комунікаційних технологій в судочинство вважається Республіка Сінгапур. Так, у дослідженні ООН з питань державного управління у 2014 році Сінгапур було визнано зразковою країною щодо реалізації електронного управління. Ще в 1997 році в судовій системі Сінгапуру почала застосовуватися як експериментальна електронна система подання документів Electronic Filing Service (EFS). З 2000 року EFS стала обов'язковою для використання при поданні документів до суду з усіх категорій цивільних справ. EFS створена як інструмент для адміністрування документації та вдосконалення процесів обігу документів у судовій установі. Цифровий файл, що подається до суду, проходить автоматичну перевірку на відповідність нормам процесуального законодавства і передається до відповідного реєстру для подальшого розгляду. При цьому EFS автоматично визначає маршрут проходження документа в суді, що дозволяє досягти значної економії часу розгляду документа, який надійшов на адресу суду, а також виключає помилкове залучення документа до іншої справи і забезпечує, по-суті, супровід в суді «електронної справи». EFS також надає юристам і представникам громадськості доступ до Електронної інформаційної служби (Electronic Information Service), за допомогою якої вони можуть в режимі реального часу отримувати інформацію про всі процесуальні дії суду у справі. У EFS діє Служба електронного вилучення документів (Electronic extract Service). Після подання позову складається графік проведення обов'язкових попередніх конференцій (Pre-Trial Conferences). Відповідно до процесуального законодавства Сінгапуру на

попередніх конференціях співставляються позиції сторін цивільно-правового спору на предмет можливості досудового врегулювання, чітко визначається предмет спору. Суді та учасники процесу беруть участь у попередній конференції шляхом відеоконференцзв'язку, що істотно підвищує ефективність витрат часу та судочинства загалом. Сам процес записується, і потім суддя може звернутися до потрібного епізоду процесу. На стадії судового розгляду суди теж широко використовують комп'ютерні технології. Судові зали оснащено аудіо- та відеотехнікою для представлення учасниками процесу доказів у справі. Докази, збережені на відеоносіях, цифрових компакт-дисках та інших цифрових носіях, можна відтворювати та переглядати на різних екранах під час суду [18].

У 2013 році запущено Інтегровану систему електронного судочинства eLitigation. Підписка на eLitigation доступна лише зареєстрованим юридичним фірмам і окремим державним установам Сінгапуру. З метою унормування використання нової системи електронного подання паралельно було внесено зміни в Судові регламенти Верховного Суду Сінгапуру, місцевих судів, сімейних судів і в Кримінальний процесуальний кодекс. Система eLitigation привнесла низку вдосконалень у EFS, зокрема:

- користувачі подають і отримують всі документи та судову кореспонденцію через централізовану «поштову кімнату». Електронний файл справи дозволяє забезпечити повний доступ до всіх документів, поданих або надісланих до них, доти, доки справа залишатиметься на розгляді;

- до суду подаються електронні форми судових документів (eForm) і вбудованою верифікацією та перевіркою правильності вимог. В eLitigation передбачено використання технології для подання більшості процесуальних документів у певних електронних формах. На відміну від EFS, де судовий документ готувався в текстовому редакторі, сканувався у форматі PDF, eLitigation надає користувачам бібліотеку електронних форм суду. Їх не потрібно роздруковувати та сканувати, а тільки заповнити та подати. При заповненні форми програма сповіщає про помилки або недостатність

інформації, що призведе до відхилення документу [173].

Крім того, eLitigation забезпечує наступні можливості: ведення календаря слухань; прикріплювати документи в форматі PDF на різних стадіях процесу; створювати звіти про фінансові транзакції у справі; швидкого пошуку справ, які користувачі створили тощо. Сповіщення за допомогою електронної пошти та SMS дозволяють адвокатам активно інформувати про документи, подані або подані на них. Адвокати також можуть отримувати нагадування про майбутні слухання. Цікавою опцією eLitigation є можливість при поданні процесуального документу відзначити бажаний для себе час його розгляду. Програма передбачає автоматичне прийняття певних документів і автоматичне планування судових засідань, що дозволяє істотно скоротити ручну роботу. У програмі передбачена автоматична маршрутизація документів, заснована на законодавстві або характерних судових прецедентах, що підвищує ефективність процесів в судах [173].

Отже, впровадження електронного правосуддя є світовою практикою і застосовується в різних країнах світу, тому його подальше вдосконалення в Україні є невід'ємною складовою підвищення результативності функціонування судової системи в довгостроковій перспективі.

В цьому сенсі, варто звернути увагу, що одним з провідних критеріїв оцінювання ефективності правосуддя у країнах-учасниках Європейського Союзу є тривалість розгляду судових справ і співвідношення кількості вирішених до вхідних справ. Крім того, з'ясовано, що високих засад Хартії суддів важко досягти в певних аспектах в Україні, а саме забезпечити право осіб на чесний і справедливий розгляд справи складно через непомірне перевантаження суддів, особливо місцевих судів, що, наразі, є критичним.

Впровадження, реалізація та вдосконалення електронного правосуддя значною мірою здатні вплинути на покращення ситуації, що склалася. Тому, наразі, актуальним є проведення наукового дослідження щодо визначення перспективних напрямків вдосконалення адміністративно-правових засад електронного правосуддя в цивільному судочинстві.

3.3 Перспективні напрями вдосконалення адміністративно-правових засад електронного правосуддя в цивільному судочинстві

У сучасному світі, який характеризується високим рівнем технологічного розвитку, переведення судової системи в електронний формат стає необхідним етапом розвитку правосуддя. Протягом останніх десятиліть спостерігається стійка тенденція до впровадження електронного правосуддя, яке пропонує новий погляд на забезпечення доступності, швидкості та ефективності правосуддя. У сучасних наукових працях такі поняття, як «електронне правосуддя» та «є-правосуддя», стали не просто технічними поняттями, а й ключовими напрямками модернізації світової правової системи [153; 229; 233]. Швидкий перехід від традиційного судочинства до впровадження сучасних технологій супроводжується викликами, але водночас відкриває значні можливості для підвищення ефективності правосуддя та забезпечення прав громадян [155].

У цьому контексті виникає низка наукових питань, які потребують проведення додаткового дослідження та стосуються як технічних аспектів електронного правосуддя, так і його впливу на конституційні права громадян. Тому висвітлення викликів, переваг та перспектив розвитку електронного правосуддя є важливою темою для обговорення та дослідження, оскільки цей етап є критичним у формуванні сучасної правової парадигми.

Враховуючи активні процеси цифровізації, які охопили всі суспільні сфери, тема специфіки використання цифрових технологій у судовій системі є актуальною серед сучасних науковців. Зокрема, Р. Баніца розглядавав окремі аспекти цифровізації судочинства в контексті пандемії COVID-19. Дослідник довів, що поточний перехід до оцифрування в правовій системі охоплює кілька важливих елементів, таких як запровадження електронних файлів, широке використання електронних підписів у судових розглядах та величезний обсяг інформації, який поширюється державними судовими установами у віртуальному просторі [154]. Ці зміни знаменують початок глибокого процесу

реструктуризації глобального правового середовища [227].

Також важливі для цього дослідження висновки, зроблені Д. Брігхемом та А. Шрейнер [157]. Учені дослідили семіотичний аспект цифрового права. Семіотика в цьому контексті означає вивчення знаків та їх інтерпретацію у зв'язку з цифровим законом. Автори проаналізували, які знаки, символи та лінгвістичні конструкції використовуються в цифровому праві та як вони впливають на розуміння та взаємодію в цьому контексті.

Висновки, до яких дійшли М. Фаузан і Х. Бахтіар показують, що історичний контекст конституційних справ, особливо тих, що стосуються створення Конституційного суду, слугує основою для появи доказів у цій інституції, завданням якої є охорона конституції. Інтеграція цифрових доказів визнана необхідною для реалізації принципів оперативності, простоти та економічності в судочинстві. Однак його практичне застосування наразі обмежується адміністративними функціями судових секретарів і не поширюється на процеси доказування [177].

Згідно з висновками сучасних експертів К. Флаги-Гіружинської [179] та Д. Янковіч [192], для усунення певних обмежень у сучасній судовій системі існує нагальна потреба в цифровій трансформації судів. Ця трансформація потребує правових коригувань, зокрема змін до процесуального законодавства, що регулює діяльність судів.

На думку М. Фаузан і Х. Бахтіар, така цифрова трансформація суду дозволить включити цифрові докази в ширшу процедурну структуру. Ці поправки створять основу, яка сприятиме запровадженню та використанню цифрових доказів у судових розглядах, таким чином сприяючи адаптації суду до епохи цифрових технологій [177].

Особливості розвитку правових систем Хорватії та Словенії крізь призму порівняння описують Н. Гароупа та П. Гражзл [180]. Окремо проблему цифровізації правосуддя в Україні розглядають О. Барабаш [155] та О. Гущин [185]. Ці роботи детально описують дії української влади щодо впровадження та використання цифрових технологій в українському судочинстві.

І. Яворська описує правові основи для гармонізації законодавства України з правовою системою ЄС [246].

Водночас, за даними В. Кройтора та В. Мамницького, глибока трансформація судової системи істотно змінила роль суду в системі українського правосуддя. Наявна законодавча база підкреслює, що цивільний процес є змагальним і характеризується активною участю суду. Цей спільний підхід розроблений для забезпечення ефективного розгляду справ і принципів справедливого судового розгляду. Водночас зміни в економічному середовищі вплинули на юридичну практику, зокрема в адвокатурі та нотаріусі. Зважаючи на поточний національний ландшафт, стає дедалі важче орієнтуватися в труднощах правової системи. Дослідники акцентують, що з огляду на сучасні тенденції вкрай важливо, щоб нововведені заходи не посилювали труднощів, з якими стикаються громадяни у відстоюванні свого права на судовий захист [197].

Б. Лієбман описав ключові аспекти процесів цифровізації в китайській судовій системі [204].

Також важливими є результати Канадського центру судових технологій, який провів комплексний аналіз практики електронного подання документів, представивши вичерпний звіт під назвою «Приклади електронного подання». Наскільки нам відомо, ця збірка є найретельнішим і найсучаснішим дослідженням електронного подання документів у Канаді. Дослідження детально аналізує конкретні справи з різних судів, у тому числі Федерального суду, Податкового суду Канади, Провінційного суду, Вищого суду Онтаріо. Дослідження охоплює низку інформації, включаючи використані технології, відповідні витрати, важливу документацію та ключові висновки [213].

Таким чином, є необхідність у проведенні наукового дослідження з метою аналізу, систематизації та узагальнення окремих аспектів попередніх тривалих та масштабних досліджень з удосконалення організаційно-правових засад електронного правосуддя в цивільному судочинстві, а також доповнення їх новими додатковими даними.

Судова система знаходиться в епіцентрі цифрової трансформації,

спрямованої на забезпечення інноваційного розвитку правосуддя, його відкритості та прозорості. Тому в контексті активного використання цифрових технологій та їх можливостей, цифровізація є очевидною вимогою на шляху до побудови ефективного суду. Важливим актом цифрової політики ЄС є програма під назвою «Європа, придатна для цифрової ери». Вона передбачає імплементацію великої кількості законодавчих документів, спрямованих на інноваційний розвиток європейської судової системи [164]. У 2021 році Європейська комісія продемонструвала бачення цифровізації Європи до 2030 року, засноване на «4 стовпах»: розвиток інформації та цифрових навичок, цифровий уряд, бізнес та відповідна інфраструктура.

Яскравим прикладом цієї тенденції є Німеччина, де було прийнято закон про повний перехід судової системи на електронну систему [156]. Це нове законодавче рішення в Німеччині підкреслює намір країни модернізувати свої судові процедури, обов'язково здійснивши повний перехід судової системи в електронний формат. Нещодавнє ухвалення цього закону відображає стратегічний і далекоглядний підхід до використання цифрових технологій для оптимізації правової інфраструктури, що є значним кроком до більш технологічно інтегрованої та ефективної судової системи.

У Нідерландах створили інноваційну ініціативу у вигляді онлайн-платформи, призначеної для розгляду та вирішення трудових і сімейних спорів. Особливістю цієї платформи є навмисне виключення приватних юристів з процесу врегулювання [156]. Платформа працює як самодостатній механізм, надаючи сторонам, залученим у суперечки, простір для навігації та вирішення своїх проблем без залучення індивідуального юридичного представництва. Це означає значний відхід від традиційних судових процедур, сигналізуючи про стратегічний крок до використання цифрових інструментів для ефективного та доступного вирішення спорів.

Канадські суди використовують різноманітні технологічні інструменти для внутрішніх комунікацій, зокрема послуги електронної пошти, телефону та факсу. Ці комунікаційні технології поширюються на такі функції, як захист і

відокремлення судової інформації та полегшення навчання персоналу та управління внутрішніми знаннями. З метою підтримки конституційної незалежності судової влади були впроваджені спеціальні технологічні рішення для забезпечення безпечного відокремлення судової інформації, такої як електронна пошта суддів та проекти судових рішень, від публічних даних. Типовою системою, яка використовується, є JUDICOM, прийнята понад 800 федеральними суддями в Канаді та використовується понад 900 іншими членами суддівської спільноти, такими як помічники суддів, провінційні судді та адвокати. JUDICOM описано як комунікаційна система, стратегічно розроблена для оптимізації та збагачення спілкування та обміну знаннями між користувачами в онлайн-середовищі [153]. Доступ і використання JUDICOM обмежено десятима групами членів, пов'язаних із судом, і судових ІТ-фахівців. Потенційні користувачі повинні надіслати заповнену заявку факсом, і лише після схвалення їм надається доступ до системи. Онлайн-портал JUDICOM має довідковий центр, який містить, серед інших ресурсів, відео з інструкціями щодо різних аспектів користування цією системою.

Декілька ключових елементів були широко впроваджені в поточний розвиток електронного правосуддя в Україні, що демонструє прагнення країни використовувати технології для ефективної та доступної правової системи. Примітно, що відеоконференцзв'язок став широко поширеним інструментом для полегшення дистанційної участі в судовому процесі. Це нововведення дозволяє сторонам брати участь у судовому процесі без необхідності фізичної присутності, тим самим підвищуючи доступність і зручність.

Ще одним значним прогресом є запровадження електронної подачі документів через систему «Електронний суд». Цей механізм дозволяє особам в електронному вигляді подавати документи до суду, контролювати хід справи та безперешкодно брати участь у судовому процесі. Зокрема, у справах про спрощене провадження сторони можуть дистанційно подавати процесуальні документи за своїми ідентифікаційними даними та надавати доступ до матеріалів справи в електронному форматі.

Чинна законодавча база також дозволяє виконання судових рішень у формі електронних документів, як це передбачено Цивільним процесуальним кодексом України та Кодексом адміністративного судочинства України [155].

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII в судах України, Вищій раді правосуддя, Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, Державній судовій адміністрації України, їх органах та підрозділах функціонує Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система [91].

Згідно з Положенням про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, затвердженого рішенням Вищої ради правосуддя від 17 серпня 2021 року № 1845/0/15-21, Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система представляє собою комплекс інформаційних та телекомунікаційних підсистем (модулів), які забезпечують автоматизацію процесів, визначених законодавчими актами та цим Положенням. Ці процеси охоплюють діяльність судів, органів і установ у системі правосуддя, включаючи управління документацією, автоматизований розподіл справ, обмін матеріалами між судами та учасниками судових процесів, запис судових засідань, участь сторін у судовому процесі через відеозв'язок, підготовку оперативної та аналітичної звітності, надання інформаційної підтримки суддям. Крім того, система автоматизує процеси, що забезпечують фінансові, майнові, організаційні, кадрові, інформаційно-телекомунікаційні та інші потреби користувачів цієї системи [113].

За Законом України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальним законодавством України, Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система виконує такі функції:

- організація електронного документообігу, включаючи переміщення цифрових документів у межах відповідних органів і установ, а також між ними, реєстрація вхідної та вихідної кореспонденції та контроль етапів їх обробки;

- централізоване, захищене зберігання судових справ, процесуальних матеріалів та іншої інформації в єдиній базі даних;
- безпечне збереження даних, їх автоматизований аналіз і статистична обробка;
- архівування судових справ та інших документів в електронному форматі;
- електронний обмін документами та інформацією між судами, іншими установами в системі правосуддя, учасниками судового процесу, включаючи можливість спільної роботи з документами та проведення відеоконференцій у реальному часі;
- автоматизація діяльності судів, органів та установ у сфері правосуддя, зокрема автоматичне створення ключових аналітичних показників у режимі реального часу, автоматизація бухгалтерського, статистичного та кадрового обліку, формування фінансової, статистичної та управлінської звітності, а також планування і виконання бюджетів;
- створення та ведення електронних досьє суддів і кандидатів на посаду судді;
- забезпечення віддаленого доступу користувачів до інформації, що зберігається в системі, відповідно до встановлених рівнів доступу;
- автоматизоване визначення судді або судді-доповідача для розгляду конкретної справи згідно з нормами процесуального законодавства;
- добір присяжних із відповідного реєстру для участі в судових засіданнях;
- вибір арбітражного керуючого для провадження у справах про банкрутство;
- розподіл справ у Вищій раді правосуддя, Вищій кваліфікаційній комісії суддів України та їхніх органах;
- здійснення відео- та аудіозапису судових засідань, засідань Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Вищої ради правосуддя, а також їх

трансляція в інтернеті відповідно до законодавства;

- ведення Єдиного державного реєстру судових рішень;
- адміністрування Єдиного державного реєстру виконавчих документів;
- функціонування веб-порталу судової влади України та офіційних сайтів Вищої ради правосуддя і Вищої кваліфікаційної комісії суддів України;
- робота єдиного контакт-центру для обробки запитів і звернень;
- забезпечення можливості автоматизованої взаємодії Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи з іншими інформаційними та телекомунікаційними системами органів правосуддя, правоохоронних органів, Національної асоціації адвокатів України, Міністерства юстиції України та підпорядкованих йому структур, а також інших установ;
- надання учасникам судового процесу можливості брати участь у засіданнях через відеоконференцію [113].

Відповідно до Концепції створення Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної мережі, затвердженої постановою Державної судової адміністрації України від 13.04.2018 р. № 168, ключовими елементами Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної мережі є такі взаємопов'язані компоненти:

1. Загальна підсистема:

- 1.1 Офіційна електронна адреса (Електронний кабінет);
- 1.2 Офіційний веб-портал «Судова влада України»;
- 1.3 Єдиний державний реєстр судових рішень;
- 1.4 Єдиний державний реєстр виконавчих документів;
- 1.5 Модуль «Відкриті набори даних»;
- 1.6 Модуль «Автоматизована взаємодія з іншими автоматизованими системами».

2. Єдина підсистема електронного діловодства судів, органів та установ системи правосуддя:

2.1 Електронний суд;

2.2 Електронне діловодство;

2.3 Модуль «Автоматизований розподіл»;

2.4 Модуль «Електронний архів»;

2.5 Модуль «Судова статистика».

3. Єдина підсистема управління фінансово-господарськими процесами:

3.1 Модуль «Управління персоналом, фінансовим та бухгалтерським обліком»;

3.2 Інші модулі з питань управління фінансово-господарською діяльністю.

4. Єдиний контакт-центр судової влади України.

5. Комплексна система захисту інформації [72].

Підсистема Єдиної судової інформаційної-телекомунікаційної системи «Електронний кабінет» – це захищений веб-сервіс, який забезпечує процедуру реєстрації користувачів в Єдиній судовій інформаційної-телекомунікаційній системі, а також подальшу автентифікацію таких осіб з метою їх доступу до підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційної-телекомунікаційної системи у межах наданих прав [113].

Підсистема Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи під назвою «Електронний суд» представляє собою підсистему, що гарантує можливість обміну (відправлення та отримання) різноманітних документів (зокрема процесуальних матеріалів, письмових або електронних доказів тощо) між судовими установами та учасниками судових проваджень, між користувачами цієї платформи та Вищою радою правосуддя, а також дозволяє отримувати відомості про хід та підсумки розгляду цих матеріалів чи інших документів [113].

Необхідність впровадження дистанційного правосуддя особливо гостро повстало на початку 2020 року, коли весь світ охопила пандемія COVID-19, з урахуванням викликів, які постали у зв'язку з поширенням цієї епідемії.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 30 березня 2020 року № 540-IX, учасникам судових проваджень було надано можливість реалізовувати своє право на участь у судових засіданнях дистанційно, що забезпечує дотримання принципу справедливого судочинства [92].

Підсистема відеоконференцзв'язку Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи забезпечує такі функції: запис відео- та аудіоматеріалів судових засідань, організацію резервування залів для проведення судових слухань, можливість подачі учасниками справи під час відеозасідань документів (включаючи процесуальні матеріали, письмові та електронні докази тощо); участь користувачів у засіданнях інших органів та інституцій судової системи через відеоконференцзв'язок. Порядок проведення таких засідань може визначатися відповідними органами та установами системи правосуддя [113].

Запровадження механізму проведення судових слухань у дистанційному режимі, без фізичної присутності учасників процесу в залі суду, значно сприяло стабілізації роботи судової системи під час карантинних обмежень.

Утім, практика свідчить, що в умовах воєнного стану виникають суттєві перешкоди для реалізації права громадян на судовий розгляд їхніх справ, навіть за допомогою дистанційних засобів. В Україні поки що немає жодного повністю безпечного місця, і повітряні тривоги лунають майже щодня в різних регіонах країни. Це змушує всіх учасників процесу – суддів, працівників апарату суду, сторін у справі – негайно переміщуватись до укриттів.

У зв'язку з цим виникає необхідність переривати судові засідання під час повітряних тривог для забезпечення безпеки всіх учасників. Кількість таких вимушених пауз на добу є непередбачуваною, як і їх тривалість, що створює додаткові труднощі в організації судочинства. Вказана проблема вимагає

подальшого аналізу та розробки ефективних рішень. Очевидним є те, що для подальшого розвитку дистанційного правосуддя необхідне вдосконалення як технічної інфраструктури, так і нормативно-правової бази, що регламентує порядок проведення судових засідань у таких надзвичайних умовах.

Підсистема «Електронний суд» надає можливість учасникам судових проваджень та їхнім представникам, після реєстрації в підсистемі «Електронний кабінет», здійснювати подання документів до судових органів, отримувати відповіді, а також ознайомлюватися з матеріалами справи в дистанційному режимі.

Однак, слід підкреслити, що на даний момент не всі судові установи України інтегровані до підсистеми «Електронний суд», що суттєво гальмує повноцінне використання її функціональних можливостей та ресурсів. У випадках, коли суд не підключений до цієї системи, зберігається можливість обміну процесуальними матеріалами через електронну поштову скриньку в системі електронного документообігу на офіційному порталі судової влади України (mail.gov.ua) або за допомогою інших електронних адрес, зазначених учасниками процесу в офіційних заявах.

Окрім цього, значною проблемою є наслідки воєнного стану, через який велика кількість громадян була змушена покинути свої постійні місця проживання. Це натомість призводить до ситуацій, коли суд або учасники справи надсилають документи на відомі поштові адреси інших сторін, однак особи, які тимчасово мешкають в інших регіонах, не мають змоги своєчасно отримувати ці кореспонденції.

Певні незручності викликає також та обставина, що з міркувань забезпечення безпеки суддів та інших осіб, залучених до діяльності судів, учасників справи, а також у зв'язку зі здійсненням з початку військової агресії проти України чисельних хакерських атак на веб-ресурси судової влади, наразі доступ до Єдиного державного реєстру судових рішень, сервісів «Стан розгляду справ» та «Список справ, призначених до розгляду» суттєво обмежено.

Загалом можна зробити висновок, що Додаток «Електронний суд» та

платформа «Електронний суд» втілюють принцип доступу до правосуддя. Вони не лише забезпечують розумні строки судового розгляду, а й дотримуються необхідних стандартів судових процедур, захищаючи право на безперешкодний доступ до суду та правосуддя. В сучасних умовах впровадження концепції електронного суду та додатку електронного суду є перспективою оптимізації судової системи та підвищення якості послуг. Ця технологічна інтеграція готова забезпечити громадянам значну економію часу та коштів при реалізації їх права на правовий захист [155].

Важливо, що зменшення фізичних контактів сприяє мінімізації корупційних ризиків у судовій системі. Крім того, цифровізація судової системи України є ключовим напрямом реформування, спрямованим на підвищення ефективності, прозорості та екологічної свідомості правосуддя. Впровадження електронного судочинства не лише оптимізує процеси, але й сприяє зниженню корупційних ризиків та зменшенню негативного впливу на навколишнє середовище. У сукупності ці досягнення підкреслюють кроки України до сучасної, ефективної та екологічно свідомої судової системи.

Цифрові технології значно знижують можливості для корупційних дій у судовій системі. За даними Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК), впровадження цифрових рішень за два роки принесло реальний антикорупційний та економічний ефект у розмірі 16,3 млрд грн, а потенційний ефект оцінюється у 48 млрд грн. Михайло Федоров, Віцепрем'єр-міністр України з інновацій, розвитку освіти, науки та технологій, зазначив: «Цифровізація є одним з найефективніших інструментів для боротьби з корупцією»³.

Перехід до електронного документообігу в судовій системі сприяє зменшенню використання паперу, що має позитивний вплив на навколишнє середовище. Перехід до безпаперового документообігу має прямий вплив на екологічну стійкість. Дослідження World Bank⁴ вказують, що повна

³ Цифровізація – найпотужніший інструмент мінімізації та запобігання корупції, – Голова НАЗК. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/tsyfrovizatsiya-najpotuzhnishyj-instrument-minimizatsiyi-ta-zapobigannya-koruptsiyi-golova-nazk/>.

⁴ World Bank. 2017. World Development Report 2017: Governance and the Law. Washington, DC: World Bank.

цифровізація судових процесів у країнах СНД зменшує викиди CO₂ на 12–15 % за рахунок усунення необхідності фізичного зберігання архівів. У контексті України, де щорічно суди використовують понад 500 тонн паперу, цей ефект стає особливо актуальним.

За даними юридичної компанії «Армада», впровадження електронного судочинства дозволить державі щорічно економити понад 1 млрд грн, зменшуючи витрати на папір та пересилку документів⁵.

Отже, е-технології приносить чимало значних переваг глобальній правовій системі (рис. 3.1).

У контексті цього слід відзначити й те,

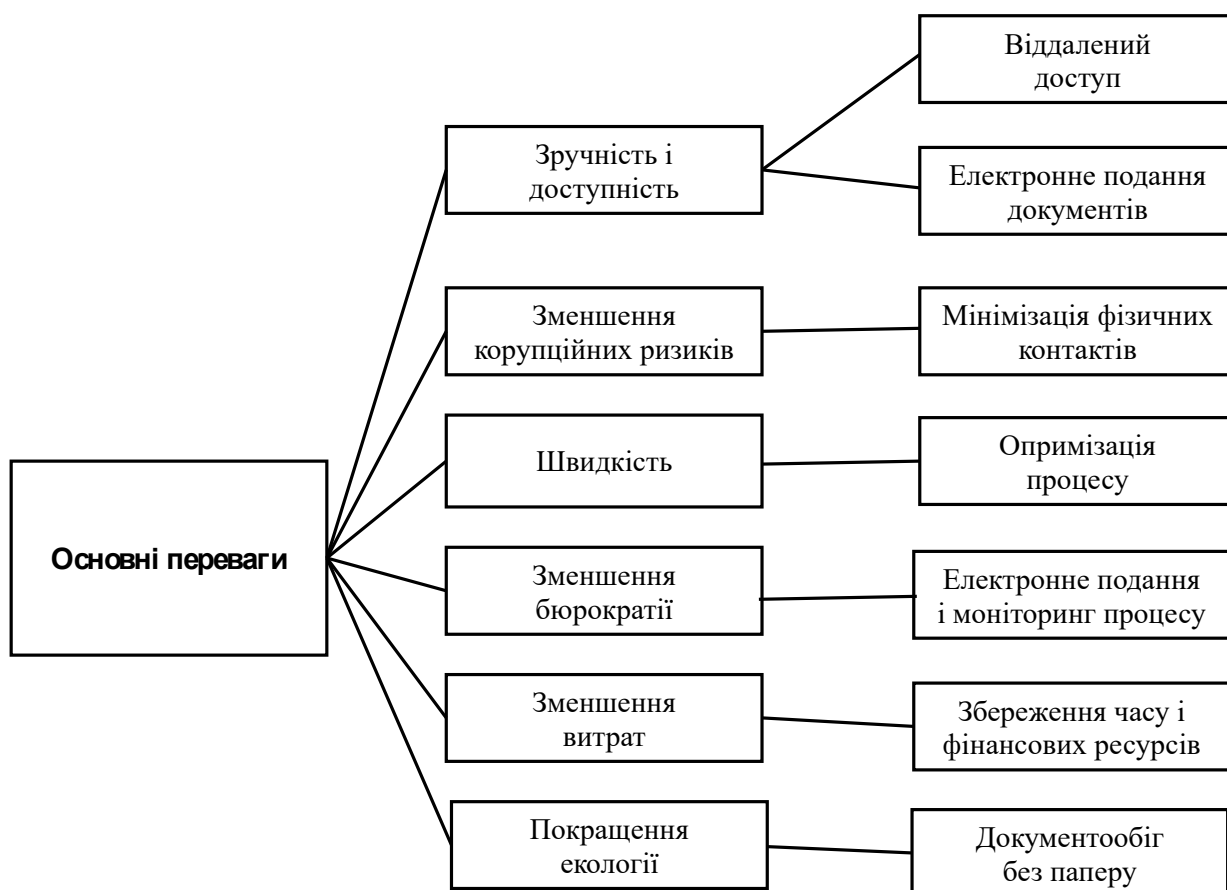

Рис. 3.1 Основні переваги системи електронного суду

Джерело: Складено автором на основі [156; 177; 245].

⁵ Майбутнє не спинити. URL: <https://armada.law/blog/vprovadzhennya-elektronnogo-dokumentob-gu-v-sudov-y-sistem-ta-d-yalnost-organ-v-derzhavno-vladi-ukra-ni/>.

Отже, як показує рис. 3.1, важливими перевагами системи електронного суду є зручність та доступність, оскільки цифрові технології дозволяють учасникам брати участь у судових процесах дистанційно, що полегшує участь та зменшує потребу у фізичній присутності. Крім того, системи електронного суду дозволяють подавати документи в електронному форматі, що прискорює процес і зменшує бюрократію. Крім того, запровадження концепції електронного суду дозволяє оптимізувати роботу судової системи, забезпечивши швидший розгляд справ та вирішення питань. Водночас цифровізація допомагає зменшити витрати, оскільки громадяни можуть заощадити час і гроші, використовуючи електронні засоби для отримання правового захисту.

Так, з моменту початку повномасштабної агресії рф проти України й дотепер, незважаючи на запровадження воєнного стану, постійні повітряні тривоги, загрозу ракетних ударів та періодичні перебої в електропостачанні, судова система країни продовжує функціонувати, докладаючи зусиль для адаптації до нових реалій. Тому, з метою реального забезпечення реалізацією громадянами права на доступний суд в умовах війни варто звернути увагу, проаналізувати та вжити заходів за результатами дослідження проведеними Українською Гельсінською Спілкою з прав людини у 2023 році [138], які вважаємо надзвичайно актуальними.

Під час проведення моніторингового дослідження [138] були використані різноманітні методи збору інформації, зокрема направлення запитів на доступ до відкритої інформації, а також анкетування громадян, серед яких були й внутрішньо переміщені особи. Загалом серед респондентів 54 % становили мешканці Хмельницької області, тоді як 46 % – це особи, які були змушені залишити свої домівки через воєнні дії.

На запитання «Чи зверталися Ви до суду в період з 24 лютого 2022 року?» 92 % учасників опитування відповіли ствердно, зазначивши, що прагнули захистити свої права в судовому порядку. Водночас лише 48 %

респондентів змогли фактично подати звернення до суду, тоді як 52 % не мали такої можливості через низку об'єктивних причин [138].

Серед основних труднощів, з якими зіткнулися громадяни, було виділено наступні: перебої з електропостачанням у судових установах (30 %); повітряні тривоги, що включали як неможливість потрапити до будівлі суду, так і переривання вже розпочатих судових засідань (25 %); комбінація системних проблем із постачанням електроенергії та частих повітряних тривог (20 %); відсутність можливості телефонного зв'язку з працівниками апарату суду або канцелярії (15 %); несвоєчасне повідомлення про судові засідання через перебої в роботі Укрпошти або мобільного зв'язку (5 %); тимчасове припинення роботи офіційного веб-порталу «Судова влада» (5 %) [138].

Слід зазначити, що на початковому етапі повномасштабної збройної агресії РФ проти України та українського народу електронні ресурси судової системи працювали з перебоями. Це було зумовлено як необхідністю захисту конфіденційної інформації, так і технічними труднощами в роботі систем.

У рамках моніторингового дослідження також було проаналізовано рівень обізнаності громадян і можливості звернення до суду через підсистему Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи «Електронний суд». Згідно з результатами опитування, 67 % респондентів намагалися скористатися цією підсистемою.

Серед тих 67 % опитаних, хто спробував зареєструватися та працювати в підсистемі «Електронний суд», лише 8 % не змогли виконати необхідні процесуальні дії. Натомість 82 % підтвердили успішне використання електронної системи для вирішення своїх питань.

Щодо труднощів, які виникали при роботі з підсистемою «Електронний суд», респонденти зазначили такі проблеми: складнощі з підписанням документів (33 %); несправність електронного підпису; складність інтерфейсу та незрозумілість роботи системи; нестабільна

робота платформи «Електронний суд»; повна недоступність системи, коли сайт не відкривався взагалі [138].

Таким чином, дослідження, проведене Українською Гельсінською спілкою з прав людини, дозволило ідентифікувати найактуальніші виклики, з якими наразі стикається судова система та правосуддя в Україні. Ці проблеми перебувають поза межами прямого контролю державних органів і судових установ. Зокрема, до них належать:

- перебої з електропостачанням судових установ, що спричинені масованими атаками на об'єкти електроенергетичної інфраструктури України з боку країни-агресора – рф. Такі обстріли унеможливають стабільне функціонування судових органів, зокрема проведення судових засідань як у фізичному, так і в дистанційному форматах;

- часті повітряні тривоги, що змушують установи та організації, включно із судовими органами, дбати про безпеку своїх працівників і відвідувачів. Під час сигналу тривоги всіх присутніх потрібно евакуювати до найближчих укриттів. Якщо такої можливості немає, необхідно залишити будівлю для зменшення ризику потрапити під завали у разі ракетного удару по відповідному об'єкту. Це суттєво ускладнює проведення судових засідань і виконання процесуальних дій у визначені строки [138].

Для вирішення виявлених проблем Українська Гельсінська спілка з прав людини запропонувала низку заходів, спрямованих на підвищення ефективності роботи судової системи в умовах воєнного стану:

- 1) проведення інформаційно-роз'яснювальних кампаній за участю представників неурядових громадських організацій. Такі заходи мають бути спрямовані на навчання громадян користуванню підсистемою Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи «Електронний суд», а також участі в судових засіданнях у форматі відеоконференцій із використанням особистих технічних засобів. Це дозволить підвищити рівень обізнаності населення щодо можливостей дистанційного судочинства та полегшить доступ до правосуддя;

2) створення спеціалізованого електронного ресурсу з функцією електронної аутентифікації користувачів. Цей ресурс має забезпечувати доступ до актуальної інформації про адреси судових установ, контактні телефони судів, працівників апарату суду, помічників суддів і секретарів судових засідань. Такий інструмент сприятиме оперативному зв'язку між учасниками судового процесу та судовими органами, що особливо важливо в умовах нестабільного зв'язку та логістичних обмежень під час війни [138].

Загалом електронне правосуддя сприяє вдосконаленню судової системи, роблячи її більш доступною, ефективною та зменшуючи адміністративні та фінансові бар'єри для громадян.

З іншого боку, є кілька важливих проблем для подальшого розвитку системи електронного правосуддя.

Ось приклад. У Китаї є проєкт, де позови розглядаються в месенджері WeChat, а рішення у справі приймає штучний інтелект. Такі дистанційні судові засідання організовує спеціально створений віртуальний суддя, який перед початком процесу запитує позивача, чи бажає він слухати справу в цифровому вигляді. Відповідно, сам процес відбувається у формі відеочату [233]. Як показує практика, у віртуальному суді найчастіше вирішуються торгові спори, різні справи щодо авторських прав.

Однак така практика має низку недоліків. Насамперед, зауважимо, що недовіра до електронних судів може виникати через те, що в сучасній науковій літературі недостатньо чітко викладено принципи та механізми їх функціонування. Це може перешкодити розумінню та прийняттю інноваційного підходу в цій сфері. Небезпека судових помилок і несправедливих судових рішень визначається недосконалістю комп'ютерних програм, алгоритмів, систем інформаційного забезпечення. Це підкреслює ризики, пов'язані з автоматизацією судових процесів, які можуть призвести до негативних наслідків у вирішенні справ.

Запровадження електронних судів передбачає формалізацію процесу, що може позбавити індивідуальності та професійності судового розгляду. Неможливість повної технологізації судового процесу ускладнюється різноманітністю можливих ситуацій та відсутністю універсальних програм і алгоритмів для всіх справ [233].

Електронні суди не завжди можуть гарантувати повну об'єктивність у вирішенні різних судових ситуацій. Активне залучення та контроль судді є запорукою усунення проблем, пов'язаних з електронними судами. Це вказує на необхідність глибокої участі суддів у процесі вирішення судових справ, зокрема в адаптації рекомендацій до конкретних умов провадження. Крім того, варто враховувати й інші недоліки електронного судочинства, які можуть вплинути на його ефективність та сприйняття громадянами. У таблиці 3.2 наведено основні виклики та недоліки цифровізації судових процесів.

Таблиця 3.2

**Ключові виклики для подальшого розвитку
електронного правосуддя**

Виклик	Пояснення
Недосконалість комп'ютерних програм	Ризик судових помилок визначається недосконалістю сучасних цифрових програм, алгоритмів та систем інформаційного забезпечення
Технічні проблеми та залежність від цифрової інфраструктури	Для ефективного функціонування електронного судочинства необхідна розвинена інформаційна інфраструктура та високошвидкісний інтернет. У країнах з обмеженим доступом до технологій це може бути проблемою

Закінчення таблиці 3.2

Ризики кібербезпеки	Збільшення кількості електронних документів може збільшити ризики кібератак і порушення конфіденційності персональних даних
Доступність для всіх груп громадян	У цьому аспекті очевидна технологічна відчуженість. Деяким групам людей, наприклад, людям похилого віку або особам, які не мають технічних навичок, може бути важко користуватися електронними послугами
Формалізація та втрата людського фактору	Впровадження електронних технологій може призвести до формалізації судочинства та втрати людського фактору при розгляді справ
Потреба в інвестиціях	Перехід до електронного правосуддя може потребувати значних інвестицій та великих фінансових ресурсів у розробку, впровадження та підтримку інформаційних систем

Джерело: складено автором за [155; 220; 233].

Тому для успішного впровадження електронного правосуддя важливо врахувати ці виклики та працювати над їх вирішенням для максимальної користі та доступності для всіх громадян.

Враховуючи наявні переваги та виклики електронного правосуддя, майбутній напрям удосконалення системи правосуддя включає низку ініціатив та технологічних інновацій, спрямованих на підвищення ефективності та доступності цих послуг (рис. 3.2).

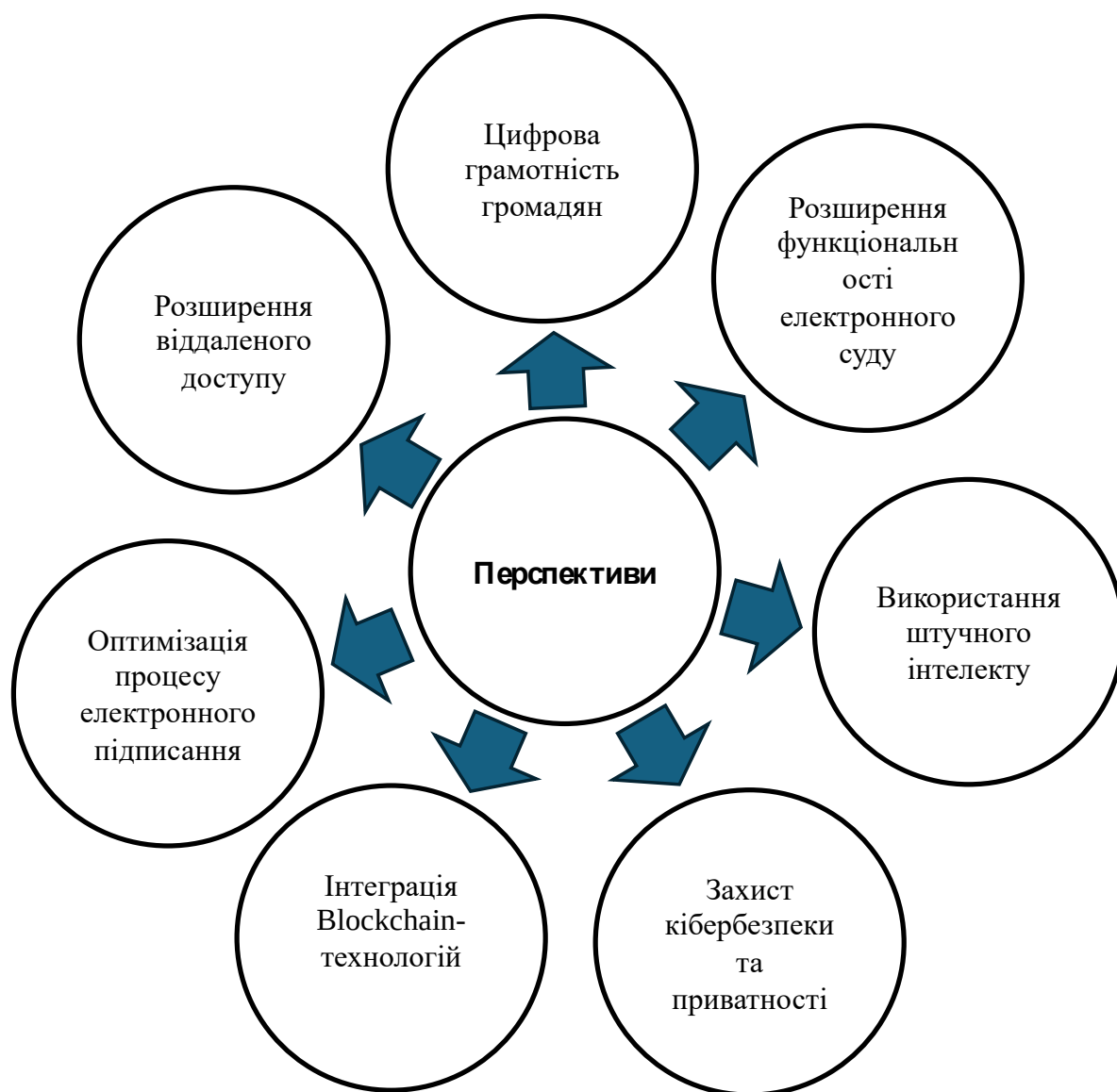

Рис. 3.2 Перспективи розвитку електронного судочинства

Джерело: складено автором.

Таким чином, згідно з рис. 3.2 важливим кроком є розвиток і вдосконалення функціональності платформ електронного суду. Це має бути зроблено для того, щоб надати громадянам більше можливостей для електронного доступу до судових послуг, зокрема електронної подачі позовних заяв, документів, звернень тощо.

Водночас сучасні експерти неодноразово доводили ефективність штучного інтелекту, і в цьому контексті перспективним напрямом

залишається впровадження технологій штучного інтелекту для автоматизації окремих судових процесів, аналізу доказів, інтелектуального пошуку та підтримки прийняття рішень.

Крім того, слід оптимізувати використання інших технологій. Зокрема, важливою є інтеграція технологій Blockchain. Технологія блокчейн забезпечує безпечне і прозоре зберігання даних без центрального органу управління. Вона може бути використана для оптимізації та автоматизації багатьох процесів у юридичній галузі, зокрема для зберігання юридичних угод, цифрового підпису та забезпечення цілісності даних

Запровадження блокчейну є важливим кроком для забезпечення достовірності ключових судових даних та підвищення прозорості процесів. У цьому контексті питання вдосконалення систем електронного підпису та ідентифікації також розглядається як засіб забезпечення надійності та законності електронних документів. При цьому особливу увагу слід приділити захисту кіберданих і конфіденційності. Використання блокчейну в судовій системі дозволяє створити захищену інформаційну судову систему, де зберігання та передача даних здійснюються з високим рівнем безпеки та прозорості. Це особливо важливо для забезпечення достовірності ключових судових даних та підвищення прозорості процесів. Крім того, це вимагатиме розробки та впровадження високих стандартів кібербезпеки для захисту електронних судових систем від кібератак і забезпечення конфіденційності персональних даних.

В Україні впровадження ШІ в судову систему також набирає обертів. Зокрема, розробляються системи для автоматичного розподілу судових справ між суддями, що знижує ризик упередженості та гарантує рівні права при розподілі справ. Також використовуються системи для автоматичного аналізу судових документів, які допомагають ефективно виявляти ключову інформацію та сприяють суддям в ухваленні виважених рішень.

Все вищезазначене потребує відповідної технологічної чи цифрової грамотності громадян і працівників суддів. Тому актуальною перспективою є

створення та розвиток електронних навчальних ресурсів для суддів та громадян для вдосконалення їх підготовки та розуміння сучасних технологій. Ці сфери можуть сприяти подальшому розвитку електронного правосуддя, надаючи більше можливостей громадянам та підвищуючи ефективність судових процесів.

Таким чином, основними перевагами системи електронного суду є зручність і доступність, скорочення витрат і бюрократичних процесів, екологічність тощо. Це підтверджено в низці робіт сучасних науковців, зокрема К. Грея [183], М. Грібова [189], Н. Мельниченко [208], Н. Морської [211]. Отримані дані показують, що перехід до цифровізації судової системи розвивався поступово, кульмінацією його стало створення електронних судів та електронного судового розгляду як основних платформ для впровадження електронного правосуддя.

Ця стратегічна зміна політики та відповідних підходів до реалізації правосуддя є наслідком комплексних зусиль з модернізації та оптимізації судових процесів шляхом впровадження передових цифрових технологій, що було показано в кількох роботах таких дослідників, як М. Ясинок [245] та В. Політанського [220].

Таким чином, шляхом запровадження електронних судів та електронних судових процесів, судова влада прагне скористатися технологіями для прискорення судових розглядів, спрощення подання документів та надання зацікавленим сторонам доступу до інформації, пов'язаної зі справами, в реальному часі. Перехід до електронного правосуддя означає зобов'язання впроваджувати інновації та адаптуватися до вимог епохи цифрових технологій [228].

Результати проведеного наукового дослідження підтверджують, що цифрові технології, електронні платформи та ресурси є важливими інструментами для подальшого розвитку електронного правосуддя. Це було доведено в роботах таких вчених, як Г. Белова [156] та Т. Мічелі [209].

Зокрема, Д. Бейлі [153] зазначає, що у Сполучених Штатах Америки і

Канаді технологія відеоконференцзв'язку часто використовується для сприяння дистанційній явці обвинуваченого, який перебуває під вартою, до судді, особливо в таких провадженнях, як слухання про звільнення під заставу.

Як зазначає О. Капліна [194], конфігурація часто включає камери як у залі суду, так і у виправній колонії, а іноді додаткову камеру в кімнаті для допитів у будівлі суду, що дозволяє адвокатам брати участь у конфіденційних розмовах зі своїм клієнтом.

У провінції Британська Колумбія (Британська Колумбія) витрати, пов'язані з ініційованою судом відеоконференцією, наприклад, витрати на явку осіб, які перебувають під опікою, та сімейні справи, покриваються відділом судових послуг Міністерства юстиції [153].

Однак, коли технологія відеоконференцій використовується адвокатами та сторонами для цілей, які традиційно вимагають особистої явки, вони повинні нести витрати. Адвокат має офіційно подати заявку на дозвіл на використання технології, наприклад, для дистанційного допиту свідків, і взяти на себе зобов'язання покрити витрати, пов'язані з використанням обладнання. Важливо, що суддя має погоджувати використання технології для кожного конкретного судового провадження.

Гіпотеза про зручність використання електронного правосуддя повністю підтверджена в дослідженні Д. Бейлі [153]. У цьому контексті прийнятними є погляди науковців А. Ріна-Гераваті та Н. Відоваті, які вважають, що, окрім зручності, відеоконференцзв'язок розглядається як засіб зменшення витрат та підвищення безпеки шляхом усунення необхідності транспортування затриманих до та з місць ув'язнення у кримінальних справах [229].

Однак вважаємо, що для учасників цивільного процесу, які бажають використовувати засоби відеоконференцзв'язку, дуже важливо враховувати пов'язані з цим витрати, включаючи витрати на обладнання, витрати на телекомунікації, плату за використання іншого обладнання для відеоконференцій, а також будь-які витрати, пов'язані з підключенням зовнішніх систем до судових систем.

За результатами проведеного наукового дослідження та вивчення позитивного іноземного досвіду впровадження електронного правосуддя вбачаються доцільними наступні напрями вдосконалення адміністративно-правових засад здійснення цивільного правосуддя в Україні.

По-перше. Запровадження повноцінної електронної системи подачі документів та електронного документообігу, які б дозволили повну електронну подачу позовних заяв, скарг, доказів тощо.

З цією метою пропонуємо:

- включити до статті 43 Цивільного процесуального кодексу України [147] положення такого змісту: «Документи, подані через електронну систему суду, мають однакову юридичну силу з паперовими документами. Всі документи можуть подаватися виключно в електронному форматі.»;

- імплементувати відповідні організаційно-правові норми в:

- Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, затверджене рішенням Вищої ради правосуддя від 17 серпня 2021 р. № 1845/0/15-21 [113];

- Положення про автоматизовану систему документообігу суду, затверджене рішенням Ради суддів України від 2 квітня 2015 р. № 25 та погоджене наказом Державної судової адміністрації України від 2 квітня 2015 р. № 45 [81];

- Інструкцію з використання підсистеми «Електронний кабінет» Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, затвердженої наказом ДП «Інформаційні судові системи» від 29.12.2023 р. № 230/ОД [44].

По-друге. Запровадження автоматизованого повідомлення учасників процесу.

З цією метою пропонуємо:

- включити до статті 9 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [107] положення такого змісту: «Сторони судового процесу повідомляються про всі процесуальні дії через автоматизовані системи сповіщення: електронну пошту, SMS-повідомлення»;

– імплементувати відповідні організаційно-правові норми в:

– Положення про автоматизовану систему документообігу суду, затверджене рішенням Ради суддів України від 2 квітня 2015 р. № 25 та погоджене наказом Державної судової адміністрації України від 2 квітня 2015 р. № 45 [81].

По-третє. Впровадити цифрове архівування всіх справ.

З цією метою пропонуємо:

– включити до статті 12 Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» [102] норму щодо обов'язкового цифрового архівування всіх судових справ, забезпечуючи їх належний облік в електронному вигляді, та їх доступність у державному електронному архіві;

– у статтю 13 Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» [102] додати положення про необхідність застосування сучасних технологій шифрування і захисту для забезпечення збереженості електронних документів;

– імплементувати відповідні організаційно-правові норми в:

Положення про автоматизовану систему документообігу суду, затверджене рішенням Ради суддів України від 2 квітня 2015 р. № 25 та погоджене наказом Державної судової адміністрації України від 2 квітня 2015 р. № 45 [81].

По-четверте. Здійснити інтеграцію Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи з іншими державними реєстрами.

З цією метою пропонуємо:

– доповнити статтю 14 Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» [95] положенням щодо забезпечення власниками (держателями) інформаційних та інформаційно-комунікаційних систем автоматизованої взаємодії (здійснення відправлення і отримання електронних даних) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи з державними реєстрами для отримання даних в електронній формі;

– імплементувати відповідні організаційно-правові норми в

нормативно-правові акти, що регламентують порядки функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи та відповідних інформаційних, інформаційно-комунікаційних систем і державних реєстрів.

По-п'яте. Продовжити роботу з розширення функціоналу електронного кабінету учасників системи «Електронний суд», зокрема:

- додати функцію інтерактивного календаря з відображенням дати, часу і місця судових засідань з можливістю автоматичного додавання цих подій до особистого календаря (Google Calendar, Outlook тощо);

- створити функцію автоматизованого відстеження змін у статусі справ, з можливістю отримувати сповіщення про нові процесуальні дії в режимі реального часу;

- створити функцію з аналітики справ, на основі яких користувачі можуть відстежувати історію схожих справ, статистику вирішених питань, середню тривалість процесів тощо;

- додати функцію автоматизованого консультанта, який надає поради з процедурних питань через чат;

- з метою полегшення обміну процесуальними документами та економії часу розробити функцію для офіційного обміну документами між сторонами справи через електронний кабінет з можливістю відслідковувати доставку й підтвердження отримання документів;

- додати журнал дій користувача в електронному кабінеті, який зберігає записи про всі дії, здійснені в системі: подача документів, перегляд рішень, зміни в статусі справи тощо, що допоможе користувачам краще відстежувати свою активність і уникати помилок.

З цією метою пропонуємо:

- імплементувати відповідні організаційно-правові норми в:

- Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, затверджене рішенням Вищої ради правосуддя від 17 серпня 2021 р. № 1845/0/15-21 [113];

- Положення про автоматизовану систему документообігу суду,

затверджене рішенням Ради суддів України від 2 квітня 2015 р. № 25 та погоджене наказом Державної судової адміністрації України від 2 квітня 2015 р. № 45 [81];

– Інструкцію з використання підсистеми «Електронний кабінет» Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, затвердженої наказом ДП «Інформаційні судові системи» від 29.12.2023 № 230/ОД [44].

По-шосте. Законодавчо закріпити можливість подачі відеозаписів як доказів.

З цією метою пропонуємо:

– включити до статті 79 Цивільного процесуального кодексу України [147] положення такого змісту: «Відеозаписи можуть подаватися як докази в електронному вигляді з обов'язковим зберіганням у системі електронного правосуддя»;

– імплементувати відповідні організаційно-правові норми в:

– Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, затверджене рішенням Вищої ради правосуддя від 17 серпня 2021 р. № 1845/0/15-21 [113];

– Положення про автоматизовану систему документообігу суду, затверджене рішенням Ради суддів України від 2 квітня 2015 р. № 25 та погоджене наказом Державної судової адміністрації України від 2 квітня 2015 р. № 45 [81];

– Інструкцію з використання підсистеми «Електронний кабінет» Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, затвердженої наказом ДП «Інформаційні судові системи» від 29.12.2023 № 230/ОД [44].

По-сьоме. Створення інтерфейсу електронного суду для людей з інвалідністю.

З цією метою пропонуємо до плану заходів з реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 366 [123], на наступний період (План заходів на 2023–2024 роки з реалізації

Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року було затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25 квітня 2023 р. № 372 [124]) включити завдання: «Інтерфейси системи електронного правосуддя повинні відповідати стандартам доступності для осіб з обмеженими можливостями», виконавцем якого передбачити Державну судову адміністрацію України.

По-восьме. Удосконалення захисту та можливостей кваліфікованого електронного підпису.

З цією метою пропонуємо статтю 19 Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» [95] доповнити нормою щодо впровадження додаткових рівнів безпеки для електронного підпису з використанням біометричних даних.

По-дев'яте. Забезпечити здійснення регулярного аудиту кібербезпеки системи електронного правосуддя.

З цією метою пропонуємо частину третю статті 8 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» [104] доповнити вимогою щодо проведення регулярного аудиту кібербезпеки системи електронного правосуддя з метою виявлення та усунення кіберзагроз.

По-десяте. Запровадити можливість онлайн голосування при колегіальному розгляді справи.

З цією метою пропонуємо:

– включити до статті 35 Цивільного процесуального кодексу України [147] положення такого змісту: «Рішення колегії суддів можуть прийматися шляхом онлайн голосування через систему електронного правосуддя».

По-одинадцяте. Запровадити захист конфіденційних даних через цифрове шифрування документів.

З цією метою пропонуємо статтю 6 Закону України «Про захист персональних даних» [96] доповнити вимогою щодо обов'язкового цифрового шифрування всіх конфіденційних документів у системі електронного правосуддя.

Водночас установлено, що основними недоліками використання цифрових технологій у судочинстві є недосконалість усіх цифрових програм, що призводить до певних технічних проблем, залежність від цифрової інфраструктури, формування якої є дорогим, а також наявність ризиків кібербезпеці. Це підтверджується працями вчених Н. Сергієнко [230], Л. Шевчук [232], І. Паризького [218]. Нерівний доступ до технологій також висвітлює І. Орставік [215].

Отже, існує необхідність розробки функціональних можливостей інструменту електронного суду для надання громадянам більш широкого та зручного електронного доступу до судових послуг, зокрема подання документів та відстеження просування справи. Проте практичне використання технологій електронного суду потребує розробки високих стандартів кібербезпеки для захисту від кібератак та забезпечення конфіденційності персональних даних. Важливим також є питання створення умов для забезпечення належної технологічної та цифрової грамотності як громадян, так і працівників судових органів.

Висновки до Розділу 3

Розділ присвячений аналізу сучасних проблем і перспектив удосконалення цивільного правосуддя. У ньому розглянуто актуальні питання, пов'язані з підвищенням ефективності судового розгляду, вдосконаленням правового регулювання, застосуванням новітніх технологій та оптимізацією процесуальних механізмів у сфері цивільного судочинства. На підставі цього сформульовано такі висновки:

1. У процесі виконаного теоретико-правового аналізу узагальнено результати наукових досліджень, здійснених низкою учених, та систематизовано наявну нормативно-правову базу. Розроблено актуальні авторські пропозиції у вигляді програми удосконалення обізнаності населення щодо судового захисту своїх порушених прав в умовах воєнного часу. Внесені пропозиції про дослідження позитивного іноземного досвіду в цьому аспекті та впровадження їх у практичну діяльність в Україні.

2. Науковою новизною є пропозиція щодо чіткого нормативного визначення прав та обов'язків сторін та процесуального врегулювання судового розгляду справ для уникнення затягування процесу, що є величезною проблемою сьогодення. Це допоможе уникнути таких зловживань будь-якою зі сторін процесуальними правами з метою подовження процесу.

3. Зазначено, що подальші наукові дослідження та вивчення етапів судочинства: розгляду справи в суді, дадуть змогу з'ясувати актуальні, ключові проблеми з розглядом цивільних справ у судах та знайти шляхи їх вирішення глобально і в майбутньому продовжити розгляд на науковому рівні авторських пропозицій та впровадити їх в практику.

4. З'ясовано, що в умовах воєнного стану в Україні адміністративно-правові засади забезпечення правосуддя потребують удосконалення для гарантування ефективності та доступності правосуддя, зважаючи на специфічні виклики. Запропоновано наступні основні напрями для таких удосконалень:

- посилення захисту прав людини в умовах обмежень воєнного часу;
- удосконалення дистанційної форми правосуддя;
- забезпечення адаптивності судової системи для роботи в умовах непередбачених ситуацій шляхом запровадження гнучких процедур під час військових дій;
- розробка спеціальних адміністративно-правових заходів для захисту суддів, які працюють у прифронтових зонах або в регіонах, де є ризик для їхньої безпеки;
- спрощення та прискорення процедур розгляду справ, пов'язаних із забезпеченням обороноздатності країни;
- підвищення прозорості та комунікації, шляхом розширення каналів комунікації між судовою системою та громадськістю, щоб інформувати громадян про зміни в законодавстві та процедурних питаннях;
- удосконалення механізмів співпраці з міжнародними правозахисними організаціями та судовими інституціями для забезпечення правосуддя в умовах війни.

5. Доведено, що такі заходи можуть зміцнити правову систему України в умовах воєнного стану та забезпечити ефективний доступ громадян до правосуддя навіть у кризових обставинах.

6. Підкреслено, що судова влада знаходиться в центрі цифрової трансформації, спрямованої на забезпечення інноваційного розвитку правосуддя, відкритості та прозорості. Доведено, що впровадження та активне використання цифрових технологій і цифровізація стали на сьогодні необхідністю ефективного суду.

7. Проаналізовано переваги та наявні проблеми щодо успішного використання сучасними судами різних технологічних інструментів для передачі та захисту судової інформації.

8. Показано, що цифрові технології роблять систему електронного суду більш зручною, швидкою та доступною. Крім того, цифровізація допомагає зменшити витрати та збільшити доступ до правового захисту, одночасно

позитивно впливаючи на довкілля.

Однак станом на сьогодні існує низка проблем, котрі ще потребують вирішення, зокрема це труднощі з технологізацією судових процесів через їх різноманітність, а також проблеми щодо забезпечення об'єктивності у розгляді різних судових ситуацій. Доведено, що формалізація та втрата людського фактору також є важливими викликами.

9. Запропоновано вирішення цих проблем шляхом активної участі та контролю суддів, адаптації рекомендацій до конкретних умов провадження, впроваджені використання на різних стадіях розгляду цивільних справ, передусім на підготовчому етапі, штучного інтелекту та технологій Blockchain. Доведено, що для подальшого розвитку системи електронного судочинства важливим є розвиток функціональних можливостей платформ електронного суду, зокрема з використанням штучного інтелекту та інтеграції технологій Blockchain.

10. Ураховуючи позитивний іноземний досвід, розроблено пропозиції до низки законодавчих та нормативно-правових актів та запропоновано включити до національного законодавства положення щодо:

- запровадження повноцінної електронної системи подачі документів та електронного документообігу, які б дозволили повну електронну подачу позовних заяв, скарг, доказів тощо;
- запровадження автоматизованого повідомлення учасників процесу про всі процесуальні дії через автоматизовані системи сповіщення: електронну пошту, SMS-повідомлення;
- впровадження цифрового архівування всіх судових справ;
- інтеграції Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи з іншими державними реєстрами;
- розширення функціоналу електронного кабінету учасників системи «Електронний суд», зокрема, шляхом додавання функції інтерактивного календаря з відображенням дати, часу і місця судових засідань з можливістю автоматичного додавання цих подій до особистого календаря (Google

Calendar, Outlook тощо); створення функції автоматизованого відстеження змін у статусі справ, з можливістю отримувати сповіщення про нові процесуальні дії в режимі реального часу; створення функції з аналітики справ, на основі яких користувачі можуть відстежувати історію схожих справ, статистику вирішених питань, середню тривалість процесів тощо; додавання функції автоматизованого консультанта, який надає поради з процедурних питань через чат; розроблення функції для офіційного обміну документами між сторонами справи через електронний кабінет з можливістю відслідковувати доставку й підтвердження отримання документів; створення журналу дій користувача в електронному кабінеті, який зберігає записи про всі дії, здійснені в системі: подача документів, перегляд рішень, зміни в статусі справи тощо, що допоможе користувачам краще відстежувати свою активність і уникати помилок;

- можливості подачі відеозаписів як доказів;
- створення інтерфейсу електронного суду для людей з інвалідністю;
- удосконалення захисту та можливостей кваліфікованого електронного підпису з використанням біометричних даних;
- впровадження можливості онлайн голосування при колегіальному розгляді справи;
- запровадження захисту конфіденційних даних через цифрове шифрування документів.

11. Установлено, що потребує уваги проблема захисту кіберданих і конфіденційності. Запропоновано вирішувати її шляхом впровадження високих стандартів кібербезпеки та підвищення технологічної грамотності громадян, суддів і працівників судових та правоохоронних органів через створення електронних освітніх ресурсів.

12. Констатовано, що подальше вдосконалення адміністративно-правових засад електронного правосуддя в цивільному судочинстві значною мірою підвищить доступність та ефективність судових процесів.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено теоретичне узагальнення й запропоновано нове вирішення наукового завдання, яке полягало в комплексному аналізі теоретико-правових підходів і формулюванні адміністративно-правових засад забезпечення цивільного судочинства в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови України.

У результаті сформульовано такі висновки науково-теоретичного та практичного характеру:

1. Здійснено періодизацію процесу розвитку адміністративно-правових засад принципу справедливості в цивільному судочинстві, а саме окреслено такі етапи: початковий – становлення уявлень про справедливість як частину морально-етичних засад права; другий – формування нормативного аспекту справедливості з акцентом на дотримання норм позитивного права; третій – розвиток природно-правової концепції справедливості, де вона виступає умовою функціонування правових інститутів і ключовою характеристикою права; четвертий – утвердження справедливості як фундаментальної цінності правової системи, її закріплення у внутрішньодержавних та міжнародних нормативних актах як основи цивільного судочинства.

2. Запропоновано рекомендації щодо класифікації базових принципів справедливого судочинства, що включає такі категорії: доступність, демократичність, етичність, правомірність.

3. Визначено актуальні виклики щодо дотримання принципів справедливого судочинства, серед яких: тимчасове припинення роботи ряду судових установ через широкомасштабне вторгнення російської федерації на територію України; ушкодження та руйнування судових будівель; випадки мародерства в судах; труднощі з поданням документів у строки через воєнний стан; забезпечення участі всіх сторін у судових засіданнях, що ускладнюється перебоями з електропостачанням і зв'язком, що іноді робить неможливою присутність навіть у режимі онлайн; порушення ключових норм міжнародного і

національного права внаслідок агресії росії; забезпечення безпеки учасників судового процесу.

Розроблено програму забезпечення дотримання принципів справедливого судочинства в умовах воєнного стану шляхом інтеграції справедливості з принципами доступності, демократичності, етичності та правомірності, а також через формування відповідних наукових підходів; створення спеціалізованих процедур для практичного впровадження принципів справедливості, зокрема через анкетування учасників судових процесів для збору статистичних даних про порушення прав людини; інформування учасників процесу про їхні права та свободи; підвищення професійної підготовки судових працівників у сфері справедливого судочинства; удосконалення правової бази.

4. Сформульовано основні напрями покращення адміністративно-правових засад забезпечення справедливого судочинства та доступності до правосуддя шляхом підвищення прозорості у прийнятті рішень і процедур у сфері правосуддя в Україні, зокрема: забезпечення зручного відкритого доступу до судових рішень; оприлюднення статистики судових процесів; установлення чіткої регламентації опублікування судових процесуальних документів; розширення можливості громадського доступу до судових засідань через відеотрансляції та аудіозаписи; установлення відповідальності за порушення гласності судового процесу, зокрема за невиконання вимог щодо прозорості та відкритості судового процесу; запровадження електронної системи скарг на рішення судів; створення громадських рад при судах та надання їм повноважень щодо моніторингу прозорості судових процесів і рішень, регулярної звітності судів перед суспільством.

Показано, що реалізація вищезазначених напрямів удосконалення адміністративно-правових засад здійснення судочинства забезпечить покращення прозорості правосуддя шляхом відкритого доступу до інформації для громадян і представників засобів масової інформації, зобов'язання суддів детально обґрунтовувати свої рішення та забезпечення гласності судових

процесів через електронні інструменти, що сприятиме зростанню довіри до судової влади та підвищенню її ефективності.

5. Доведено, що в національному законодавстві не вироблено єдиного підходу до трактування терміну «докази». Наявні нормативно закріплені визначення терміну «докази» різняться між собою значною мірою з урахуванням специфіки виду судочинства.

Зазначено, що докази, які можуть бути враховані судом, повинні відповідати таким характеристикам: релевантності (тобто містити інформацію, що має відношення до предмета розгляду); легітимності (тобто бути здобутими у законний спосіб); достовірності (тобто мати властивості, які дозволяють встановити реальні факти справи); достатності.

Запропоновано термін «доказова база на підготовчому етапі у цивільних справах», що повинен визначати сукупність доказових матеріалів, поданих сторонами, витребуваних судом або вже зібраних у межах цивільної справи, на підставі яких встановлюються обставини, що підтверджують або спростовують вимоги й заперечення учасників процесу, а також інші юридично значущі факти, за умови їхньої належності, допустимості, достовірності та достатності.

Підкреслено значущість доказової бази на підготовчій стадії у справах цивільного судочинства крізь призму особливостей процесуальних процедур, які проявляються у строках, виділенні завдань, що вирішуються на цьому етапі, а також у визначенні обсягу прав і обов'язків учасників процесу та суду. Акцентовано, що взаємодія сторін і суду під час збирання доказової інформації в цивільних процесах повинна базуватися на принципах взаємної поваги, відповідальності та застосуванні всіх доступних засобів, передбачених чинними нормативними актами, спрямованих на формування належної доказової основи.

6. Висунуто пропозицію щодо систематизації принципів процесуального права під час підготовки справ до судового розгляду. Зокрема, запропоновано виокремити наступні принципи: рівності, законності, верховенства права, відкритості, свободи, гласності, справедливості, гарантованості.

7. Запропоновано методику покращення процесуальних аспектів досудового розгляду справ у період воєнного часу. Зосереджено увагу на важливості медіації, як процедури досудового вирішення спорів та її необхідності закріплення в процесуальних кодексах; запровадження чітких строків для кожного етапу підготовки справ; попереднього визначення доказів; стандартизації процесуальних документів; спрощення формальних процедур; розширення електронного обміну документами, що значно спростить документообіг та зменшить залежність від паперових носіїв; ведення статистичної роботи щодо відмови від позову на стадії підготовки; законодавчої та практичної роботи щодо узгодження досудового розгляду справ з умовами сучасності; запозичення та обміну міжнародним досвідом; проведення анкетування учасників до судового процесу щодо ефективності та доброчесності судових працівників; здійснення аналізу недоліків досудового розгляду справ та знаходження шляхів їх вирішення через проведення анкетування працівників суду на предмет виявлення переваг та недоліків в роботі щодо підготовчого провадження тощо.

8. З метою покращення підготовки справ до судового розгляду запропоновано вдосконалення адміністративно-правових засад, що регулюють на сьогодні розподіл справ у судах, врахування спеціалізації та навантаження суддів тощо. Попри наявність автоматизованого розподілу справ у судах, очевидно, що існує потреба у подальшій автоматизації та поліпшенні цього процесу, шляхом розширення та вдосконалення функціоналу системи автоматизованого розподілу справ. Зокрема, необхідно реалізувати адміністративно-правові заходи щодо: інтеграції Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи з іншими державними інформаційно-телекомунікаційними системами та реєстрами для кращої перевірки інформації, автоматичного підбору суддів на основі спеціалізації або навантаження; покращення прозорості шляхом забезпечення публічного доступу до інформації про те, як саме відбувся розподіл справ; оптимізації процесів, а саме: зменшення ручного втручання та автоматизація більшої кількості операцій, таких як

перерозподіл справ у разі відведення судді або інших технічних причин, що можуть виникнути під час роботи; введення автоматизованих інструментів для статистичного аналізу навантаження на суддів, щоб справи розподілялися ще більш збалансовано.

9. Розроблено актуальні пропозиції у вигляді програми удосконалення обізнаності населення щодо судового захисту своїх порушених прав в умовах воєнного часу. Акцентовано на важливості надання допомоги населенню у захисті своїх прав та свобод шляхом створення спеціального сайту та телефону для довідки органу, що здійснює роз'яснення щодо способів захисту людських прав; здійснення контролю за працівниками суду шляхом опитування учасників судового процесу через анкетування для узагальнення статистики щодо порушення прав людини; покращення обізнаності населення щодо судового захисту та етапів розгляду справ судом в умовах воєнного часу; адаптування процесуального законодавства під норми воєнного часу тощо.

10. Внесено пропозицію щодо чіткого нормативного визначення прав та обов'язків сторін, а також процесуального урегулювання судового розгляду для запобігання затягуванню процесу, що є однією з найбільших проблем сьогодення. Це дозволить уникнути зловживань процесуальними правами з метою подовження справи.

11. Доведено, що в умовах воєнного стану в Україні адміністративно-правові засади забезпечення правосуддя потребують удосконалення для гарантування ефективності та доступності правосуддя, зважаючи на специфічні виклики. Запропоновано напрями для таких удосконалень. Акцентовано, що вони допоможуть зміцнити правову систему України в умовах воєнного стану та забезпечити ефективний доступ громадян до правосуддя навіть у кризових обставинах.

12. Зазначено, що судова влада знаходиться в центрі цифрової трансформації, спрямованої на забезпечення інноваційного розвитку правосуддя, відкритості та прозорості. Доведено, що впровадження та активне використання цифрових технологій і цифровізація стали нині необхідністю ефективного суду.

Проаналізовано переваги та наявні проблеми щодо успішного використання судами сучасних технологічних інструментів для передачі та захисту судової інформації. Відзначено, що цифрові технології роблять систему електронного суду зручнішою, швидшою та доступнішою. Крім того, цифровізація сприяє зменшенню витрат, збільшенню доступу до правового захисту та позитивно впливає на довкілля.

Виявлено низку проблем, які потребують вирішення, зокрема труднощі з технологізацією судових процесів через їх різноманітність, а також проблеми, пов'язані з забезпеченням об'єктивності у розгляді різних судових ситуацій. Запропоновано шляхи їх вирішення. Крім того, розроблено пропозиції до низки законодавчих та нормативно-правових актів у цій сфері.

Доведено, що потребує уваги проблема захисту кіберданих і конфіденційності. Запропоновано вирішувати її шляхом впровадження високих стандартів кібербезпеки та підвищення технологічної грамотності серед громадян, суддів і працівників судових та правоохоронних органів через створення електронних освітніх ресурсів. Зроблено ключовий висновок, що подальше вдосконалення адміністративно-правових засад електронного правосуддя в цивільному судочинстві значною мірою підвищить доступність та ефективність судових процесів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акт 95/С 316/03 Ради Європейського союзу від 26 липня 1995 року про укладення Конвенції про захист фінансових інтересів Європейських співтовариств. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-95/ed20030722#n17.
2. Аналітична довідка: пошкодження та зруйнування приміщень судів Державної судової адміністрації України. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1539038/>.
3. Бабіч І. Г. Принцип справедливості в римському праві і в сучасному цивільному праві України. Актуальні проблеми держави і права. 2010. С. 61–66. URL: <http://www.apdp.in.ua/v53/09.pdf>.
4. Бежевець А. М. Електронне судочинство як необхідний елемент цифрової трансформації суспільства та держави. Інформація і право. 2020. № 4(35). С. 142-146.
5. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів від 24.07.1971 року: ратифік. Законом України від 31.05.1995 р. № 189/95-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1995. № 21. Ст. 155. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>.
6. Бисага Ю. М., Палінчак М. М., Белов Д. М., Данканич М. М. Основні права людини. Ужгород: Ліра, 2003. 66 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/5101/1/Основн%20права.pdf>.
7. Боднар Т. Добросовісність, розумність та справедливість як принципи виконання договірної зобов'язання. Юридична Україна. 2005. № 3. С. 44.
8. Боєва О. Деякі аспекти судового захисту трудових прав за часів становлення державності України (1917-1922 рр.). Частина 2. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2016. №41. Т. 1. С. 161–166. URL:

<https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/33875/1/ДЕЯКІ%20АСПЕКТИ%20СУДОВОГО%20ЗАХИСТУ%20ТРУДОВИХ%20ПРАВ.pdf>.

9. Бойко В. П. Адміністративно-правові засади правосуддя в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2023. 427 с. URL: <https://maup.com.ua/assets/files/dis/12-00-07/disertaciya-bojko.pdf>.

10. Бойко В. П. Європейський досвід забезпечення ефективності судової влади. *Visegrad journal on human rights*. 2020. № 1 (Vol. 2). Р. 16–24.

11. Бондар Н. А., Міщенко М. С. Свобода як правова цінність: природа та особливості. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2023. С. 26-30. DOI: 10.24144/2788-6018.2023.05.3.

12. Братасюк М. Г. Співвідношення загальних принципів та норм права в основних типах праворозуміння. Філософські та методологічні проблеми права. 2016. № 1. С. 60-72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2016_1_7.

13. Верховний Суд. Огляд рішень Європейського суду з прав людини (травень 2023 року). Рішення за період із 01.05.2023 по 31.05.2023 / відп. за вип.: О. Ю. Тарасенко, Д. П. Мордас, Р. Ш. Бабанли. Київ, 2023. 73 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Ogliad_ESPL_tr_2023.pdf.

14. Віддалене правосуддя. Цифрова реформа дозволить брати участь у судових розглядах, не виходячи з будинку. Закон і Бізнес. 2016. № 39 (1285). URL: http://zib.com.ua/ru/125641-v_velikobritanii_provedut_cifrovuyu_sudebnuyu_reformu.html.

15. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року: ратифік. Указом Президії Української РСР від 14 квітня 1986 року № 2077-XI. Відомості Верховної Ради. 1986. № 17. Ст. 343. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text.

16. Всесвітня конвенція про авторське право від 6 вересня 1952 року: ратифік. Постановою Верховної Ради України від 23 грудня 1993 року № 3794-

XII. Офіційний Вісник України. 2006. № 46. Ст. 3104. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_052#Text.

17. Голубєва Н. Ю. Впровадження інформаційно-телекомунікаційних технологій в судову діяльність Німеччини та Франції. Вісник асоціації слідчих суддів України. 2018. № 1(4). С. 37-41.

18. Голубєва Н. Ю. Електронне судочинство: міжнародний досвід: монографія. Одеса: Фенікс, 2020. 204 с.

19. Горбатенко В. П. Філософсько-правові детермінанти сучасного розуміння справедливості. Правова держава. 2009. № 14. С. 14-16.

20. Горецький О. В. Примирні процедури в цивільному судочинстві: проблема співвідношення правових категорій. Держава і право. Серія: Юридичні науки. 2017. Вип. 75. С. 216-222.

21. Городовенко В. Принцип справедливості судової влади: загальнотеоретичні аспекти. Адвокат. 2012. № 2(137). С. 20-24.

22. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>.

23. Давидова Н. О. Особисті немайнові права: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Ін Юре, 2008. С. 106-107.

24. Декрет Уряду Франції № 2019-402 від 3 травня 2019 р. «Про різні заходи, пов'язані з електронним зв'язком у цивільних справах та повідомлення документів за кордоном». URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/eli/decret/2019/5/3/JUSC1907257D/jo/texte>.

25. Демиденко Г. Г., Петришин О. В. Історія вчень про державу і право: підручник. Харків: Право, 2009. 256 с.

26. Деліні М. М. Соціально-економічна відповідальність підприємництва: теорія, методологія, напрямки розвитку: монографія. Краматорськ: ДДМА, 2017. 451 с.

27. Джавадов Х. Деякі проблемні аспекти підготовки цивільних справ до судового розгляду. Часопис Київського університету права. 2021. № 1. С. 159-163. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/646>.

28. Дзьобань О. П., Жданенко С. Б. Права людини і національна безпека: філософсько-правові аспекти взаємозв'язу. Інформація і право. 2020. № 2(33). С. 9-22.

29. Директива Ради Європейського Союзу 93/13/ЄЕС від 5 квітня 1993 року «Про несправедливі умови споживчих договорів». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987_001-93#Text.

30. Європейська конвенція з прав людини. 1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

31. Житловий кодекс України від 30 червня 1983 року № 5464-X. Відомості Верховної Ради України. 1983. Дод. до № 28. Ст. 573. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text>.

32. Загальна (універсальна) хартія судді: схвалена Міжнародною Асоціацією Суддів 17 листопада 1999 р., Тайпей (Тайвань). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j63#Text.

33. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

34. Закон Іспанії 18/2011 від 5 липня, що регулює використання інформаційно-комунікаційних технологій у здійсненні правосуддя. URL: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-2011-11605>.

35. Закон Іспанії 42/2015 від 5 жовтня, який реформує Закон 1/2000 від 7 січня про цивільний процес. URL: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-2015-10727>.

36. Закон Чеської Республіки № 227/2000 Sb про електронний підпис та про внесення змін до деяких інших законів (Закон про електронний підпис). URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-227>.

37. Закон Чеської Республіки № 300/2008 Sb про електронні транзакції та авторизовану конвертацію документів. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2008-300>.

38. Закон Чеської Республіки № 499/2004 Sb про архівно-справну службу та про внесення змін до деяких законів. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/print/cs/2004-499/zneni-20240701.htm?sil=1>.

39. Закони 12 таблиць. Юридична енциклопедія: у 6 т. / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 2. 744 с.

40. Збірник Постанов Пленуму Верховного Суду України (1972–2007). Харків: СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2007. С. 146.

41. Здоровець С. В. Застосування принципу справедливості у новітньому судочинстві України (матеріально-правовий аспект). 2019. URL: [https://protocol.ua/ua/zastosuvannya_printsipu_spravedlivosti_u_novitnomu_sudochinstvi_ukraini_\(materialno_pravoviy_aspekt\)/](https://protocol.ua/ua/zastosuvannya_printsipu_spravedlivosti_u_novitnomu_sudochinstvi_ukraini_(materialno_pravoviy_aspekt)/).

42. Зозуля Д. Д. Проблеми впровадження електронного документообігу в судовій системі України. Культура та інформаційне суспільство: матеріали всеукр. наук.-теорет. конф. молодих учених (м. Харків, 24–25 квіт. 2014 р.). Харків: ХДАК, 2014. С. 239-240.

43. Ізарова І. О. Забезпечення права відповідача на організацію захисту: європейський досвід та українські перспективи. Право і суспільство. 2016. № 2, ч. 1. С. 49-54.

44. Інструкція з використання підсистеми «Електронний кабінет» Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: затв. наказом ДП «Інформаційні судові системи» від 29.12.2023 № 230/ОД. URL: https://ics.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/ics/documents/Інструкція%20користувача%20підсистеми%20Електронний%20кабінет.pdf.

45. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. / Л. М. Бостан, С. К. Бостан. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 672 с.

46. Їжак О. Створення ефективної судової системи: досвід Польщі. URL: <http://jurliga.ligazakon.ua/news/2013/8/6/95832.htm>.

47. Кант І. Критика чистого розуму / пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. Київ: Юніверс, 2000. 504 с.

48. Карплюк О. І. Механізм забезпечення справедливості судового розгляду цивільних справ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2016. 18 с.
49. Качурінер В. Л., Пахлевандзе А. Аналіз європейського досвіду та європейських стандартів щодо організації судової влади в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 9. С. 558-561.
50. Ключевський В. Електронне судочинство: шляхи впровадження та зарубіжний досвід. Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. 2020. № 1. DOI: <https://doi.org/10.35546/kntu2308-8834/2020.1.14>.
51. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
52. Кодекс торговельного мореплавства України від 23 травня 1995 року № 176/95-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1995. № 47-52. Ст. 349. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-вр#Text>.
53. Козуб І. Г., Боднарук М. І. Основи римського цивільного права: навч. посібник. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. 488 с.
54. Колодій А. М. Принципи законотворчості в світлі вимог Конституції України – основа подальшого розвитку законодавства. Київ: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1997. Вип. 2. С. 64-68.
55. Конвенція про міжнародні залізничні перевезення від 9 травня 1980 року: ратифік. Законом України від 5 червня 2003 року № 943-VI. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 39. Ст. 342. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_291#Text.
56. Конвенція про права дитини. 1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.
57. Конституція України від 26 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
58. Корж В. Справедливість – поняття організаційне. Віче. 2007. № 9/10. С. 15-19.

59. Котюк В. О. Основи держава і права: навч. посіб. 3-тє вид., доп. і перероб. Київ: Атіка, 2001. 432 с.
60. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
61. Кузнєцова Н. С. Проблеми гармонізації цивільного та підприємницького законодавства країн Європи. Еволюція цивільного законодавства: проблеми теорії і практики: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 2004. С. 29-30.
62. Кучинська О. А. Зміст принципу справедливості у кримінальному судочинстві України. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2011. № 1(3). URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11koaksu.pdf>.
63. Легких К. В. Справедливість як принцип діяльності національних судів. Держава та регіони. Серія: Право. 2020. № 3(69), т. 2. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.3.2.25>.
64. Литовченко Л. Розсуд осіб у цивільному праві української держави XI-XII століть за «Руською правдою». Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2012. № 3. С. 31-49. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nvdduvs_2012_3_8.
65. Луспеник Д. Д. Розгляд цивільних справ судом першої інстанції. Харків: Харків юридичний, 2006. 480 с.
66. Макаровець А. Адміністративно-правовий статус апарату суду в Україні: дис. ... д-ра філософії: 081. Суми: Університет сучасних знань; Сумський державний університет, 2023. 216 с.
67. Мамка Г. М. Справедливість як категорія та засада кримінального провадження. Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія: Право. 2018. Т. 2, вип. 48. С. 120-123. URL:

<https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/34432/1/СПРАВЕДЛИВІСТЬ%20ЯК%20КАТЕГОРІЯ%20ТА%20ЗАСАДИ.pdf>.

68. Марчук Р. Обумовленість права суспільним устроєм українських земель за Польсько-Литовської доби. Державне управління: теорія та практика. 2010. № 2. С. 1-10. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10mrppld.pdf>.

69. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень. 2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#n2.

70. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. Док. ООН A/RES/2200 A (XXI). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

71. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року. Док. ООН A/RES/2200 A (XXI). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text.

72. Наказ Державної судової адміністрації України «Про затвердження Концепції Єдиної судової інформаційної-телекомунікаційної системи» від 13.04.2018 № 168. URL: <https://web.archive.org/web/20191128225647/https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/esits/asdfg>.

73. Нестерчук Л. П., Біденко О. В. Система федеральних судів США та ефективність здійснення правосуддя. Актуальні проблеми політики. 2018. Вип. 62. С. 138-151.

74. Обрусна С. Зарубіжний досвід судового управління та можливості його використання при реформуванні судової системи України. Вісник Вищої ради юстиції. 2010. № 4. С. 52-71.

75. Оніщенко Н. М. Правова система і держава в Україні. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. 132 с.

76. Основні принципи незалежності судових органів. 1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201#Text.

77. Основні принципи та керівні положення, що стосуються права на правовий захист і відшкодування збитків жертвам грубих порушень міжнародних норм в сфері прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права: Резолюція 60/147 Генеральної Асамблеї ООН від 15 грудня 2005 року. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-and-guidelines-right-remedy-and-reparation>.

78. Офіційний сайт Міністерства юстиції Чехії. URL: <https://portal.justice.cz/Justice2/Uvod/uvod.aspx>.

79. Павленко Д. Принцип добросовісності в договірному праві країн континентальної системи права. Підприємництво, господарство і право. 2007. № 3. С. 19.

80. Пацурківський Ю. П. Основні підходи до розуміння правової категорії «справедливість». Держава і право. Юридичні і політичні науки: зб. наук. пр. Київ, 2006. Вип. 33. С. 256.

81. Положення про автоматизовану систему документообігу суду: затв. рішенням Ради суддів України від 2 квітня 2015 р. № 25 та погоджене наказом Державної судової адміністрації України від 2 квітня 2015 р. № 45. URL: <https://court.gov.ua/sudova-vlada/969076/polozhenniapasds/>.

82. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 25 березня 2019 року у справі № 607/4316/17-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80751552>.

83. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 16 січня 2019 року у справі № 521/17654/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81020254>.

84. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 18 квітня 2018 року у справі № 753/11000/14-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73500675>.

85. Постанова Уряду Чеської Республіки № 212/2012 Sb про структуру даних, на підставі яких можна однозначно ідентифікувати

підписувача, та процедури перевірки дійсності гарантованого електронного підпису, електронної позначки, кваліфікованого сертифіката, кваліфікованого системного сертифіката та кваліфікованої позначки часу (Указ Про перевірку дійсності гарантованого електронного підпису). URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-212/monitor?g=12129956>.

86. Постанова Уряду Чеської Республіки № 259/2012 Sb про порядок здійснення файлової служби. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-259/monitor?g=12310716%2C12129938>.

87. Правова карта сучасного світу: навч. посіб. для студентів юрид. закл. вищої освіти і ф-тів / О. В. Петришин та ін. 2-ге вид., змін. та допов. Харків: Право, 2023. 478 с.

88. Тобота Ю. А. Принцип справедливості, добросовісності і розумності у цивільному праві: монографія. Харків: Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2020. 143 с.

89. Принципи міжнародних комерційних договорів (УНІДРУА) / пер. укр. О. С. Білоус. URL: <https://www.unidroit.org/wp-content/uploads/2021/06/Unidroit-Principles-2010-Ukrainian-bl.pdf>.

90. Про виконавче провадження: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1404-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 30. Ст. 542.

91. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147a-19#Text>.

92. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 30 березня 2020 р. № 540-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20?find=1&text=%D1%81%D1%83%D0%B4#w1_3.

93. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>.
94. Про доступ до судових рішень: Закон України від 22 грудня 2005 р. № 3262-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15#Text>.
95. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України від 5 жовтня 2017 р. № 2155-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text>.
96. Про захист персональних даних: Закон України від 1 червня 2010 р. № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>.
97. Про захист прав споживачів: Закон України від 12 травня 1991 р. № 1023-XII. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 30. Ст. 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>.
98. Про захист прав споживачів кредитних послуг: рішення Конституційного Суду України від 10 листопада 2011 року № 15-рп/2011. Офіційний вісник України. 2011. Ст. 3274.
99. Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр#Text>.
100. Про Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, юрисдикцію та практику Європейського суду з прав людини: Інформаційний лист Вищого господарського суду України від 22.04.2016 р. № 01-06/1444/16. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/362403___362468.
101. Про наділення повноваженнями Верховного народного суду за експериментальними реформ щодо спрощення та диверсифікації процесу цивільного судочинства: Рішення ПК ВЗНП від 28.12.2019 р. № 42. URL: <http://www.lawinfochina.com/display.aspx?id=32123&lib=law>.
102. Про Національний архівний фонд та архівні установи: Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3814-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12#Text>.

103. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
104. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 5 жовтня 2017 р. № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>.
105. Про податкову заставу: рішення Конституційного Суду України від 24.03.2005 р. № 2-рп/2005. Офіційний вісник України. 2005. № 13. Ст. 674.
106. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. № 359-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
107. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.
108. Про третейські суди: Закон України від 11 травня 2004 р. № 1701-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15#Text>.
109. Рамкове Рішення Ради Європейського Союзу 2003/577/ЮВС від 22 липня 2003 року про виконання в Європейському Союзі рішень про заморожування власності або доказів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_013-03/ed20030722#n34.
110. Рішення Апеляційного суду Миколаївської області від 08.11.2006 р. у справі № 22-1827/2006. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/324638>.
111. Рішення Апеляційного суду Хмельницької області від 07.06.2006 р. у справі № 22-925/3. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76454>.
112. Рішення Верховного Суду України від 18 листопада 2009 року у справі № 6-12041св09. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/6931487>.
113. Рішення Вищої ради правосуддя «Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи» від 17 серпня 2021 року № 1845/0/15-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#n22>.
114. Рішення Конституційного Суду України від 25 грудня 1997 року № 9-зп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97#n54>.

115. Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04>.

116. Рішення Конституційного Суду України від 30 січня 2003 року № 3-рп/2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-03#Text>.

117. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Кіровоградобленерго» про офіційне тлумачення положень частини восьмої статті 5 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 20 червня 2007 року № 5-рп/2007. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/552>.

118. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Козлова Д. О. щодо офіційного тлумачення положень другого речення преамбули Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» від 11 липня 2013 року № 7-рп/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-13#Text>.

119. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу Х «Перехідні положення» Земельного кодексу України від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text>.

120. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України від 18 лютого 2020 року № 2-рп/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-20#Text>.

121. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України та 50 народних депутатів України від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/519>.

122. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 45 народних депутатів України від 4 червня 2019 року № 2-п/2019. URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/2-r2019>.

123. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року» від 14 квітня 2021 р. № 366. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-p#Text>.

124. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів на 2023-2024 роки з реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року» від 25 квітня 2023 р. № 372. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372-2023-p#n15>.

125. Розпорядження про визначення територіальної підсудності справ. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/gromadyanam/terutor_pidsudnist/.

126. Ролз Дж. Теорія справедливості / пер. з англ. Київ: Основи, 2001. 822 с.

127. Сеник Т. Б. Підстави для відкладання судового розгляду у кримінальному провадженні: класифікація та проблеми правозастосування. Юридичний бюлетень. 2018. № 8. С. 405-415.

128. Сердюк Л. Законодавчо визначені підстави правомірного обмеження конституційних прав і свобод людини в умовах воєнного стану. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2022. № 2. С. 269-272. URL: <https://visnik.dduvs.edu.ua/index.php/visnyk/issue/view/64/35>.

129. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21/22. Ст. 135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.

130. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник / пер. з рос. Харків: Консум, 2006. 565 с.

131. Скрипнюк О. В., Токарчук Л. М. Захист прав та інтересів дітей в умовах війни на Сході України та в анексованій Автономній Республіці Крим:

нові виклик для України. Journal «ScienceRise: Juridical Science». 2020. № 2(12). С. 4-11.

132. Справа «Глікандзі проти Греції» (заява № 40150/09): Рішення Європейського суду з прав людини від 30 жовтня 2012 року. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/#{%22languageisocode%22:\[%22FRE%22\],%22appno%22:\[%2240150/09%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-114100%22\]}.](https://hudoc.echr.coe.int/#{%22languageisocode%22:[%22FRE%22],%22appno%22:[%2240150/09%22],%22documentcollectionid%22:[%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-114100%22]})

133. Справа «Жук проти України»: Рішення Європейського суду з прав людини від 11.04.2011 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_659#Text.

134. Справа «Корнєв і Карпенко проти України»: Рішення Європейського суду з прав людини від 21.01.2011 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_637#Text.

135. Справа «проти Франції» (заява № 10073/82): Рішення Європейського суду з прав людини від 24 жовтня 1989 року. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-57502%22\]}.](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-57502%22]})

136. Теорія держави та права: навч. посіб. / Є. В. Білозьоров та ін.; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. Київ: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

137. Трут Д. Переваги електронного судочинства. Ідемо в ногу з часом. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA009834.

138. Українська Гельсінська Спілка з прав людини. Звернення до суду: з якими проблемами стикнулися громадяни в умовах війни. 2023. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/zvernennia-do-sudu-z-iakymy-problemamy-styknulysia-hromadiany-v-umovakh-viyny/>.

139. Філософія права: навч. посіб. / за заг. ред. О. Г. Данільян. Київ: Юрінком Інтер, 2005. С. 61.

140. Харитонов Є. О. Рецепція римського приватного права: теоретичний та історично-правовий аспект. Одеса: Мінресінформ України, 1997. 283 с.

141. Цал-Цалко Ю. Ю. Сутність підготовчого провадження. Часопис цивілістики. 2019. Вип. 34. С. 74-80. URL: <http://clj.nuoua.od.ua/archive/34/16.pdf>.
142. Цивільне право України: підручник: у 2 кн. / О. В. Дзера (кер. авт. кол.) та ін. Харків: Юрінком Інтер, 2002.
143. Цивільний кодекс України: Закон України від 31 травня 2007 року № 1111-V. Офіційний вісник України. 2007. № 43. Ст. 1708. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/T030435?an=843030&ed=2007_05_31.
144. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
145. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар. Т. 7: Загальні положення про зобов'язання та договір / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: ФОП Лисяк Л. С., 2012. 736 с.
146. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар. Т. 1: Загальні положення. Особи / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: ЕКУС, 2020. 928 с.
147. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
148. Шелевер Н. В. Принцип справедливості та його реалізація Конституційним Судом України під час здійснення правосуддя. Актуальні проблеми держави і права. 2020. № 86. С. 259-263. DOI: <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i86.2453>.
149. Що таке підготовче провадження і підготовче судове засідання. Юридична газета онлайн. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/shcho-take-pidgotovche-provadzheniya-i-pidgotovche-sudove-zasidannya.html>.
150. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ: Укр. енцикл., 2003. Т. 5. 736 с.
151. Яковенко М. Справедливість як елемент права. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/nov/19966/yakovenko.pdf>.

152. Ясинок Д. Принцип справедливості як природна складова частина цивільного процесу: історико-правовий аспект. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2017. № 3. С. 85-88. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/3/19.pdf>.

153. Bailey J. Digitization of court processes in Canada. *LABORATOIRE de cyberjustice*. 2012. URL: https://www.cyberjustice.ca/files/sites/102/WP002_CanadaDigitizationOfCourtProcesses20121023.pdf.

154. Bănică R. A. Digitization of justice in the context of the COVID-19 pandemic and the implications of digitalization on constitutional rights. *Revista de Drept Constituțional*. 2020. No. 2. P. 11-30. DOI: <https://doi.org/10.47743/rdc-2020-2-0001>.

155. Barabash O. Digitalization of justice in the context of e-court system implementation: challenges and tasks. *Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs*. 2023. Vol. 1. P. 57-66. DOI: <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-1-8>.

156. Bielova A. Europeanization of the judicial administration system in Ukraine under the conditions of digitization of the judiciary: current state and prospects for development. *Aspects of public administration*. 2022. Vol. 10, No. 5. P. 25-34. URL: <https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/view/959/934>.

157. Brigham J., Schreiner A. T. M. Introduction: The Semiotics of Digital Law. *International Journal for the Semiotics of Law-Revue internationale de Sémiotique juridique*. 2004. Vol. 17, No. 3. P. 259-266. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11196-004-8643-4>.

158. Bundesgerichtshof. URL: https://www.bundesgerichtshof.de/DE/Verfahrensarten/ElektrRechtsverkehr/elektrRechtsverkehr_node.html.

159. Chinese court system: internet courts. URL: <https://www.lexology.com/commentary/litigation/china/global-law-office/chinese-court-system-internet-courts>.

160. Chyzhov D. Organizational and legal support of human rights and freedoms in the national security of Ukraine. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2021. No. 7. P. 98-103. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/7/16.pdf>.

161. Civil Procedure Rules. URL: <https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil>.

162. Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power: adopted by General Assembly resolution 40/34 of 29 November 1985. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-basic-principles-justice-victims-crime-and-abuse>.

163. Declaration on the Right and Responsibility of Individuals, Groups and Organs of Society to Promote and Protect Universally Recognized Human Rights and Fundamental Freedoms: Resolution 53/144 of the UN General Assembly of 9 December 1998. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-right-and-responsibility-individuals-groups-and>.

164. Derevyanko B., Turkot O. Legal regulation of cryptocurrency relations with in Ukraine: eu experience. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2022. No. 3. P. 56-61. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2022.3.07>.

165. Di Maurizio Reale. Il deposito telematico: le regole, gli eventi successivi e le problematiche irrisolte. 2019. URL: www.altalex.com/documents/biblioteca/2019/04/16/deposito-telematico-ebook.

166. e-Barreau. URL: <https://ebarreau.fr/index.php>.

167. E-court Australia. URL: <https://www.ecourtroom.fedcourt.gov.au/ecourtroom/default.aspx>.

168. E-Government Act of 2002. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/PLAW-107publ347/pdf/PLAW-107publ347.pdf>.

169. E-JUSTICE IN ITALY: THE «ON-LINE CIVIL TRIAL». URL: https://pst.giustizia.it/PST/resources/cms/documents/eJustice_in_Italy_rev_May_2016.pdf.
170. e-Justice. General Information. General Council of the Judiciary. URL: <http://www.poderjudicial.es/cgpj/en/Subjects/e-Justice/General-Information/>.
171. Electronic Filing (CM/ECF). Supreme Court of the United States. URL: <https://www.uscourts.gov/court-records/electronic-filing-cmecf>.
172. Elektroniczne Postępowanie Upominawcze. URL: <https://www.e-sad.gov.pl/>.
173. eLitigation. URL: <https://www.elitigation.sg>.
174. Email guidance General guidelines for electronic bundles in The Supreme Court of the United Kingdom and Judicial Committee of the Privy Council. URL: <https://www.justice.gov.uk/courts/email-guidance#cannotfile>.
175. Entin M. Fair Trial in Council of Europe and European Union Law. Constitutional Law. Eastern European Review. 2003. Vol. 44(3). P. 85-97.
176. European e-Justice Strategy: Communication from the Commission to the Council, the European Parliament and the European Economic and Social Committee of 30 May 2008. URL: https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/1_european-e-justice-strategy.html.
177. Fauzan M., Bakhtiar H. S. Digitalization of Evidence in the Constitutional Court: Opportunities and Requisite. Veteran Law Review. 2023. Vol. 6. P. 1-14. DOI: <https://doi.org/10.35586/velrev.v6ispecialissues.4791>.
178. Federal court of Australia. URL: <https://www.fedcourt.gov.au/online-services>.
179. Flaga-Gieruszyńska K. L. Selected aspects of informatisation of judicial enforcement proceedings. Journal of Modern Science. 2023. Vol. 51, No. 2. P. 307-327. DOI: <https://doi.org/10.13166/jms/168111>.
180. Garoupa N., Grajzl P. Spurred by legal tradition or contextual politics? Lessons about judicial dissent from Slovenia and Croatia. International Review of

Law and Economics. 2020. Vol. 63. P. 105912. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.irle.2020.105912>.

181. Gesetz zur Förderung des elektronischen Rechtsverkehrs mit den Gerichten vom 10.10.2013. URL: <https://dip.bundestag.de/vorgang/gesetz-zur-f%C3%B6rderung-des-elektronischen-rechtsverkehrs-mit-den-gerichten/50035>.

182. Goggin K. Bill Would Make Online Access to Federal Court Records Free. 2019. URL: <https://www.courthousenews.com/bill-would-make-online-access-to-federal-court-records-free/>.

183. Gray C. B. No Five-Finger Exercise: Digital Law to Manage Legal Complexity. International Journal for the Semiotics of Law-*Revue internationale de Sémiotique juridique*. 2004. Vol. 17, No. 3. P. 267-276. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11196-004-8645-2>.

184. Guidelines for the Use of Technology in any Civil Litigation Matter. URL: [https://cjc-ccm.ca/cmslib/general/JTAC%20National%20Model%20Practic\(1\).pdf](https://cjc-ccm.ca/cmslib/general/JTAC%20National%20Model%20Practic(1).pdf).

185. Gushchyn O., Kotliarenko O., Panchenko I., Rezvorovych K. Cyberlaw in Ukraine: current status and future development. *Futurity Economics & Law*. 2022. Vol. 2, No. 1. P. 4-11. DOI: <https://doi.org/10.57125/FEL.2022.03.25.01>.

186. Hammurabi, King; Johns C. H. W. The Oldest Code of Laws in the World. City: Lawbook Exchange Ltd., 2000. URL: <https://www.gutenberg.org/files/17150/17150-h/17150-h.htm>.

187. HMCTS reform events programme. URL: <https://www.gov.uk/guidance/hmcts-reform-events-programme#previous-civil-events>.

188. Höffe O. *Gerechtigkeit: Eine philosophische Einführung*. München, 2006. 127 p.

189. Hribov M. L., Shendryk V. V. Use of knowingly false information by criminal proceedings participants. *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*. 2022. Vol. 99, No. 4. P. 250-260. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2022.4.21>.

190. Huang W., Yi T., Zhu H., Shang W., Lin W. Improved privacy preserving method for periodical SRS publishing. PLoS ONE. 2021. No. 16(4). DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0250457>.
191. International Principles and Guidelines on Access to Justice for Persons with Disabilities. OHCHR, 2020. URL: <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-disability/internationalprinciples-and-guidelines-access-justice-persons-disabilities>.
192. Janković D. Different legal aspects of the intellectual property rights. Procedural aspects of eu law. Faculty of Law, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, 2017. DOI: <https://doi.org/10.25234/eclic/6526>.
193. Judiciary information technology fund. URL: https://www.uscourts.gov/sites/default/files/fy_2020_jitf_0.pdf.
194. Kaplina O. Prisoner of war: special status in the criminal proceedings of Ukraine and the right to exchange. Access to Justice in Eastern Europe. 2022. Vol. 5, No. 4-2. P. 8-24. DOI: <https://doi.org/10.33327/ajee-18-5.4-a000438>.
195. Kodeks postępowania cywilnego. Wersja od: 15 kwietnia 2023 r. do: 21 maja 2023 r. URL: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/kodeks-postepowania-cywilnego-16786199>.
196. Kramer S. N. Reflections on the Mesopotamian Flood. The Cuneiform Data New and Old. Expedition Magazine. 1967. Vol. 9, No. 4. P. 12-18. URL: <https://www.penn.museum/documents/publications/expedition/9-4/Reflections.pdf>.
197. Kroitor V., Mamnitskyi V. Adversial Principle Under the New Civil Procedure in Ukraine. Access to Justice in Eastern Europe. 2019. Vol. 4, No. 5. P. 30-42. DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-2.4-a000021>.
198. L'elezione di domicilio e la posta elettronica certificata nel processo civile. URL: <https://www.altalex.com/documents/news/2015/01/21/l-elezione-di-domicilio-e-la-posta-elettronica-certificata-nel-processo-civile>.
199. La Cour de cassation. URL: <https://www.courdecassation.fr/>.

200. Lag (1974:371) om rättegången i arbetstvister. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-1974371-om-rattegangen-i-arbetstvister_sfs-1974-371/.
201. Lag (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-1993387-om-stod-och-service-till-vissa_sfs-1993-387/.
202. Lag om integritetsskydd i arbetslivet 13.8.2004/759. URL: <https://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/2004/20040759>.
203. Land and Environment Court. URL: <https://leap.unep.org/node/49>.
204. Liebman B. L. et al. Mass Digitization of Chinese Court Decisions. *Journal of Law and Courts*. 2020. Vol. 8, No. 2. P. 177-201. DOI: <https://doi.org/10.1086/709916>.
205. Lloyd D. *The Idea of Law*. London: Penguin Books, 1964. 365 p.
206. Make a court claim for money. URL: <https://www.gov.uk/make-court-claim-for-money/court-fees>.
207. Matthews S. *Theology and Science in the Thought of Francis Bacon*. Aldershot: Ashgate Publishing, 2008. 150 p.
208. Melnychenko N. Claim and its modern modifications: definitions of the future. *Futurity Economics & Law*. 2021. Vol. 1, No. 1. P. 4-11. DOI: <https://doi.org/10.57125/FEL.2021.03.25.1>.
209. Miceli T. J., Mungan M. C. An economic theory of optimal enactment and enforcement of laws. *International Review of Law and Economics*. 2021. Vol. 68. P. 106029. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.irl.2021.106029>.
210. Money Claim Online (MCOL) user guide for claimants. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/762843/mcol-userguide-eng.pdf.
211. Morska N., Davydova O. Philosophy and the future of human rights: peculiarities of the relationship between recent science and technology. *Futurity Economics & Law*. 2021. Vol. 1, No. 3. P. 16-25. DOI: <https://doi.org/10.57125/FEL.2021.09.25.02>.

212. Možnosti elektronického podání – elektronická podatelna. URL: <https://justice.cz/web/obvodni-soud-pro-prahu-1/zakladni-informace/-/clanek/moznosti-elektronickeho-podani-elektronicka-podatelna>.

213. Navas S. Robot Machines and Civil Liability. Algorithms and Law. Cambridge University Press, 2020. P. 157-173. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108347846.006>.

214. Online dispute resolution for low value civil claims. Online Dispute Resolution Advisory Group. URL: <https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2015/02/Online-Dispute-Resolution-Final-Web-Version1.pdf>.

215. Ørstavik I. Access to data for training algorithms in machine learning: copyright law and right-stacking. Artificial Intelligence and the Media. Edward Elgar Publishing, 2022. P. 272-295. DOI: <https://doi.org/10.4337/9781839109973.00019>.

216. Forrester O. J. History of the Federal Judiciary's Automation Program. The American University Law Review. 1995. Vol. 44. URL: <https://digitalcommons.wcl.american.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1498&context=aulr>.

217. PACER Pricing: How fees work. URL: <https://pacer.uscourts.gov/pacer-pricing-how-fees-work>.

218. Paryzkyi I. General Theory of Future Law: Definitions, Innovative Potential. Futurity Economics & Law. 2021. Vol. 1, No. 3. P. 25-32. DOI: <https://doi.org/10.57125/FEL.2021.09.25.03>.

219. Polishchuk N. Proceedings in the case of pre-trial proceedings in the civil process of Ukraine: comparison with foreign experience. Entrepreneurship, economy, law. 2016. No. 5. P. 14-18.

220. Politsanskyi V. S. Features of introduction and functioning of electronic court in Ukraine. Law and Society. 2020. No. 5. P. 35. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.5.5>.

221. Practice direction 51O – the electronic working pilot scheme. URL: <https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil/rules/part51/practice-direction-51o-the-electronic-working-pilot-scheme#3.1>.

222. Principles relating to the Status of National Institutions (The Paris Principles): Resolution 48/134 of the UN General Assembly of 20 December 1993. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/principles-relating-status-national-institutions-paris>.

223. Processo Civile Telematico. URL: <https://www.processociviletelematico.it/>.

224. Provisions of the Supreme People's Court on Several Issues Concerning the Trial of Cases by Internet Courts. URL: <https://www.court.gov.cn/zixun-xiangqing-116981.html>.

225. Public Access to Court Electronic Records (PACER). URL: <https://pacer.uscourts.gov/>.

226. Reform Update. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/806959/HMCTS_Reform_Update_Summer_19.pdf.

227. Rezvorovych K., Skaletska Z., Dorosheva A., Sushytska Y. Application of law as a special form of its implementation: trends for the future. *Futurity Economics & Law*. 2023. Vol. 3, No. 1. P. 28-35. DOI: <https://doi.org/10.57125/FEL.2023.03.25.03>.

228. Riccio G. M., Pezza F. Certifications Mechanism and Liability Rules under the GDPR. When the Harmonisation Becomes Unification. *SSRN Electronic Journal*. 2019. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3745375>.

229. Rina Herawati A., Widowati N., Maesaroh. Dynamics of Public Service Digitization Study on Case Tracing Information System (SIPP) in Court. *KnE Social Sciences*. 2023. DOI: <https://doi.org/10.18502/kss.v8i11.13568>.

230. Sergiienko N. et al. Legal regulation of the automation of judicial enforcement proceedings: International experience. *Cuestiones Políticas*. 2023. Vol. 41, No. 78. P. 166-177. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4178.11>.

231. Set of principles for the protection and promotion of human rights through action to combat impunity. E/CN.4/2005/102/Add.1. 2005. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g05/109/00/pdf/g0510900.pdf?token=8LNndjOzRdjLZXFws&fe=true>.

232. Shevchuk L. Environmental rights of citizens and legal safeguards for their protection: challenges for the future. *Futurity Economics & Law*. 2021. Vol. 1, No. 2. P. 4-11. DOI: <https://doi.org/10.57125/FEL.2021.06.25.1>.

233. Shevchuk V. Prospects for the introduction of artificial intelligence technologies in judicial activity in modern conditions. Use of artificial intelligence technologies in crime prevention: scientific and practical materials. 2020. P. 86-94. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/18313>.

234. Shinkar T. I. The essence of reconciliation procedures in the system of alternative resolution of legal conflicts (disputes). *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University, Law*. 2017. Vol. 876, No. 1. P. 219-226. URL: <https://science.lpnu.ua/law/all-volumes-and-issues/volume-4-number-876-15-2017/essence-reconciliation-procedure-system>.

235. Smolij I. Administrative Justice in Ukraine and Space Law. *Advanced Space Law*. 2018. Vol. 1. P. 91-97. DOI: <https://doi.org/10.29202/asl/2018/1/11>.

236. Speedy Trial Act of 1974. URL: <https://www.justice.gov/archives/jm/criminal-resource-manual-628-speedy-trial-act-1974>.

237. Susskind R. *Online Courts and the Future of Justice*. Oxford: OUP Oxford, 2019.

238. The Constitution of Sweden: The fundamental laws and Riksdag Act. Stockholm: Sveriges Riksdag, 2023. 234 p. URL: <https://www.riksdagen.se/globalassets/03.-dokument-och-lagar/bestall-och-ladda-ner/other-languages/grundlagar-2023-engelsk-web.pdf>.

239. The European e-Justice Portal. URL: <https://e-justice.europa.eu/home.do?action=home>.

240. The Stockholm Programme — An open and secure Europe serving and protecting citizens (2010/C 115/01). Official Journal of the European Union. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.C_.2010.115.01.0001.01.ENG&toc=OJ%3AC%3A2010%3A115%3ATOC.

241. Transforming Our Justice System By the Lord Chancellor, the Lord Chief Justice and the Senior President of Tribunals. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/553261/joint-vision-statement.pdf.

242. United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-custodial Measures for Women Offenders (the Bangkok Rules). 2010. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/ProfessionalInterest/BangkokRules.pdf>.

243. What is a Notice of Docket Activity? URL: <https://www.ca10.uscourts.gov/faq/what-notice-docket-activity>.

244. Written evidence from Criminal Justice Alliance (CTS0050). URL: <http://data.parliament.uk/writtenevidence/committeeevidence.svc/evidencedocument/justice-committee/hmcts-courtand-tribunal-reforms/written/97795.html>.

245. Yasynok M. M., Kotvyakovsky Y. O. Electronic court in civil jurisdiction. Private and public law. 2023. No. 1. P. 36-42. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5666.2023.1.6>.

246. Yavorska I. Legal basis for harmonization of the law of Ukraine on financial services regulation to the EU law. Visnyk of the Lviv University. Series International Relations. 2015. No. 36. DOI: <https://doi.org/10.30970/vir.2015.36-2.0.360>.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*Праці, які відображають основні наукові результати дисертації
Статті у наукових фахових виданнях України та в наукових періодичних
виданнях інших держав, у тому числі проіндексованих наукометричними
базами даних Scopus, Web of Science:*

1. Греку А. Процесуальні аспекти підготовки справи до судового розгляду. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Юридичні науки*. 2022. № 3 (63). С. 26–30. DOI: <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2022.3.5>.
2. Греку А. Засади справедливості у судочинстві. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Юридичні науки*. 2023. № 3 (66). С. 39–43. DOI: <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2023.3.6>.
3. Греку А. Етапи судового процесу: розгляд справи в суді. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Юридичні науки*. 2023. № 4 (67). С. 12–17. DOI: <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2023.4.2>.
4. Греку А. Важливість доказової бази на підготовчому етапі: взаємодія сторін та суду в процесі збирання доказів у цивільних справах. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Юридичні науки*. 2023. № 5 (68). С. 25–30. DOI: <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2023.5.4>.
5. Pyrohovska V., Holota N., Kolotilova T., **Hreku A.**, Kroitor V. E-JUSTICE AND THE DEVELOPMENT OF JUSTICE: STRENGTHS, CHALLENGES AND PROSPECTS. *Lex Humana*. 2024. v. 16, n. 1. С. 426–442. URL: <https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2932>.
6. Греку А. Особливості правового регулювання підготовки справи до судового розгляду в цивільному судочинстві. *KELM*. 2024. № 3 (63). С. 196–201 (Республіка Польща). URL: <https://kelmczasopisma.com/public/ua/viewpdf/12413>.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

(Матеріали наукових конференцій):

7. Греку А. Г. Сучасний стан електронного судочинства. *Проблеми модернізації України: матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції «Розбудова інноваційних економіки, менеджменту та освіти в умовах нової соціальної реальності»* (м. Київ, 23–24 травня 2024 р.). Київ, 2024. Випуск 17. С. 376–378. URL: <https://research.maup.com.ua/assets/files/conferency/17-problemi-modernizacii.pdf>.

8. Греку А. Електронне судочинство: виклики, переваги та перспективи розвитку. *Інновації та їхній вплив на економіку та суспільство: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Суми, 25 жовтня 2024 р.). Суми, 2024. С. 144–146. URL: <https://researcheurope.org/wp-content/uploads/2024/11/re-25.10.24.pdf>.

455252

Приватне акціонерне товариство
«Вищий навчальний заклад
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ
ПЕРСОНАЛОМ»

The Private Joint-Stock Company
«Higher Education Institution
«Interregional
Academy
of Personnel Management»

Україна, 03039, Київ-39, вул. Фрометівська, 2,
Тел. +38 (044) 490-95-00, maup.com.ua
e-mail: iapm@iapm.edu.ua

2, Frometivs'ka Str., 03039 Kyiv, Ukraine,
Tel. +38 (044) 490-95-00, maup.com.ua
e-mail: iapm@iapm.edu.ua

«23» вересня 2024 № 4064/1

Довідка
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
здобувача наукового ступеня кандидата юридичних наук
за науковою спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес;
фінансове право; інформаційне право
Греку Андрія Георгійовича
на тему «Адміністративно-правові засади забезпечення цивільного
судочинства в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови України»

Дослідження Греку Андрія Георгійовича на тему «Адміністративно-правові засади забезпечення цивільного судочинства в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови України» виконане в рамках наукової теми НДР Міжрегіональної Академії управління персоналом «Дослідження теоретико-методологічних основ розвитку української державності в контексті світових модернізаційних процесів формування національних громадянських суспільств: політичний, юридичний, економічний, соціальний, психологічний та управлінський аспекти» (номер державної реєстрації – 0119U100492). Дисертація відповідає основним науковим напрямкам діяльності Міжрегіональної Академії управління персоналом з тем «Судова влада в Україні: проблеми та шляхи реформування» (номер державної реєстрації – 0122U201534), «Актуальні питання державотворення та захисту прав людини в Україні» (номер державної реєстрації – 0123U104042) та «Актуальні питання юридичної науки та практики» (номер державної реєстрації – 0123U104485).

Дисертація Греку А. Г. є одним і перших в Україні комплексним дослідженням, спрямованим на аналіз адміністративно-правового забезпечення цивільного судочинства в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови України. В результаті дослідження сформульовано нові науково-обґрунтовані теоретичні положення та пропозиції щодо вдосконалення національного законодавства, яке здійснює адміністративно-правове забезпечення цивільного судочинства.

Тези, положення та висновки, наведені у дисертаційному дослідженні «Адміністративно-правові засади забезпечення цивільного судочинства в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови України» Греку А. Г. можуть використовуватись у навчальному процесі закладів вищої освіти при викладанні, підготовці до лекційних та практичних занять, написанні навчальних посібників та науково-дослідницькій роботі студентів з навчальних дисциплін: «Теорія держави і права», «Цивільне право», «Адміністративне право» і «Міжнародно-правовий механізм захисту прав людини».

**Ректор,
доктор юридичних наук,
професор**

К. В. Муравйов

ПЕЧЕРСЬКИЙ РАЙОННИЙ СУД М. КИЄВА

01601, м. Київ, вул. Володимирська, 15,
Web: <http://pc.ki.court.gov.ua>, E-mail: inbox@pc.ki.court.gov.ua

14.08.2024

Довідка
про впровадження результатів
дисертаційного дослідження Греку Андрія Георгійовича
на тему «Адміністративно-правові засади забезпечення
цивільного судочинства в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови України»

Наукове дослідження, яке проведено Греку Андрієм Георгійовичем є одним із перших в Україні комплексним вивченням адміністративно-правових засад забезпечення цивільного судочинства в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови України.

Дисертантом в роботі проаналізовано розвиток електронного судочинства з акцентом на висвітлення основних переваг, викликів та перспектив подальшої цифровізації судово-правової системи.

Дисертація має практичне значення, оскільки розглядає важливі аспекти цифрової трансформації судових систем низки провідних країн світу.

Матеріали дисертаційної роботи Греку А. Г. є актуальними, мають вагомe теоретичне і практичне значення для підготовки справ до судового розгляду шляхом застосування в цивільному судочинстві системи електронного суду, з метою забезпечення ефективного доступу громадян до правосуддя навіть в умовах воєнного стану.

**Голова Печерського
районного суду м. Києва**

Руслан КОЗЛОВ

Україна, 04116, м. Київ,
вул. Маршала Рибалка, 11.
Тел.: 8 (044) 466-0878
Факс: 8 (044) 486-8612

e-mail: info@maa.com.ua
www.maa.com.ua

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Греку Андрія Георгійовича на тему «Адміністративно-правові засади забезпечення цивільного судочинства в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови України»

Наукове дослідження, яке проведено Греку Андрієм Георгійовичем є одним із перших в Україні комплексним вивченням адміністративно-правових засад забезпечення цивільного судочинства в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови України.

Дисертантом в роботі проаналізовано розвиток електронного судочинства з акцентом на висвітлення основних переваг, викликів та перспектив подальшої цифровізації судово-правової системи.

Дисертація має практичне значення, оскільки розглядає важливі аспекти цифрової трансформації судових систем низки провідних країн світу.

Результати показують, що основними перевагами електронного правосуддя є зручність, швидкість, доступність, зменшення бюрократичних процесів та корупції (завдяки мінімізації фізичних контактів).

Матеріали дисертаційної роботи Греку Андрія Георгійовича є актуальними, мають вагомое теоретичне і практичне значення, використовуються в практичній діяльності Адвокатського об'єднання «Міжнародний адвокатський альянс», зокрема при наданні правової допомоги клієнтам та проведенні судово-претензійної роботи.

Голова правління
Адвокатського об'єднання
«Міжнародний адвокатський альянс»

Лопатін Г.В.

ПРОЄКТ

ВНОСИТЬСЯ _____

Закон України**Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо
забезпечення доступності до правосуддя шляхом підвищення прозорості
в прийнятті рішень і процедур у сфері правосуддя в Україні****Верховна Рада України п о с т а н о в л я є:****І. Внести зміни до таких законодавчих актів України:**

1. У статті 7 Цивільного процесуального кодексу України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 40-41, 42, ст.492 із наступними змінами):

1) частину п'яту викласти в такій редакції:

«5. Судові засідання є відкритими, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом. Відкритість процесу забезпечується шляхом прямої відеотрансляції судових засідань через офіційні платформи судової влади в мережі Інтернет, а також шляхом залучення засобів масової інформації.

Відео- та аудіозапис судових засідань мають бути доступні для громадськості на офіційному веб-порталі судової влади.»;

2) доповнити статтю новими частинами такого змісту:

«19. Суди зобов'язані щорічно публікувати статистичні звіти про свою діяльність, включаючи кількість поданих позовних заяв, розглянутих справ, терміни розгляду, ухвалені рішення та іншу інформацію про роботу суду.

Такі звіти мають бути доступні для громадськості на офіційному веб-порталі судової влади України.

20. За порушення гласності та відкритості судового процесу, у тому числі за непублікацію судових рішень або основних процесуальних документів, винні посадові особи несуть дисциплінарну або адміністративну відповідальність згідно із законодавством України.»;

2. Статтю 1 Закону України «Про звернення громадян» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 47, ст.256 із наступними змінами) доповнити новою частиною такого змісту:

«Громадяни мають право подавати звернення до Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України у формі електронних скарг на рішення судів через офіційні онлайн-ресурси судової влади. Процедура розгляду таких скарг повинна бути прозорою та відкритою для моніторингу.».

3. Статтю 3 Закону України «Про доступ до судових рішень» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, № 15, ст. 128 із наступними змінами) доповнити новою частиною такого змісту:

«6. Доступ до судових рішень, ухвалених судами України, є відкритим та забезпечується через офіційний вебпортал судової влади України. Всі рішення повинні бути опубліковані у повному обсязі з можливістю їх пошуку за різними критеріями.».

4. Статтю 64 Закону України «Про державну службу» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 4, ст.43 із наступними змінами) доповнити новою частиною такого змісту:

«3. Державні службовці, які відповідальні за публікацію судових рішень і процесуальних документів, несуть дисциплінарну відповідальність за несвоєчасне або неповне оприлюднення такої інформації.».

5. Статтю 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 31, ст.545 із наступними змінами) доповнити новими частинами такого змісту:

«9. Суди України зобов'язані щорічно звітувати про свою діяльність, включаючи кількість розглянутих справ, терміни їх розгляду та ухвалені рішення. Звіти мають бути оприлюднені на офіційному веб-порталі судової влади України.

10. Інформація про всі судові засідання, а також основні процесуальні документи, включаючи позови, відповіді, клопотання та ухвали, повинні бути публічно доступними на офіційному порталі судової влади.».

II. Прикінцеві положення

1. Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування.

ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ

до проєкту Закон України

«Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення доступності до правосуддя шляхом підвищення прозорості в прийнятті рішень і процедур у сфері правосуддя в Україні»

Чинна редакція	Редакція з урахуванням запропонованих змін
Цивільний процесуальний кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 40-41, 42, ст. 492 із наступними змінами)	
Стаття 5. Способи захисту, які застосовуються судом ... 5. Єдиним способом захисту прав осіб, права та інтереси яких були порушені внаслідок продажу пакетів акцій, що належать державі у статутному капіталі банків, на підставі протиправних (незаконних) рішень (індивідуальних актів) Міністерства фінансів України, Кабінету Міністрів України, Національного банку України, Національної комісії з цінних паперів та	Стаття 5. Способи захисту, які застосовуються судом ... 5. Судові засідання є відкритими, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом. Відкритість процесу забезпечується шляхом прямої відеотрансляції судових засідань через офіційні платформи судової влади в мережі «Інтернет», а також шляхом залучення засобів масової інформації.

фондового ринку, є відшкодування завданої шкоди у грошовій формі.	Відео- та аудіозапис судових засідань мають бути доступні для громадськості на офіційному веб-порталі судової влади.
... <i>норма відсутня</i>	... 19. Суди зобов'язані щорічно публікувати статистичні звіти про свою діяльність, включаючи кількість поданих позовних заяв, розглянутих справ, терміни розгляду, ухвалені рішення та іншу інформацію про роботу суду. Такі звіти мають бути доступні для громадськості на офіційному веб-порталі судової влади України. 20. За порушення гласності та відкритості судового процесу, у тому числі за непублікацію судових рішень або основних процесуальних документів, винні посадові особи несуть дисциплінарну або адміністративну відповідальність згідно із законодавством України.
Закон України «Про звернення громадян» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 47, ст.256 із наступними змінами)	
Стаття 1. Звернення громадян ...	Стаття 1. Звернення громадян ...

<i>норма відсутня</i>	Громадяни мають право подавати звернення до Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України у формі електронних скарг на рішення судів через офіційні онлайн-ресурси судової влади. Процедура розгляду таких скарг повинна бути прозорою та відкритою для моніторингу.
Закон України «Про доступ до судових рішень» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, № 15, ст. 128 із наступними змінами)	
Стаття 3. Єдиний державний реєстр судових рішень ... <i>норма відсутня</i>	Стаття 3. Єдиний державний реєстр судових рішень ... 6. Доступ до судових рішень, ухвалених судами України, є відкритим та забезпечується через офіційний вебпортал судової влади України. Всі рішення повинні бути опубліковані у повному обсязі з можливістю їх пошуку за різними критеріями.
Закон України «Про державну службу» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 4, ст.43 із наступними змінами)	
Стаття 64. Дисциплінарна відповідальність державного службовця	Стаття 64. Дисциплінарна відповідальність державного службовця

... <i>норма відсутня</i>	... 3. Державні службовці, які відповідальні за публікацію судових рішень і процесуальних документів, несуть дисциплінарну відповідальність за несвоєчасне або неповне оприлюднення такої інформації».
Закон України «Про судоустрій і статус суддів» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 31, ст. 545 із наступними змінами)	
Стаття 11. Гласність і відкритість судового процесу ... <i>норма відсутня</i>	Стаття 11. Гласність і відкритість судового процесу ... 9. Суди України зобов’язані щорічно звітувати про свою діяльність, включаючи кількість розглянутих справ, терміни їх розгляду та ухвалені рішення. Звіти мають бути оприлюднені на офіційному веб-порталі судової влади України. 10. Інформація про всі судові засідання, а також основні процесуальні документи, включаючи позови, відповіді, клопотання та ухвали, повинні бути публічно доступними на офіційному порталі судової влади.

Закон України

Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення деяких аспектів електронного правосуддя в цивільному судочинстві

Верховна Рада України **п о с т а н о в л я є**:

I. Внести зміни до таких законодавчих актів України:

1. У Цивільному процесуальному кодексі України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 40-41, 42, ст. 492 із наступними змінами):

1) статтю 35 доповнити новою частиною такого змісту:

«4. Рішення колегії суддів можуть прийматися шляхом онлайн голосування через систему електронного правосуддя»;

2) статтю 43 доповнити новою частиною такого змісту:

«11. Документи, подані через електронну систему суду, мають однакову юридичну силу з паперовими документами. Усі документи можуть подаватися винятково в електронному форматі»;

3) статтю 79 доповнити новою частиною такого змісту:

«2. Відеозаписи можуть подаватися як докази в електронному вигляді з обов'язковим зберіганням у системі електронного правосуддя»;

2. У Законі України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 15, ст. 86 із наступними змінами):

1) статтю 12 доповнити новою частиною такого змісту:

«Обов'язковому цифровому архівуванню підлягають всі судові справи, забезпечуючи їх належний облік в електронному вигляді, та їх доступність у державному електронному архіві»;

2) статтю 13 доповнити новою частиною такого змісту:

«Власники документів Національного архівного фонду або уповноважені ними юридичні чи фізичні особи зобов'язані застосувати сучасних технологій шифрування і захисту для забезпечення збереженості електронних документів»;

3. Статтю 6 Закону України «Про захист персональних даних» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 34, ст. 481) доповнити новою частиною такого змісту:

«11. Обов'язковому цифровому шифруванню підлягають всіх конфіденційні документи в системі електронного правосуддя»;

4. Статтю 9 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 31, ст. 545 із наступними змінами) доповнити новою частиною такого змісту:

«3. Сторони судового процесу повідомляються про всі процесуальні дії через автоматизовані системи сповіщення: електронну пошту, SMS-повідомлення»;

5. У Законі України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2017, № 45, ст. 400 із наступними змінами):

1) статтю 14 доповнити новою частиною такого змісту:

«5. Власники (держателі) інформаційних та інформаційно-комунікаційних систем забезпечують автоматизовану взаємодію (здійснення відправлення і отримання електронних даних) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи з державними реєстрами для отримання даних в електронній формі»;

2) абзац четвертий частини першої статті 19 викласти у такій редакції:

«надійний рівень неможливості обчислення значення особистого ключа на основі відкритої інформації та надійний захист кваліфікованого електронного підпису чи печатки від підроблення шляхом використання наявних на даний момент технологій, у тому числі за допомогою використання біометричних даних»;

6. Частину третю статті 8 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2017, № 45, ст. 403 із наступними змінами) доповнити новим пунктом у такій редакції:

«26) проведення регулярного аудиту кібербезпеки системи електронного правосуддя з метою виявлення та усунення кіберзагроз».

II. Прикінцеві положення

1. Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування.

ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ

до проєкту Закон України

«Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення деяких аспектів електронного правосуддя в цивільному судочинстві»

Чинна редакція	Редакція з урахуванням запропонованих змін
Цивільний процесуальний кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 40-41, 42, ст. 492 із наступними змінами)	
Стаття 35. Порядок вирішення питань при колегіальному розгляді справи ... <i>норма відсутня</i>	Стаття 35. Порядок вирішення питань при колегіальному розгляді справи ... 4. Рішення колегії суддів можуть прийматися шляхом онлайн голосування через систему електронного правосуддя.
Стаття 43. Права та обов'язки учасників справи ... <i>норма відсутня</i>	Стаття 43. Права та обов'язки учасників справи 11. Документи, подані через електронну систему суду, мають однакову юридичну силу з паперовими

	документами. Всі документи можуть подаватися винятково в електронному форматі.
Стаття 79. Достовірність доказів ... <i>норма відсутня</i>	Стаття 79. Достовірність доказів ... 2. Відеозаписи можуть подаватися як докази в електронному вигляді з обов'язковим зберіганням у системі електронного правосуддя.
Закон України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 15, ст. 86 із наступними змінами)	
Стаття 12. Державний облік документів Національного архівного фонду ... <i>норма відсутня</i>	Стаття 12. Державний облік документів Національного архівного фонду ... Обов'язковому цифровому архівуванню підлягають усі судові справи, забезпечуючи їх належний облік в електронному вигляді, та їх доступність у державному електронному архіві.
Стаття 13. Забезпечення збереженості Національного архівного фонду ...	Стаття 13. Забезпечення збереженості Національного архівного фонду ...

<i>норма відсутня</i>	Власники документів Національного архівного фонду або уповноважені ними юридичні чи фізичні особи зобов'язані застосувати сучасні технології шифрування і захисту для забезпечення збереженості електронних документів.
Закон України «Про захист персональних даних» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 34, ст. 481)	
Стаття 6. Загальні вимоги до обробки персональних даних ... <i>норма відсутня</i>	Стаття 6. Загальні вимоги до обробки персональних даних ... 11. Обов'язковому цифровому шифруванню підлягають всіх конфіденційні документи в системі електронного правосуддя.
Закон України «Про судоустрій і статус суддів» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 31, ст. 545 із наступними змінами)	
Стаття 9. Рівність перед законом і судом ... <i>норма відсутня</i>	Стаття 9. Рівність перед законом і судом ...

	3. Сторони судового процесу повідомляються про всі процесуальні дії через автоматизовані системи сповіщення: електронну пошту, SMS-повідомлення.
Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2017, № 45, ст. 400 із наступними змінами)	
Стаття 14. Електронна ідентифікація ... <i>норма відсутня</i>	Стаття 14. Електронна ідентифікація ... 5. Власники (держателі) інформаційних та інформаційно-комунікаційних систем забезпечують автоматизовану взаємодію (здійснення відправлення і отримання електронних даних) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи з державними реєстрами для отримання даних в електронній формі.
Стаття 19. Засоби кваліфікованого електронного підпису чи печатки 1. Засоби кваліфікованого електронного підпису чи печатки за допомогою відповідних технічних та процедурних засобів повинні забезпечувати: ...	Стаття 19. Засоби кваліфікованого електронного підпису чи печатки 1. Засоби кваліфікованого електронного підпису чи печатки за допомогою відповідних технічних та процедурних засобів повинні забезпечувати: ...

надійний рівень неможливості обчислення значення особистого ключа на основі відкритої інформації та надійний захист кваліфікованого електронного підпису чи печатки від підроблення шляхом використання наявних на даний момент технологій; ...	надійний рівень неможливості обчислення значення особистого ключа на основі відкритої інформації та надійний захист кваліфікованого електронного підпису чи печатки від підроблення шляхом використання наявних на даний момент технологій, у тому числі за допомогою використання біометричних даних; ...
Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2017, № 45, ст. 403 із наступними змінами)	
Стаття 8. Національна система кібербезпеки ... 3. Функціонування національної системи кібербезпеки забезпечується шляхом: ... <i>норма відсутня</i>	Стаття 8. Національна система кібербезпеки ... 3. Функціонування національної системи кібербезпеки забезпечується шляхом: ... 26) проведення регулярного аудиту кібербезпеки системи електронного правосуддя з метою виявлення та усунення кіберзагроз.